

Obisk pri pisatelju Gabru

ZVONE KRŽISNIK

Nekateri mož je pri šestdesetih letih trden in krepak, da mu lahko zavida celo ta ali oni, ki še Abrahama ni srečal. Ako mu je naklonjeno zdravje, mu ni težko biti kos opravičilo vsakdanjosti, v posebnih razmerah pa se ne bo uklonil niti neobičajnim naporom. Če ga k temu še toplo prešinja vera, da mladosti in zrele dobe ni potratil z brezdcljem ali tavanjem, razodevajo njegova drža, kretnja in beseda samozavest, katere čarovna sila odločno kljubuje močem časa. Skozi labirinte neznank in iskanj si je tudi že utegnila utreti pot v sosesčino samozavesti njena bližnja sestra, izkušnost. Ti dve žlahtni sorodnici sta močni dovolj, da pomagata človeku z lahkoto nositi pezo šestih križev. Obe lepotici pa se dasta ujeti samo tistemu, kdor je hodil skozi svoje dni z odprtimi očmi, kdor se ni plašil boja in tveganja.

Moža, ki sta ga bila izklesala značaj in usoda ob tako vrlem navdihu, sem srečal v slovenskem pisatelju Karlu Grabeljšku-Gabru. 18. oktobra 1966 je dočakal svoj šestdeseti rojstni dan. Sprejel me je v svojem domu na Vrhniki — vzravnal, miren, resen, ves prežet z neko asketsko energijo. Ta mu je odsevala iz prodirnih oči in iz poslednje globoko urezane črte v obličju. Dal mi je roko, ne da bi se pomaknila njegova tršata rast, obvladana pod rameni, ki so se mi kazala neupogljiva. Vendar je skozi ves Gabrov nastop — pa naj občuti kdo, da njegova temeljna črta izraža neobrušeno samoniklost, zatajeno, toda silovito čustvenost, ali pa, kar je še očitneje, do skrajnosti angažirano voljo — skozi njegov nastop, pravim, mi je žarela predvsem ljubezen do vsega, kar je človeško.

Sedla sva za mizo v prostorni sobi, kakršno današnje stanovanjsko gradbeništvo in z njim potrošnik ob nešteti različicah imenujeta »dnevna soba«. Gre za prostor, ki ga skuša še tako ponižen Slovenec opremiti s ščepcem reprezentančne ambicije. Gabrova dnevna soba učinkuje sodobno, bivanje koristno in tedaj tako, kakor to zahteva pojem moderne, čeprav v našem svetu še ne vseskozi razumljene in uležane domačnosti. Enako se postavlja v okvir vrhniškega novega naselja vsa Gabrova hiša. Lastnik jo je očitno prilagodil bolj urbanistični zasnovi soseske kakor svojim potrebam. Čedna zgradba se zdaj počuti kot svoja med svojimi sredi blokov, vrstnih hiš, garaž, zelenic in asfaltnih poti, kar vse skupaj z značilno nedodelanostjo in človeško nedorečenostjo predstavlja pubertetni izraz neke epohe. Pisatelj, kakor ga vidim pred sabo, morda še dalj časa ne bo s svojim ljudskim srcem doma tod — dejal bi, da mu je bližji prečudni kraj (ki zamaknjeno zre vanj bronasti Cankar), čeprav je on, Karel, preživel v njem grenko mladost.

Vprašam ga: »Če se ozrete nazaj čez svoje življenje, kaj vas je gnalo, da ste se borili? Katero čustvo in misel sta vam potisnila v roke pisateljsko pero?«

»Prizadetost,« odvrne Gaber. Potem molči, pa spet počasi, kot bi z roko prekladal besede iz grla, dopolnjuje misel: »Odkar pomnim, sem se čutil prizadet. Prizadet ob družbenih pojavih. In sem še danes spričo marsičesa prizadet.«

Prebral sem bil marsikatero Gabrovo črtico in novelo. Ob pisateljevi pripovedi se mi je zazdelo, kot da jih znova prebiram. Pred mano se je začela razgrinjati socialna beda slovenskega malega človeka v jutru 20. stoletja.

»Z bratom Francem — bil je nekaj starejši od mene — sva sedela na peči. Jokala sva od zimske samote in lakote. Mati je zarana šla v žurnado, da bi nam prislužila kos kruha. Očeta se nisva več spomnila. Šel je v Ameriko, ko mi je bilo dve leti. Pošiljal je malo, veliko premalo za življenje. Ko je v Ameriki zbolel za tifusom, ni dolgo sploh nič poslal. Poležavala sva tedaj s Francem vse dolge zimske dni na peči in čakala mater, kdaj se vrne s kruhom. Včasih, tako redkokdaj je na okno potrkala Vrzdenčeva mati. Bili so to edini lepi trenutki, ki so mi ostali v spominu iz zgodnjih otroških let. Vrzdenčeva mati nama je vselej prinesla suhih hrušk.«

Meglene utrinke na rano otroštvo spodrinejo utrjeni spomini na prvo svetovno vojno in na desetletje po njej.

»Nekaj dni pred vojsko se je vrnil oče. Komaj je uspel izročiti materi pristradani denar, že je moral na fronto. Potikal se je po ruskih in tirolskih bojiščih štiri leta. Ta čas smo imeli v najemu njivico, sicer bi menda umrli od lakote. Vsakih toliko mesecev smo dobili nekaj malega koruzne moke za močnik. Več so dobili tisti, ki so se na občini znali bolje zasukati. Kruha takrat nismo poznali. Če sem ves teden nosil mleko uro daleč, sem dobil hlebček kruha, velik kot pest, za vse to sedemdnevno opravilo.

Ko je vojna minila, nam ni bilo dosti bolje. Oče je pridno delal v strojni, pa ni mogel prinesiti materi več kot 200 dinarjev na teden. S tistim denarjem so takrat štirje ljudje zelo težko živeli. Končal sem osnovno šolo, in če sem hotel v meščansko v Ljubljano, sem si moral pomagati sam. Z malinami in zelišči sem si zaslužil denar za obleko in knjige. S šestnajstimi leti sem se vendar pretolkel na učiteljske.«

Ceravno je nekaj tisoč let veljaven pregovor, da se je minulih naporov in stisk prijetno spominjati, se Karlu Grabeljšku ob tej pripovedi obraz ni razvedril. Razumel sem ga. On ni pripovedoval samo o sebi, o garanju svoje ljubljene dninarske matere, o trnovih očetovih poteh, o gladi in bolečinah svoje družine. Njegova beseda je ječala o vseh ponižanih in trpečih ljudeh, ki so, zaznamovani z istim razredom in stanom, doživljali enako usodo. »Prizadet sem bil,« je dejal. »Še zmerom sem od dne do dne prizadet spričo vsake krivice, ki zadene delovnega človeka.«

Ta prizadetost ga je spremljala izza obiskov Vrzdenčeve matere, izza žeje po materinski in očetovski ljubezni, ki sta se bili morali razdati v težkih dninah, v vojni in v Ameriki, izza lastne usode lačnega in neuglednega dijaka-vagonarja, izza štrajka v Polakovi tovarni, ki je mnoge delavce vrgel v brezposelnost in preganjanje, izza časov, še preden je kot mlad učiteljskiček segel po Marxovem Kapitalu, po berilu Gorkega in Cankarja, po Kosovelovem bojnem časopisu in po Kreftovi publicistiki. Prizadetost — ta redka bodeča roža je pognala korenine v jedro njegove biti. Prisilila ga je, da se je postavil z vso kljubovalnostjo proti družbi.

Prisilila ga je tudi, da je zgrabil pero. Sin dninarice in strojarja se je z jekleno voljo oklenil pisateljske rabote. Njegovo nezadostno znanje je nadomestil zanos.

»Po maturi in vojaščini,« pripoveduje, »sem dobil učiteljsko službo v Artičah pri Brežicah. Tu sem našel čas za temeljit družboslovni študij. Študiral sem Engelsa in Marxa, zraven pa sem spremljal napredno slovensko publicistiko. Med literarnimi deli sem največ segal po Krleži, Barbussu in Travnu. Hkrati sem se lotil — to je bilo tam po letu 1930 — pisateljskega dela. Zasnoval sem trilogijo Sirene tulijo. Trilogijo, pravim, zakaj obsegala naj bi tri dele: Štrajk, Kriza in Delo. Že prvi del, Štrajk, je ljubljanska cenzura odklonila. Uspelo ga je natisniti Cankarjevi založbi v Mariboru z naslovom Sirene tulijo, vendar so uredniki to in ono v mojem pisanju predrugačili.«

»Kako pa je bilo z drugima dvema deloma?«

»Krizo sem napisal. Ponudil sem jo Krekovi založbi, pa jo je odklonila, češ da oblikovno ne ustreza. Poslal sem jo v oceno pisatelju Francu Finžgarju. Zelo dolgo sem čakal na odgovor. Ko je odgovor prišel, je bil hudo kritičen in odklonilen. Razjezil sem se in odpisal Finžgarju v ostrem tonu. Danes vem, da sem se malo zaletel. Finžgar mi je odgovoril še ostreje in namesto pozdrava zapisal: Fej in fuj!«

»Kakšno problematiko je odpirala Kriza?«

»Ime že nekako pove, da sem v Krizi opisoval razmere okrog leta 1929, ko je bilo največ delavcev brezposelnih in so njihove družine obupno stradale. Te razmere opisuje tudi odlomek iz Krize, črtica, ki je izšla pod naslovom Potepuhi. Finžgar jo je uvrstil v koledar Mohorjeve družbe 1935. Drug odlomek sem poslal v revijo Književnost, pa je bil krtačni odtis zaplenjen. Danes vem, da so bile te stvari umetniško še nezrele, da je bila njihova tendenca preočitna in vsiljiva. Sicer pa sem bil tudi takrat že precej samokritičen. Rokopis Krize sem uničil, tretjega dela trilogije pa sploh nisem napisal. Lotil sem se raje socialnih pravljič in mladinskih pripovedi, ki sem jih pošiljal v list Razori.«

Gabrov zgodnji pisateljski boj izpričuje, da mu nobena nepravilica ni prišla do živega. Ob takih primerih navadno kronisti zapišejo, da »je umetnik kljub vsemu ohranil vero vase in v svoje delo«. Mislim, da bi bila takšna ali podobna ugotovitev glede Karla Grabeljška močno pomanjkljiva. Bolj prav bi se reklo: »Ohranil je vero in hotenje, da mora njegovo pero služiti zatiranemu človeku in razgaljati socialne krivice.«

Vseskozi takrat in pozneje je bil Gabrov pisateljski subjekt pomaknjen daleč zad za objektivno politično nujnost njegovega ustvarjanja. Nikoli ga ni vznemirjalo vprašanje: Ali bom uspel?! kot neka žgoča umetniška dilema, temveč predvsem kot dilema družbeno odločilne angažiranosti.

Občutek imam, kot bi vsa Gabrova literarna dela odsevala to temeljno usmerjenost. Vselej in povsod je oblika podrejena vsebini. Nikoli Grabeljšek ne žrtvuje ene same drobne misli kakršnemu koli poskusu samovšečnega briljiranja, bodisi v fabuli bodisi v slogu ali jeziku. Gaber hote in vede ostaja proletarec, preprost je v izrazu, neposredno gre proti cilju, ki ga bralec že vidi hkrati z njim, namerno površen je v opisu, hlastno hiti skozi nepotrebno in skoraj nevšečno zgodbo, da bi vendar že čimprej izpovedal idejo, ki mu leži na srcu. Tako tedaj ta pisatelj ne bo nikoli posebno ustregel bralcu, ki je razvjen leposlovni uživač ali je celo obremenjen z literarnimi estetskimi teorijami. Njegova beseda je namenjena človeku, ki išče smer ali potrebuje izdatno oporo, pa jo najde v knjigi, ne da bi mu bilo treba reševati uganke in kaj prida filozofirati.

Morda v letih gospodarske krize slovenski mali človek ni našel berila, ki bi ga s trjo ostjo opominjalo na njegovo bedo in ponižanje, kakor so bili Gabrovi Potepuhi v Mohorjevem koledarju. Naslednji odlomek opisuje obisk brezposelnega delavca Blažona pri družini prijatelja Šubica. Tudi ta je zdaj brez dela in ga stiska prisili, da se odpravi z Blažonom beračit.

Blažon se je zakrohotal. Odložil je nahrbtnik.

»Le nikar se ne jezi. Če si dal, si dal, in če nimaš, nimaš. Koliko jih je, ki nimajo. Več kakor tistih, ki imajo. Je že tako na tem božjem svetu. Malo prostora mi boš pa vseeno odstopil v sobi. Toliko, da čez noč stegnem svoje stare kosti. Bom kar na tleh. Zaradi večerje se ti ni treba bati. Imam sam. Se vam lahko ponudim, če ne boste užaljeni.«

Iz nahrbtnika je potegnil kos suhega mesa, ponudil ga je gospodinj:

»Tole vrzi v lonec, ker že kuriš. Kuhano je boljše. Ješprenja nimaš?«

»Ne.«

Poiskal je v nahrbtniku. Prav na dnu je našel majhno vrečico.

»Vzemi.«

Spravil jo je v zadrego. Vprašujoče je pogledovala moža in ni vedela, kaj naj stori. Rada bi vzela, pa jo je bilo sram. Blažon se je ujezil.

»Čemu bi se zmrdeševala in se delala gosposko, ko ti glad gleda iz oči. Vzemi, se bodo otroci vsaj enkrat do sitega najedli.«

Molče je vzela. Poiskala je največji lonec in ga pristavila k ognju. Dražljiv vonj je kmalu napolnil prostor. Otroci so se zbudili in požirali sline.

Šubic je pravil:

»Živimo od dolga, ki smo ga napravili pri trgovcu. Največ pa od gladu. Včasih tudi od občinske podpore. Sto dinarjev za štirinajst dni. Po katerikrat po ves mesec ne dobimo beliča. Zadnjič smo popravljali ceste. Tri tedne. Po dvajset dinarjev so nam plačevali na dan. Od takrat je minilo že dva meseca. Računaj.«

Ko sta se onadva pogovarjala, je žena skuhalo večerjo. Obrisala je skledo in stresla ješprenj vanjo. Otroci so se strnili okrog mize. Nekaj časa ni bilo slišati drugega ko rahlo cmokanje z usti.

Blažon pa je privlekel iz nahrbtnika še steklenico žganja.

»Voda, prijatelj, toda žgana. Take ne dobiš povsod. Poskusi.«

Šubic je napravil dolg požirek. Po grlu ga je zapeklo.

»Huda je. Take že dolgo nisem pil.«

Zato pa še nekajkrat potegni. In krepko. Kaj bi se branil. Ta te pogreje.«

Ni se pustil prositi. Čutil je, kako mu po žilah leze toplota. Kar pil bi, da bi se upijanil in pozabil na vse. Pa ni smel. Odstavil je steklenico in jo vrnil Blažonu. Tudi ta je pil. Nato je ponudil še gospodinj. Sprva se je branila, pa ne mnogo. Tako je romala steklenica iz rok v roke in se praznila. Postalo je prijetno. Misli so pijano kolebale po možganih. Še besede so postale vesele in razposajene. Otroci so zaspali.

Blažon je nenadoma povprašal tovariša:

»Greš jutri z menoj?«

»Prosit?«

»Da. Ne boš se kesal.«

»Grem.«

»Daj roko.«

Udarila sta v roko, kakor da sta sklenila kupčijo. Potem sta v trenutku pozabila na vse. Začela sta peti. Žena ju je mirila, da bi se ne zbudili otroci. Blažon jo je objel okrog pasu.

Govorili so pozno v noč. Polagoma pa jih je omamilo in so zaspali. Moža kar na tleh.

Zjutraj se je Blažon zbudil zelo zgodaj. Vse ga je bolelo od trdih, grčavih desk. Tudi zeblo ga je. Vstal je, se nekajkrat pretegnil. Nato je stopil k oknu in pogledal na cesto. Tema. V zvoniku je bila ura. Štel je.

»Pet. Najbolje bo, da se odpravim na pot. Se vsaj ogrejem.«

Stresel je Šubica.

»Kaj pa je?«

»Jutro. Vstani in se napravi, da greva.«

»Kam?«

»Saj veš. Sinoči si rekel, da pojdeš z menoj.«

Šele sedaj se je Šubic popolnoma zbudil.

Tomo Šijaković: Partizanska kolona, olje, 1953

»Ah, kaj bi hodil.«

Tedaj se je vzdramila še Šubičevka.

»Kaj pa je?«

»Da bi šel z menoj, ga silim, a noče.«

»Pa bi poskusil, France, zaradi otrok.«

Pisanje z malo literarne elegance, pisanje z vsiljivo tendenco, bi kdo dejal. Pisec Potepuhov, sin slovenske proletarske družine, tam v tridesetih letih ni mogel doseči sloga, ki bi se kosal s slogom evropskih leposlovnih mojstrov. Vendar človek te reči bere, ker ga potegneta odkritost in tenko poznanje razmer. Mar ni občudovanja vreden tudi pogum, ki ga je zmogel Gaber, da je v takratnih časih tako brez olepšav obtožil vladajočo družbo, ker je bila pognala slovenskega delovnega človeka v materialno in moralno bedo ter resignacijo?

Zadnja leta pred drugo svetovno vojno se je Karel Grabeljšek trudil, da bi izpopolnil svojo izobrazbo. Teh let se spominja kot prelomnice v svojem življenju:

»Odločil sem se, da bom pustil službo v Artičah. To ni vodilo nikamor. Leta 1935 sem se vpisal na Višjo pedagoško šolo v Zagrebu; najprej sem hotel študirati matematiko, nato pa sem se lotil zemljepisa, biologije in kemije. Po dveh letih študija sem dobil službo na meščanski šoli v Trbovljah. Preden sem bil leta 1940 prestavljen v Brežice, sem se oženil. V Trbovljah sem se počutil osamljen, ker je bilo vse učiteljstvo sokolsko, v sokolski dom pa nisem zahajal. Ohranil sem še zvezo z zagrebškimi študenti in vneto prebiral Krležev 'Danas'. Nekajkrat sem predaval pri trboveljskem Društvu mladih. Pisal v tem času nisem veliko. Razen pedagoških člankov sem napisal nekaj mladinskih povesti in pravljic.

Vojna me je zatekla v Brežicah. Hitlerizem je bil tam doli dokaj močan. Slabo sem se počutil. Prav tedaj, ko je Hitler napadel Sovjetsko zvezo, so mi Nemci dovolili, da sem se izselil domov na Vrhniko.«

»Tam ste se verjetno kaj kmalu vključili v Osvobodilno fronto?« se mi spontano oblikuje vprašanje.

Gaber je odgovoril: »Takoj, ko sem pripotoval na Vrhniko, je prišel k meni Nande Šinkovec-Petl. Dejal je: 'Danes bo pri meni pripravljalni sestanek za OF. Zanesljivo pridi.' Šel sem, zbralo se nas je šest. Postal sem član rajonskega odbora OF in se takoj lotil organizacijskega dela. Komaj je organizacija dobro stekla, je bilo že marsikaj izdano. Doma sem se počutil kot na žerjavici. Kadar je bilo ozračje najbolj sumljivo, smo spali kar v gozdu ali na kozolcih. Vrstili so se večerni in nočni sestanki, zbirali smo denar, hrano, orožje in strelivo. Vse to smo tudi morali spravljati do partizanov. Tako je teklo delo leto dni. Medtem, jeseni leta 1941, sem bil tudi sprejet v Partijo. Točno tisti dan, ko se je začela ofenziva na Krim, torej 16. julija 1942, pa mi je prinesel občinski sluga obvestilo, naj se popoldne ob štirih zglašim na karabinjerski postaji. Takoj sem vedel, koliko bije ura. Pri priči sva se s Petlom odpravila v partizane.«

Zlepa nisem srečal človeka, ki bi se mi zdelo, da se ves njegov pojav tako zelo prilega pojmom »boj za svobodo«, »osvobodilna fronta«, »partizanstvo«, kakor jim pristoji pojav Karla Grabeljškega. Sam ne vem, od kod in čemu ta občutek. Morda so to tesno vzročnost in primerljivost povzročila Gabrova pisateljska dela, ki nosijo v sebi enako toploto, človeško težo ter socialno in narodnostno zagledanost, kakor oni pojmi? Najbrž je tako. Vendar se mi zdi Gaber tudi po zunanjščini in po nekem nerazložljivem čustvenem učinkovanju tak, da bi pokazal nanj s prstom in dejal: Glejte, tamle stoji partizan. Dalj ko sem sedel z njim v pomenku, bolj se mi je zdelo, da je zašel v to sobo naravnost iz katere od Jakčevih grafik, takrat pa, ko je povedal, kako sta se s Petlom odpravila v partizane, sem glede omenjene

simbolike izgubil vsak dvom. In čudno, bolj ko je odtlej raslo Gabrovo pripovedovanje, bolj ko sem spoznaval, da sta bila njegovo orožje prej pero in beseda, kakor puška in bomba, vse manj ostro sem razložil njegov partizanski portret izmed podob brezimnih kurirjev, bombašev in mitraljezcev. Postajal je del partizanske ljudske množice. Kljub čisto posebnim zgodbi je izgubljal individualnost, hkrati pa se je njegova simbolna slika poglobila in me nekako silila k spoznanju: tak in nič drugačen ni mogel biti slovenski partizan.

»Sprva sem bil navaden borec v prvem bataljonu dolomitskega odreda. Ob prihodu sem dobil nalogo, naj organiziram v vaseh SKOJ. To ni bilo lahko, pa sem vendar nekaj storil. Po treh mesecih sem bil postavljen za namestnika komisarja 2. bataljona. V tem času sem se seznanil s Kljusovim Jožo in z Miletom Javorjem-Francetom Vregom. Zdaj se mi je odprlo tisto delovno polje, ki sem po njem hrepenel. Zasnovali smo Dolomitsko zvezdo — politični, literarni in humoristični list dolomitskih partizanov. Izdali smo prvo številko, druga pa je propadla v tisku zaradi ofenzive. Naši načrti niso bili skromni: iz Dolomitske zvezde smo hoteli razviti pravo partizansko revijo.

Ko je bil odred razformiran, sem bil spet poslan na terensko delo. Organiziral sem AFŽ in mladino ter odgovarjal za vrhniški Agitprop. To je trajalo skoraj vse leto 1943. Težave so bile nemajhne, zakaj ljudi so nam sproti pobirali in dostikrat so vsi posli sloneli zgolj na AFŽ. Logor smo menjali vsakih štirinajst dni, v hiše smo hodili ponoči, dostikrat prek zemljišč, ki so jih nadzorovali belogardisti. Izdajalci so nam delali veliko škodo, pa tudi naši ljudje, kadar niso bili dovolj previdni.

Januarja 1944 sem bil z dolomitskega terena poklican na Notranjsko. Postal sem urednik časopisa Notranjski glas. Napisal sem vrsto uvodnikov in aktualnih člankov. V tem glasilu sem tudi objavil svojo prvo partizansko črtico Pagat. Seveda — urejevanje časopisa ni bila moja glavna naloga na Notranjskem. Predvsem sem moral organizirati in voditi partijske tečaje ter na njih predavati.

Imeli smo tri take tečaje. Prvi je tekel na Babnem polju, v gradiču, ki so ga Nemci kmalu požgali. Drugi tečaj je bil tudi v bližini Babnega polja, v baraki sredi gozda. Tretji, premakljivi kurz, smo imeli sprva v gozdovih blizu Rane gore. Nekoč bi jo kmalu hudo skupili. Ni dosti manjkalo, pa bi nas dobil Črtomir Nagode s svojim odredom črne roke. Ustavil se je čisto blizu nas, vendar so to na srečo pravočasno zvedeli v Gubčevi brigadi in ga napadli. Naš tečaj je tako zašel v križni ogenj, pa smo jo vendar srečno odnesli. Umaknili smo se na Križno goro. Delo smo nadaljevali v romarski hiši, kuhali pa v mežnariji. Vendar nam tudi tu ni bilo obstanka. Prihrumela je ofenziva, beli so vdrli do Loža. Tečaj se je moral preseliti nad Babno polico, da je tu končal delo.

Od tod sem odšel na Rog in v treh mesecih opravil Višji partijski tečaj pri CK KPS. Na Rogu sem urejeval stenčas, dokler ni Ivan Bratko opozoril Vide Tomšič, da bi me kazalo zaposliti v novinarstvu. Sprva sem delal pri Ljudski pravici, marca 1945 pa sem postal urednik Novic — glasila OF za Dolenjsko in Notranjsko. V dneh pred osvoboditvijo sem se udeležil dolgega pohoda od Roga prek Bele krajine in Ravne gore proti Rakeku, Ajdovščini pa v Trst in Ljubljano.

Taka je bila partizanska pot Karla Grabeljška-Gabra. Pisatelj jo je orisal v skopih črtah. Povedal je tisto, kar se mu je zdelo bistveno in v nobeni podrobnosti ni težil k samohvali. Zamolčal je celo, da je bil oktobra 1942 pri Notranjih gorica ranjen. Zgodilo se je v kmečki hiši, ko se je bila komandantu Ježovniku zaradi nepravilnosti sprožila bomba in je to neprevidnost plačal z življenjem.

Podobno kot je Gaber opisal svoje partizanstvo, je oblikoval tudi osvobodilni boj junakov v svojih novelah ter v romanih Dolomiti se krušijo in Most. Hočem

reči, da je v teh delih ostal fabulativno in opisno skup in da je tovrstne literarne prvine strogo podredil ideji, ki jo je hotel posredovati skozi dejanje in nehanje svojih junakov. Ni naključje, da v partizanskem pisanju srečujemo istega Gabra, kot smo ga srečevali v njegovem mladostnem literarnem delu. Čeprav je bil namreč v potu svojega obraza zgradil boljši slog ter obogatil jezik, ni v ničemer spremenil odnosa do oblikovanja. Spremeniti ga ni mogel, zakaj spremenil tudi ni odnosa do človeka in odnosa do sveta. Ostal je premočrten, neposreden, s sleherno črko dopovedujoč, da mu je pisanje sredstvo, ne pa namen. Komaj bi se složil z mišljenjem, ki je bilo pogosto povedano, namreč, da je Gaber epik. Dasiravno so namreč njegova dela nabita z dejanjem in tvarnim dogajanjem, je še veliko bolj res, da vsa ta epična podstat služi izključno osebni izpovedi. Izpovedi, da je človek dober, da moramo verjeti vanj, da v boju za človekovo dobro ne gre varčevati niti z odpovedjo niti s krvjo. Ta vseobsegajoča Gabrova izpoved je v svojem bistvu čista lirika.

Veljaven dokaz za to misel daje Gabrova Balada o starem Korenu in njegovem sinu. Po pravici trdijo, da je Balada Grabeljškovo najboljšo delo. Morda prav zato, ker se je pisateljeva izpovedna moč tu najbolj razodela in razmahnila.

Pričujoči odlomek iz Balade pripoveduje, kako je čudaški stari Koren prišel v gozd po ranjenega sina.

»Ali si jo skupil?» je dejal Koren, ko ga je zagledal.

Ivan je pogledal kvišku in na obrazu mu je bilo komaj videti, da se je razveselil očetovega obiska. »Da, ranjen sem,« je odgovoril.

»Doma bi ostal, pa bi bil cel. Kaj ti je bilo treba v gozd.«

Ivan je za trenutek molčal, potem pa je trdno in odločno dejal: »Ne, doma nisem smel ostati. Morda bi bilo potrebno, da bi šli še vi, kakor ste stari in nadložni.«

Na te besede Koren ni znal odgovoriti. Postal je nekam neodločen in ni vedel, kaj bi. Potem se je sklonil in je skušal biti nežen.

»Ali te hudo boli?»

»Ne boli. Toda strašno me žeja in slabo mi je.«

Koren mu je dal žganja. Ivan je le dvakrat požrl in mu vrnil steklenico. »To ne pogasi žeje,« je rekel.

Koren mu je dal vode in Ivan je pil hlastno in krčevito stiskal steklenico. Potem mu je stari pregledal rane. Bil je ranjen na dveh mestih, v nogo in v prsi. Koren je raztrgal rjuho in mu prevezal rane. Potem mu je narezal kruha in klobase.

»Jedel ne bom,« se je branil Ivan. »Prav nič mi ne diši.«

»Moraš jesti,« je rekel Koren in ga prisilil, da je vzel kos kruha in nekaj koščkov klobase. Sam pa je šel vlačiti hosto.

V poldrugi uri je navlekel dober voz in začel nakladati. Ko je naložil do polovice, je položil na dračje vrečo s senom. Potem se je vrnil k sinu.

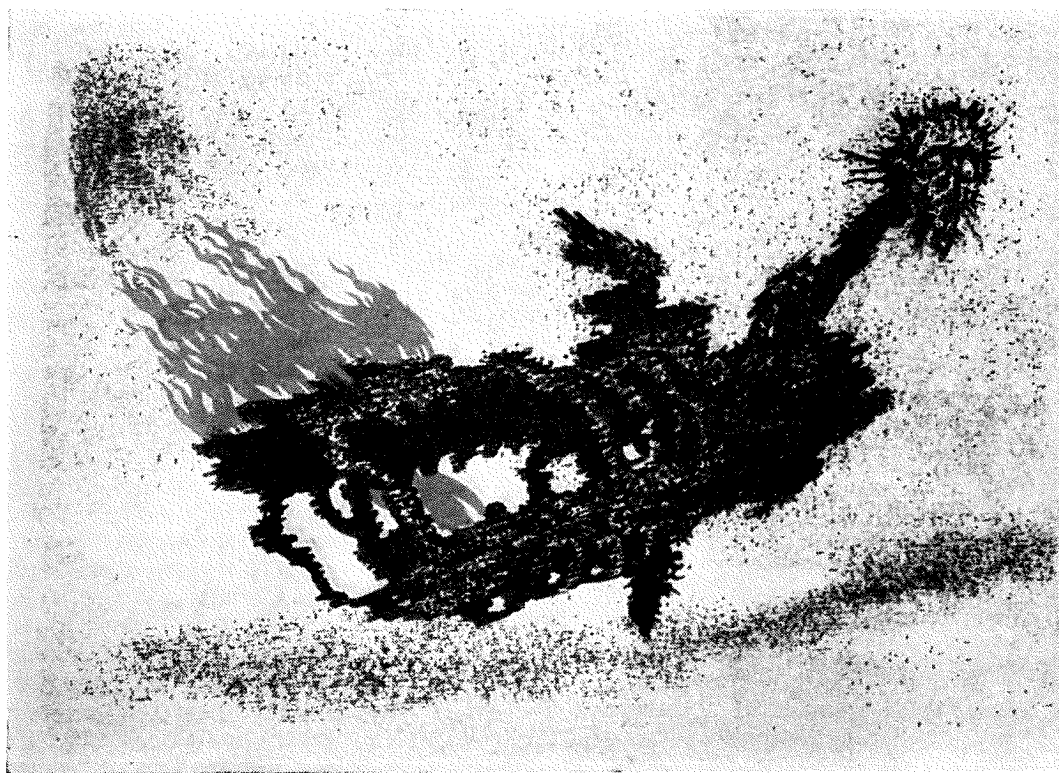
»Zdaj te položim na voz in te med hosto odpeljem domov,« je rekel.

»In ne bodo zvedeli, da sem doma?»

»Ne bodo. K nam tako drugi ne prihajajo, razen tete. Pa niti ona ne bo vedela zate. V luknji pod podom, kjer smo včasih imeli krompir, ti posteljem. Ko so zvedeli, da si šel v gozd, so nekega dne preiskovali pri nas, ne vem, kakšnega hudiča so iskali. Vse so premetali, toda tiste luknje niso našli.«

Ivan je dolgo premišljeval, potem pa je vprašal: »Toda kako bo, ko ozdravim? Vso vojno ne morem prečepeti v tisti luknji. Tudi bi ne bilo prav.«

»Ponoči se boš lahko splazil čez vrtove iz trga. Če pa ne bi šlo drugače, te odpeljem med gnojem skozi blok.«

France Mihelič: Mrtvaška ptica, 1944

Tedaj sta se drug drugemu nasmehnila in to je bil po dolgih letih prvi nasmeh med njima. Potem se je Ivan obesil očetu okrog vratu, ta pa ga je objel okrog života in ga odnesel na voz. Nanj je naložil hoste, in ko jo je še povezal, se mu je zdelo, da bi ne mogel nihče opaziti kaj sumljivega. Ko pa je vozil po klancu navzdol, ga je neprestano težila skrb, da se ne bi voz prevrnil, posebno še, ker hoste ni smel dovolj močno povezati. Kadar koli je šlo kolo čez skalo ali pa se je spustilo v globoko kolesnico in se je voz preveč nagnil, mu je v žilah zastala kri. In ta strah je bil tolikšen, da ni utegnil misliti na bolečine, ki jih povzroča ranjenemu preskakovanje in nagibanje voza. Vozil je počasi in si neprestano dopovedoval: »Tudi te vožnje bo konec, nekoč bo konec tudi te.«

Ko je prišel do trga, že prav blizu bloka, je opazil, da je spodnja veja krvava, in ko se je skrbno oziral po cesti, je zagledal v prahu kapljo krvi. To ga je prvi hip tako zmedlo, da ni vedel, kaj bi. Se je gonil naprej, hkrati pa se mu je motalo v mislih, da bi zaobrnil krave in peljal nazaj. Toda krvavih kapelj s tem ne bi zabil. In kaj bi neki rekli ljudje, če bi ga videli voziti nazaj? Se hitreje bi zapazili izdajalske kaplje. Koren je eno samo zagledal, pa mu je v očeh plesalo, da je videl vse rdeče od trga do Planine. Previdno se je ozrl okrog sebe, in ko je dognal, da ni nikogar v bližini, se je sklonil in si zarezal v nogo močno rano. Nič je ni obvezal, temveč je pustil, da mu je kri kapljala na tla. Stopal je pred kravami, da bi njegova kri zakrila izdajalsko sled.

Ko je prišel na blok, mu je rekel domobranec: »Stari, za tabo je vse krvavo.«

Koren se je zganil. Prvi trenutek se je prestrašil samih besed, čeprav jih je pričakoval. Toda že naslednji hip so mu preskočile misli na sina. Zdelo se mu je, da prihaja nanj vse, kar se v tem trenutku dogaja v sinovi duši: slišal je, kaj je dejal domobranec, in sedaj čaka, da bo rekel še: »Zloži hosto z voza, da vidim, kaj voziš.« In on leži med vejami in se ne more ganiti. Ves blede in trepetajoč pred trenutkom, ko bo zadnja veja vzeta z njega. Med domobrancem in njim je komaj četrtna metra. Samo veje so vmes. In ko vej ne bo?

Samo četrtna sekunda je minilo v tej moreči stiski, potem pa se je Koren ovedel in odvrnil: »V gozdu sem se usekal v nogo, pa ne bo hudega. Doma bo rana nehala krvaveti.« Pokazal mu je krvavo nogo.

Domobranec je dvignil zaporo in Korenu je bilo tako čudno pri duši, kakor da je od domobrančevega vprašanja minila cela večnost. Pa je minilo komaj dobre pol sekunde. In ves čas se mu je dozdevalo, kakor da se je vanj preselila sinova duša: zdaj je napetost popustila in se počuti, kakor da je vse odpadlo od njega, poln sreče je in veselja.

Samo pisateljeva skromnost in njegov slabo razviti čut za osebno uveljavljanje sta povzročila, da novela, katere odlomek je tu natisnjen, ni v sodobnem slovenskem slovstvu našla tistega mesta, ki ji gre. Čudno je tudi, da ni zamikala nobene scenarista, saj bi našel v njej snov, kakršna lahko rodi velik film. Brez pretiravanja je mogoče reči, da Gabrova Balada sodi v vrh jugoslovanske povojne proze že tudi po obliki in ne samo zaradi silovitosti svoje humanistične izpovedi.

Povojna leta je Karel Grabeljšek več in več delal. Vodil je uredništva v hišah Ljudske pravice, Slovenskega poročevalca in Kmečkega glasu, vzgojil je vrsto dobrih novinarjev, zraven pa pisal brez počitka. Vsak prost trenutek po poklicnem delu je prebil kot aktivist med ljudmi. Vedel je, da je zanj kot človeka in kot pisatelja poglobitno, ne izgubiti stika z ljudstvom. In ni ga izgubil. Kadar se je na zboru, na sestanku, v organizaciji oglašil Gaber, je vselej zavladal zbran molk. Ljudje so ga cenili in imeli radi.

»V začetku ste dejali,« sem skušal usmeriti pogovor v aktualno strugo, »da vas je v pisateljsko delo vselej potiskala prizadetost nad družbenimi pojavi. Omenili ste, da vas ta prizadetost spremlja še prav tako tudi v sodobnosti. Ali lahko osvetlite s kakšnim primerom, nad katerimi sedanjimi pojavi se čutite prizadeti?«

Gaber je pomolčal trenutek, se zamislil, potem pa je začelo vreti iz njega: »Spominjam se, da sem na prenekaterem sestanku dejal: ‚Potrpeti moramo, ljudje. Res nam ne gre prav dobro. Res nam še manjka tega in onega. Nekaj vam pa rečem in najbolj prav mi bodo dali tisti, ki se spominjajo predvojnih časov: poglobitno je, da imamo delo. Nikoli več se ne bo ponovilo, da v naši domovini ne bi imeli dela.‘

Prizadet se tedaj čutim, ko berem, kako naši ljudje spet hodijo za delom v tuje kraje in kako spet narašča pri nas število brezposelnih. Torej je bila neresnica ali pa vsaj socialistična romantika tisto, kar sem jim govoril.

Neštetokrat smo rekli: ‚Ne borimo se zase, ampak za mladi rod.‘ Kaj je zdaj s tem mladim rodом? Ali še velja tista: Lepo je v naši domovini biti mlad? Mlad človek ne more v uk, kakor bi rad. Kadar se izuči, ne dobi dela.

Govorili smo, da mora biti človek nagrajen po delu. Ali smo to dosegli? Ali so nekvalificirani delavci, učitelji, železničarji in mnogi drugi zares nagraceni po delu? Na drugi strani se sliši, da si nekateri pridobijo tudi po milijon dinarjev na mesec. Tako si nismo predstavljali delitve po delu. Nagracjevanje smo deformirali. Še zdaj nimamo izdelanih norm, da bi vedeli: pri tem produktu je delo vredno toliko, pri tem toliko. Pravilnike vselej delajo tisti, ki imajo velike dohodke in so izgubili

posluš za malega človeka. Treba je doseči, da nihče ne bo živel na račun drugega. Treba bi bilo že enkrat začeti odpravljati vzroke za tako stanje, posledicam pa napovedati boj!

Kakšen je moralni lik človeka v naši sodobnosti? Kakšen je odnos do sočloveka? Pogosto slišim, denimo, kako malo se zmenijo očetje za svoje nezakonske otroke. Puščajo jih osamljene in brez življenjskih sredstev. Močno se je razpaslo pri nas hlastanje za užitki in koristmi. Mnogi ljudje izgubljajo odnos do osnovnih pravil družbe.

Prizadet sem, ko vidim, kako gineva med ljudmi politični kapital revolucije. Kako je s Socialistično zvezo na terenu? Ali je še tam, ali je ni? Množic se loteva apatija. Nasprotniki nas z veseljem kritizirajo. Kritiziramo tudi mi komunisti, čeprav nas boli v dno srca...»

Zdaj sem razumel Gabra, kaj je mislil, govoreč o prizadetosti nad družbenimi pojavi. Čeprav se je trudil govoriti mirno, preudarno kot prej, ni mogel zadržati sunkovitosti, s katero so mu butale besede iz ust. Poganjale so jih žalost, jeza, začudenost, nejevera in v vsaki od teh vendarle tudi skrita nada. Oči so mu bile zdaj odprte široko, obrvi so se mu naježile, gube na čelu poglobile. Zdel se mi je podoben stavbeniku, ki so mu bili površni zidarji skazili zamisli, pa zdaj z vznemirjenostjo, strahom in upom opazuje, kako bi se utegnila zgradba napak razrasti.

»Kako gledate na razvojne tokove v sami Zvezi komunistov?« sem vprašal.

»Vesel sem reforme v ZK,« je odgovoril. »Skrajni čas je, da se je začela. Vendar mislim, da moramo iti še bolj v jedro stvari. Meni se zdi precej vseeno, kako se imenujejo organi v kakšni organizaciji. Zares pomembno je samo: reformirati vsebino dela. Vsebinska pa je povezana s človekom. Izpeljati moramo torej reformo v sebi. Spremeniti se moramo tako, da bomo manj mislili nase, na razne privilegije in ugodnosti. Dokler bomo polni materialnih želja, dokler bomo hoteli to, to, pa še to, ne bomo ničesar predruščili. Ljudje nam bodo zaupali samo tedaj, če bodo videli, da smo pripravljeni marsičemu se odreči.«

»Preden se posloviva, bi še rad slišal, kaj sodite o sedanjem slovenskem novinarstvu?«

»Nikakor nisem zadovoljen,« je odločno pribil. »Mislim, da se nismo premaknili niti za korak. Časniki na veliko objavljajo govore, kup problemov pa ostaja nenačrt. V Komunistu ponavadi vidim stvari, ki sem jih prebral že v Delu. Najbolj sem pravzaprav nejevoljen, ker se tako malo spopadamo s problemi kulture. Ali je že kdo na pameten način odprl problem abstraktne umetnosti? Polemike je malo. Zdi se mi, da se kultura sonči pri nas v udobnem monopolizmu. Ali se bo kmalu kdo spoprijel z vprašanjem, čemu naša umetnost na silo išče nove forme in nova izrazna sredstva, izpovedi pa se je povsem odpovedala? Umetnost bi morala zdaj bolj kot kdajkoli veliko povedati in hudo zakričati!«

*

Od Karla Grabeljška sem se odpravil v sivo jesensko popoldne molčeč in poln misli. Dež je pršil iz megle, bele hiše mladega naselja so tonile v mrak.

Nimamo veliko ljudi, kot je Gaber. Pri tem želim pustiti ob strani, da je on naš najplodnejši partizanski pripovednik in nepomirljiv socialistični humanist. Bolj kot pisec mi bo ostal v spominu Gaber človek s svojo katonovsko poštenostjo, z bojno strastjo in prizadetostjo, ki se po šestdesetih letih življenja v njem nista zmirili. Čemu je tak še zdaj, ko bi po desetletjih trdega dela in boja lahko užil tih pokoj ob strani žene, ki je razdelila z njim toliko tveganja, pa ob strani sina, ki je že odrasel? Odgovor na to vprašanje je lahko en sam: Vsa življenjska usmerjenost in odnos do sveta izključujeta, da bi bil kdajkoli drugačen.

Koča Racin

Makedonski pesnik Kočo Racin (1908—1943) stoji s svojim delom na začetku nove makedonske književnosti. Izvirajoč iz revne obrtniške družine je bil že zgodaj prisiljen, da si svoj kruh zasluži sam in da pomaga očetu v lončarski delavnici. Njegova želja po znanju pa s tem ni zamrla. Po večerih je mnogo bral in iskal vzroke socialne neenakosti ljudi, pričel pa se je ukvarjati tudi s pisateljskimi poskusi. Razvoj ga je logično pripeljal v vrste revolucionarne mladine, njegova revolucionarnost pa je bila trn v peti tedanjim oblastem, ki so ga stalno preganjale ter obsodile na robijo v Sremski Mitrovici. Racinova literarna dejavnost seveda ni zaostajala za politično. Leta 1928 je objavil svoja prva dela v zagrebški reviji *Kritika*, odtlej pa se je stalno oglašal v naprednih literarnih glasilih. Pisal je pesmi, črtice, članke, zasnoval pa tudi obsežnejši tekst, roman *Afion* (Opij). Leta 1932 je objavil skupno z dvema drugima pesnikoma zbirko »1932«. V tem času je pisal še v srbohrvaščini, kmalu pa se je ob naslonitvi na narodno pesem povsem predal oblikovanju novega makedonskega verza. Rezultat tega prizadevanja je bila zbirka *Beli mugri* (Svitanja), ki je izšla leta 1939 v Zagrebu ter pomenila mimo vsega drugega tudi pomembno afirmacijo zatiranega makedonskega jezika. Racinova pot je po okupaciji države vodila v vrste narodnoosvobodilne vojske, kjer se je tragično končala 13. junija 1943. Njegovo delo predstavlja enega od temeljev sodobne makedonske književnosti.

BALADA O STOPINJI

*Prisluhni — nasloni uho na žilo dneva —
oh, slišiš, slišiš to proketo zamolklo bobnenje?
Dneve in dneve, dolge noči, brez prestanka —
grebe in sika in vrta in rije v zavesti.
Iz časopisov stopa,
iz listov, iz knjig —
čuješ, čuješ! —
Po mleku dneva
grozljivo brodi
z žebli podkovana stopinja.
Vse bliže in bliže, vse bolj in bolj
grozeče in pošastneje
s hukanjem jeklenih ptic
nad mestnimi strehami.
Zgroziš se — lomi, drobi, trga
in mečka in prebija rebra!
Skoz goste vode mraku,
skoz nesco spanja rije, rije ...
Daleč nekje žari raztopljeno železo,
daleč nekje se iskri raztopljeni baker —
tovarne bobne noč in dan,
tovarne lijó topove in tanke,
tovarne fosgen, granate, šrapnele —
nenadno — skoz dim
in grom, zmešnjavo in beg —
trosijo v mesto ...
Stopinja pa gre, gre in topota,
čez mlake krvi brede in brozga,
čez trupla, skoz kri in gnoj,
krvava in gnojna stopa na vrat,
krvava in gnojna davi pokoj
bedenja in sna.
Prisluhni, nasloni uho na srce dneva —
oh, čuješ, čuješ njeno zamolklo bobnenje?*

JEKLENEMU STROJU

*Tebe slavimo, tovariš, dobri tovariš Jeklo,
giganta masivnega, kipečega v moči!
Mi, sprevedli sužnjeve
na blatnih ulicah
— tvoji umazani otroci —
neštevilni, brezimni
milijoni —
tebe, tovariš, slavimo, dobri tovariš Jeklo!*

*Mi vsi, ki v krčih ustvarjamo z znojem,
trpimo lačni, goli in bosi
in večno sanjamo in samo o sreči,
mi vsi, ki ničesar nimamo
razen golih rok in praznih dlani,
osovraženi in tuji, večni brezdomci,
ki prodajamo kri za skorjico kruha —
tebe, tovariš, slavimo in verjamemo vate!*

*Tvoja moč je prapor naš in ponos,
tvoja moč naša vera in up!
Dobri tovariš! Naša vest si in plamen
in ogenj vere nas milijonov,
ker duh tvoj nam je
bakla in tromba ...
O! V tebi smo bratje vsi,
vsi beli, rumeni, rdeči in črni,
z obeh tečajev
in vzdolž ekvatorja!*

*Kajti vsa zemlja je tvoja
in vse je tvoje
in vsi so, tovariš, tvoji!
Vsi, ki jih usoda
je upognila, oropala,
ponižala do živali!
In tvoji so ognji, modrikasti plini
v žilah vseh, ki zaprti, obkroženi
z mejo, rešetko,
prikovani k tlom
trpe in žde
in čakajo.*

*In oni, ki se jim hoče širin
in novih obzorij
in leta v prostranstvo Vsemirja,
v Kozmos, v Skrivnost
in sanjajo o delih,
drznejši od besed biblijskega boga —
tudi oni so tvoji, tovariš!
O! Stroji brne, grme in bobne
na zemlji, pod zemljo, nad zemljo
in volti, amperi, dinamo stroji
slepijo z bleskom novih sonc —
v tvojo in našo čast!*

*Tovariš, dobri tovariš!
Bodočnost na zemlji je naša
in naš je čas in prostor!
Za tabo gremo!
Umazani, mastni, odvratni
silaki v pohodu,
slepi od sovraštva —*

*da naravnamo smer
Kaosu, odvratnejšemu od nas!
In zemlja, prostor in čas,
dinamo stroji, volti in amperi,
tečaji, ekvator in oceani
in ti boste naši, naši
za večno! ...*

ELEGIJE

ZA TEBOJ

»Černej goro,
černej sestro ...«

I

*Hodil sem včeraj, hodil sem
preko planine zelene,
tam pod visokimi bukvami
po gosti preprogi listnati.*

*Stopal sem v misli zatopljen,
trpek in temen, zagrenjen,
stopal sem s srcem žalostnim,
črn kamen na prsih leži.*

*Ojme oj, gora zelena!
Ojme oj, voda studena!
Pojejo ptice — solzna si,
sonce pripeka — mračna si.*

*Če ti v naročju počivajo
hrabri junaki, mladi vsi,
če temne dobrane skrivajo
krhke kosti pobeljene,
le zakaj pesmi tajila bi?
Le čemu drevje visoko
in vse te veje, vejice
in vsi ti drobni lističi
žubore tiho, žalostno?*

II

*Tamkaj gori na nebesu
zarja vstaja, svet prebuja,
modro jutro širi krilo
in rdečo toči svilo.*

*Gori zarja rdeči se —
moje srce zamračti se.*

*Živ studenec izkopljite,
zajemite hladne vode,
ohladite bridke rane,
da ne bodo pekle, žgale.*

*Zarja zlata in škrlatna!
zarja sladka posestrina!
Ti, ki siješ iz višine —
ali boš kdaj zasijala
silna, silna, božajoča
nad dolinami, gorami,
nad poljanami, vodami,
tudi moje domovine?*

III

Bregova dva — strmini dve.
Iz brega v breg pa vitek most.
Pod mostom voda se modri —
rano izpira in hladi.

Teče že sivih tisoč let
in vedno nova, druga je.
Le bolečine, ki nas tro,
se starajo in starajo.

Teče in vleče za seboj
vse, kar se postavi v bran,
a življenje na bregeh
pod trstiko se duši.

Teci, voda zelena!
Teci — ruši skalni breg!
Mar ne teče tudi nam
iz srca ne teče kri?

IV

Pasje je, pasje življenje dninarsko
v temo zazidano
v manj ko v žival nas je ponižalo
na belem svetu tem.

Kdo nam je strl bele peruti,
bele peruti golobje?
Kdo nam izvire skalil je bistre,
duše izvire čiste?

In kdo je razdvojil in kdo je razdvojil
z zidom ljudi med sabo?
In kdo je napravil in kdo je napravil
človeka človeku za sužnja?

Da človek trpi
zaradi človeka,
se muči
in bega
od zibke do groba!

V

Pomni in ohrani v sebi
misel to za večne čase:
delavec si — z delavci boš
padal, z njimi rasel.

Naj grozijo črni dnevi,
naj smehlja se sonce jasno —
poti dolge, poti dolge,
borbe, borbe so pred tabo.

Kakor smrt, ki večno traja,
je brez kraja borba naša.
Toda bolj od smrti silna
borba je na teh poteh.

VI

*Izžemajte, iztisnite
znoj, meso in kri iz sebe.
V ustne trpke zagrizite,
da bol jih ne razklene.*

*Crne oči si izpraskajte,
ne dajte, da bi gledale.
Moške roke pohabite,
bolno srce si ranite.*

*Vse luči upihnite!
Naj tema bo — črn kamen.*

*Vendar vendar je v temini
nekaj živega, kar svéti:
to je bolečina v duši,
to so duše ranjene.*

*Bol boli — bol razšira,
peče bol da duša umira.
Ali kadar v srcu svéti,
je gorje, gorje živeti.*

BALADA O NEZNANEM VOJAKU

*V širokem polju bitoljskem
vrba zakleta koprni —
pod vrbo samotni grob,
v grobu neznan vojak.*

*Bil je v svetovni vojni ubit
— skorajda je že v prah razpal —
žalost ga črna izžgala je,
ker je za vselej tu ostal.*

*Žive duše ni naokrog —
višnjevi nebes le nad njim,
zemlja skrivnostna je pod njim —
vrba nad grobom sklonjena.*

*Tam pa — v planini zeléni,
gróbi nešteti skrivajo
borce-junake, mladcev cvet,
ki za svobodo šli so umret.*

*Drevje nad njimi opolnoči
v bridki se vije žalosti,
v bistrh planinskih jezercih
jarka svetloba zažari.*

*Takrat vilinske deklíce
iz črne noči priplešejo,
od groba do groba kličejo,
v kolo junake vabijo.*

*Ko mimo vrbe pridejo,
mimo vrbe sklonjene,
mladci junaki obstanejo,
brata neznanca dramijo:*

»Vstani, oj vstani, tuji brat,
vstopi se v kolo z vilami!
Že rdi zarja — malo še
in petelini zapoje.«

On pa iz groba govori
grenke besede žalostne:
»Pojdite, bratje, pojdite!
Nisem tovariš vam, ne enak.

Kdor za svobodo padel je
in za pravice naroda —
ta za vas, bratje, umrl ni,
z vami iz veka v vek živi.

V pesmi junaka opevate,
s pesmijo objokujete —
tako pri vas rodite se,
taki pri vas umirate.

Toda — čemu sem padel jaz?
Le čemu strel predril srce?
Le čemu prst zakrila me?
Komu koristi moj pogin?

Bratje, recite mi, čemu?
Recite — in pojdite svojo pot,
mene nihče ne obudi —
moja smrt je — črna smrt!«

Glave junaki sklonili so
in obnemele deklice —
težko, oj težko jim, ki tako
padejo v bojnem metežu.

Sklanjajo glave — v vasi, čuj,
se petelini oglase.
V goro vilinske deklice
z mladci junaki pobegnejo.

Pusto je polje bitoljsko,
zbuja se zarja sivkasta.
V polju tam vrba koprni,
toži neznani vojak.

SLOVO

Pečalbarjem

Nisem ti rekel, nisem ti rekel,
nisem mar rekel ti ob slovesu?
Nič me ne čakaj, nič me ne želi
suženj sem v Belgradu, Belgrad je zmaj
svojo moč tujim palačam razdajam,
z njo nenasitna usta napajam,
k tebi pa — k tebi več se ne vrnem,
nič več ne bom ti pil iz očesa,
nič več telesa tvojega božal —
daleč v tujini roka uvela,
za tabo, Vela, bo hrepenela,
prazna ostala...

*Vem, da ogrlic več ne navešaš,
vem, tudi ti ne pripravljaš si bale,
Vela, vem, vse je pusto in prazno —
saj tudi ti si drinarka bedna.
Liste tobaka režeš in vežeš,
žalostna zлагаš jih v monopolu,
se me spominjaš, za mano žaluješ,
dneve — kot skalo k skali polagaš —
Velica, ojme, deklica zlata!*

*Toda čuj, Vela, kar ti zdaj pravim.
Nič mi ne toži, nič ne obupaj!
Dvigni oči — naj ti zagoriijo
tiste oči, ki dušo vžarijo!*

*Ta, ki je naju, Vela, oropal —
nama zapustil je dedino staro
čase trpljenja — a tudi borbe.
Mnogo je takih nas na tem svetu!*

*Mnogo, o mnogo — kopljejo znojni
kopači kopljejo v temni globini,
kopači kopljejo, tunel dolbejo.*

*In živa je, živa — velika radost,
radost globoka v črni temini:
gori, o Vela, v ognju razdaj se —
duše ti v borbi grob ne pogoltne!*

JUTRO NAD NAMI

*Iz modrih daljav valovijo
sonca valovi zlati,
iz modrih daljav se srebrijo
jutranje rose hlapi.*

*Po dolgih, mehkih širinah ravnih
rahla meglica kadi se,
a po vaseh razmetanih — zaspanih,
sope življenje skrito.*

*Sope — polni srce z bolečino
nad sužnji v zemlje okovih,
sope potiho o mrtvih poljih,
vaseh in mestih — grobovih.*

*Ah ta dolga polja brezbrežna!
Ah to brezkončno trpljenje!
Mrte in temne klade surove,
oljke zlomljena veja!*

*Tod s kmečkega čela lijejo srage,
trudno telo omaguje,
tod ni veselja, sreče oddavna,
le sonce radostno sveti.*

*Toda ta jutra rosna, vonjiva,
širijo prsi, v njih tlijo,
tlijo, kakor burja bučijo
in kakor ogenj žgejo.*

ŽALOST

*Kaj ni življenja, kaj je ni
želje po življenju velikem
želje po življenju svobodnem
v teh prsih dninarskih?*

*Kaj ni srca, kaj ga res ni
srca — srca res pravega,
srca — tako širokega
srca — tako globokega —
ves svet objame, vendar je
vse to premalo za prsi te?*

*Ni svetlega dneva, kaj ga ni
dneva, svetlejšega kot so ti,
dneva, ki bi bil dninarjev
dneva — sonca visokega
dneva morja širokega
da sonce obstane, da obstoji
še čas začudeno:*

*trga verigam se srce
in pljuska z rdečim praporom,
srce, ki vsem odpira se
in širi širi na stežaj,
da bi objelo beli svet.*

KMEČKO TRPLJENJE

*Čez poljane, čez livade,
pokraj bregov zelenih
voda teče — voda nosi
kmečke solze, kmečke jade,
kmečko žalost in skrbi.*

*Bistra voda izviralala,
plodno polje napajala —
plodno polje rodilo je.*

*Ali je kuga ponoči prihajala
s polja sadove pobirala —
kašče prazne zevajo!*

*Sonce svetlo sijalo je,
gora zelenela je —
v gori ptičica prepeva.*

*Ji je kamen v prsi legel,
si jo črt v lase zapredel —
srce kmečko — večno tožno!*

*Kdo rosi jo, kdo jo seje,
slano, ki je pokosila
po ozarah žitni klas,
vinsko trto po bregeh?
Da se klas ne zeleni,
da se grozd ne debeli,
da od kmečkega trpljenja
haska dolgo večnost ni?*

Prevedel Ivan Minatti

Aktualni problemi borcev NOV

Po popisu članstva leta 1964 je bilo v Sloveniji 133.756 borcev, od teh je bila skoraj polovica stara več kot 50 let. 44 % borcev je bilo po tem popisu zaposlenih, 21 % upokojencev, 15,3 % kmetov, 18,5 % pa obrtnikov, svobodnih poklicev in gošpodinj. Zaradi množičnega upokojevanja v zadnjih dveh letih se je seveda povečalo število upokojenih in zmanjšalo število zaposlenih borcev. Sedanji podatki bi torej verjetno pokazali, da so v strukturi borcev NOV že začeli prevladovati upokojenci, to pa bo v naslednjih letih prav gotovo še naraščalo. Samo komisija izvršnega sveta je v zadnjih dveh letih izredno upokojila 1039 borcev.

Pa pogledjmo še naslednje podatke: v Sloveniji so podelili 1811 partizanskih spominskih znakov 1941. V začetku leta 1964 je bilo le še 1538 nosilcev spomene 1941, zaradi preselitev in smrti pa se je to število tako zmanjšalo, da je borcev s spominskimi znaki 1941 v naši republiki še približno 1400. Tudi glede drugih udeležencev NOV imamo le delne podatke. Po teh je bilo 11.050 udeležencev od leta 1941, 18.850 od leta 1942, 11.050 od leta 1943 do 9. septembra 1943, po tem datumu še 5200, od leta 1944 pa 4550. Podatkov o udeležencih NOV iz leta 1945 ni, vendar njihovo dokaj majhno število ne more bistveno vplivati na sliko udeležbe v narodnoosvobodilni vojni. Po podatkih ankete ZZB NOV iz leta 1964 je bilo v NOV in POJ 50.095 udeležencev, organizirano je delalo za NOV 50.303, z NOV sodelovalo 33.872, izseljenih je bilo 5648, interniranih pa 14.058. Vendar ti podatki ne pomenijo števila oseb, temveč oblike sodelovanja, ker točnih podatkov za sedaj še ni nikomur uspelo zbrati. Zato se ustavimo zdaj pri enem osnovnih problemov: pri priznavanju dvojnih let med NOV.

To vprašanje je gotovo eno najbolj perečih, pri tem mislimo na priznavanje dvojne dobe za sodelovanje med NOV in vprašanja jasnih in ne preširokih kriterijev za pridobitev statusa borca NOV. Status borca imajo po sedanjih predpisih priznan le tisti, ki so sodelovali ali organizirano delali za NOV pred 9. IX. 1943. Tega torej nimajo priznanega pripadniki oboroženih enot, ki so vanje stopili po tem datumu, razen če so organizirano delali v osvobodilnem gibanju že pred 9. septembrom 1943. Ker so vse pomembnejše pravice borcev NOV, razen pravic kmetov-borcev po zakonu o zdravstvenem varstvu temeljile na udeležbi pred 9. IX. 1943, skoraj ni pripadnika, ki ne bi uveljavljal organiziranega dela za NOV, čeprav je stopil v NOV šele po tem datumu.

Naj napišemo, da ima le 58.500 borcev priznana posebno dvojno dobo, izmed njih pa je 7800 takih, ki jim je priznana doba le v enojnem trajanju. Zato je tudi težko predvideti število prišlekov, ki so neupravičeno uveljavljali pravico ne le do statusa borca, ampak do dvojnega štetja let med vojno. Republiška komisija za ugotavljanje pokojninske dobe je že v letu 1965 ugotovila, da je vsaj 35 % vloženih

prošenj neutemeljenih, njeni senati pa so razveljavili petino prvostopenjskih odločb. Uveljavljanje dvojne dobe med NOV in pridobivanje statusa borca z vsemi ugodnostmi močno pritiska na sklade socialnega zavarovanja. Samo primer: če velja vsako priznано leto 10.000 novih dinarjev, pomeni, da mora republiški proračun dodajati za 100 nepravilno upokojenih borcev milijon novih dinarjev. Zato tudi mnenje, da je sedanji obseg priznanih let prevelik, čeprav moramo upoštevati, da je bila naša vstaja vseljudska in so množično sodelovali z NOV. Gre predvsem za to, da smo doslej v preveč primerih priznavali sodelovanje za organizirano delo, posledice nedoslednosti pa so materialne in politične. Po materialni plati smo si s takimi kriteriji naložili večje breme, kot ga zmoremo, s tem pa se je obenem zmanjšala možnost, da bi ustrezno uredili materialne probleme tistih borcev NOV, ki to po pravici zaslužijo. Za izločitev neupravičenih bo treba gotovo sprejeti nekatere sklepe in razmisliti morda tudi glede delne revizije odločb o posebni dobi. Politični problemi pa nastajajo na drugi strani predvsem zaradi tega, ker občani ostro reagirajo na vsak primer, ko gre po njihovem mnenju za nepravilno priznavanje dvojnih let oziroma pravic, ki na njih temeljijo. Sodelovanje v NOV pomeni res le petino celotne delovne dobe ali pa še manj, vendar naj jo priznajo le tistemu, ki je do nje dejansko upravičen. Prav tako je razumljivo, da ostane še naprej kriterij upokojevanja za borce pred 9. septembrom 1943 35 let, ne pa 40, kot se nekateri zavzemajo.

Nesorazmerno priznavanje dvojne dobe pa se je kazalo tudi v neenakem uporabljanju kriterijev po posameznih predelih Slovenije, čeprav je znano, da osvobodilno gibanje v nekaterih pokrajinah ni zajelo tolikšnega števila ljudi, kot prikazujejo današnji podatki. Prav zato bo treba ob delnih revizijah upoštevati predvsem tiste kategorije, ko gre zgolj za organizirano delo, saj za kategorijo uživalcev dvojne dobe — udeležencev NOV v oboroženih formacijah doba ni sporna.

Za koliko bo še naraslo število borcev s priznanimi dvojnimi leti, tudi ne moremo predvidevati, saj je bilo po poročilu republiške komisije za ugotavljanje pokojninske dobe lani konec leta še 40.053 nerešenih zadev, in sicer 67 % za posebno dobo NOV in 33 % za delovno dobo. Že v naši zadnji številki smo načeli to vprašanje in pokazali na nekatere probleme, ki bi lahko na tem področju nastali. Opozorili smo, kaj vse bi se lahko pripetilo, če bi prešli na referentsko reševanje takó pomembnih in občutljivih vprašanj, kot je priznavanje statusa borca. No, danes lahko že zapišemo, da bodo tudi v prihodnje zavodi za socialno zavarovanje upoštevali samo mnenje kolegijev. Ti bodo sestavljeni iz družbenopolitičnih delavcev in izvedencev, referent posameznik pa bo gradivo za ta kolegij le pripravil. Po našem mnenju bo šlo torej še naprej za demokratično in objektivno reševanje zadev. Taka rešitev pa je edino pravilna. Na tem področju so namreč danes izredno široke možnosti proste ocene dokazov, zato bi bilo res težko prepustiti posamezniku odločanje o tako pomembnih vprašanjih, kot je status borca, čeprav je pri svojem delu vezan na zakonite predpise. Že sedanji člani občinskih komisij in senatov so bili marsikdaj navzlic predpisom v dilemah, kljub temu da so kot družbenopolitični in strokovni delavci poznali zgodovinska obdobja in krajevne razmere med NOV.

Družbena skrb za borce NOV pa se v naši republiki izraža v najrazličnejših oblikah, najbolj pomembno pa je gotovo urejevanje njihovega položaja z zakonskimi predpisi. Takó smo šli doslej najdlje na področju republiške in občinske

zakonodaje. Zaostajanje osebnih dohodkov nekaterih kategorij borcev smo rešili z zakonom o dodatku zaposlenih udeležencev NOV. Samo letos bomo po predvidevanjih dali v naši republiki za pokrivanje razlik v osebnih dohodkih borcev — tu je razlika do republiškega povprečja in četrтина nad to osnovo — nekaj manj kot pol milijarde starih dinarjev. Izkušnje namreč kažejo, da se število teh dodatkov ne bo dosti zmanjšalo, kajti kot se enim povečujejo osebni dohodki, tako se po drugi strani večja števila tistih, ki bodo na novo pridobili status borca. Število bo nihalo do tedaj, ko bodo nehali odobravati dvojno dobo, nato pa bo nazadovalo, čeprav bomo večali osnovo za izračunavanje osebnega dohodka.

Naslednje pereče področje je invalidska zakonodaja. Ta zadnje čase ni doživela nobenih sprememb, čeprav smo predvideli, da bodo lani popolnoma decentralizirali službe za varstvo vojaških vojnih in delovnih invalidov. Ta del borcev ima svoj status pravno najbolj urejen, vendar mnogi sodijo, da osebni dohodki invalidov, posebno najtežjih, zaostajajo za življenjskimi stroški. Takšni invalidi namreč s svojim delom ne morejo neposredno vplivati na odpravljanje posledic nazadovanja. Ko pa pišemo o vojaških vojnih invalidih in govorimo z njimi o aktualnih vprašanjih, v zadnjem času vse bolj opozarjajo na izredno pereč problem, na ureditev zdravstvenega varstva. Leta 1957 je iz teksta zakona izpadlo besedilo, da imajo invalidi pravico do brezplačnega zdravstvenega varstva. Zakonodajalec se je takrat izgovoril, češ da to ni potrebno, saj imajo pač vsi zavarovanci to pravico. Toda danes, ko smo skladno z intencijami gospodarske in družbene reforme uvedli plačevanje soudeležbe zavarovancev pri zdravstvenem varstvu, pa so ti borci prizadeti. Naj takoj pojasnimo, zakaj. Varstvo vojaških vojnih invalidov lahko delimo na štiri dele: invalidnino kot materialno nadomestilo za izgubljeno delovno sposobnost, zdravstveno varstvo, ugodnosti iz delovnega, invalidskega in pokojninskega zavarovanja in na druge ugodnosti, ki jih daje družba vojaškim vojnim invalidom. To varstvo smo sicer iz leta v leto po končani revoluciji izpopolnjevali, vendar danes lahko ugotovimo, da je še vedno v zaostanku za drugim razvojem našega gospodarstva in življenjske ravni nasploh. Vojaški vojni invalidi, ki so zaradi slabega zdravstvenega stanja pogosto vezani na obiskovanje zdravnikov in skrbnejšo zdravstveno nego, bi morali po nekih računih letno dajati za zdravstvene storitve kot samoprispevek 170 do 200 novih dinarjev. Z uvajanjem dodatnih prispevkov komunalnih zavodov pa bi se ta vsota še povečala. Pri tem upoštevajmo še to, da bodo invalidi v starosti potrebovali vedno več zdravniške nege in drugih zdravstvenih pripomočkov. Prav gotovo bi morali z zveznimi ali z republiškimi predpisi zagotoviti za vojaške vojne invalide tudi v prihodnje popolno in brezplačno zdravstveno varstvo, kot ga imajo vojaški vojni invalidi v drugih evropskih državah na vzhodu in zahodu.

Naslednji aktualni problem, ki je vezan na materialni položaj borcev, pa so priznavalnine. Za te so namenili letos v Sloveniji četrт milijarde starih dinarjev. Te priznavalnine podeljuje administrativna komisija pri izvršnem svetu skupščine SR Slovenije. Doslej je te republiške priznavalnine sprejemalo v Sloveniji 625 oseb, od občin pa jih je sprejemalo 6105 oseb, 4834 pa je bilo enkratnih priznavalnin. Priznavalnine podeljujejo predvsem predvojnim revolucionarjem, španskim borcem, nosilec partizanskega spominskega znaka 1941, narodnim herojem, udeležencem NOV iz leta 1941 oziroma njihovim družinskim članom. Teh prejemnikov je 460.

76 vidnejšim kulturnim in javnim delavcem, ki imajo posebne zasluge na področju svojega dela, vendar njihovi prejemki ne ustrezajo pomenu njihovih življenjskih dosežkov, so tudi podeljene priznavalnine. Nadalje dobiva priznavalnine 26 organizatorjev narodnonaprednega revolucionarnega gibanja Preporod, ki jih je zajel veleizdajniški proces v Ljubljani. Prejemniki priznavalnin so še udeleženci NOV po letu 1941, zaslužni primorski in koroški Slovenci in drugi. Pred leti, ko občine še niso podeljevale priznavalnin, je administrativna komisija v nekaterih primerih rešila najbolj pereče probleme borcev. Vendar ti po dosedanjih kriterijih ne bi več prišli v poštev za podelitev republiške priznavalnine, temveč za njihovo reševanje skrbe pristojne občinske komisije za vprašanja borcev. Uporaba teh ostrejših kriterijev pa povzroča tudi ostrejšo kritiko, ker administrativna komisija nekatere prošnje prvoborcev odklanja, po drugi strani pa sprejemajo republiške priznavalnine borci, ki so pozneje stopili v NOV. Skratka, tudi tu srečamo pereč problem, ki zahteva čimprejšnje rešitve. Zaradi neusklajenega pokojninskega sistema se namreč večja število prošenj oseb, ki bi tudi po zaostrenih kriterijih prišle v poštev za podelitev republiških priznavalnin, po drugi strani pa — kot smo že omenili — prejemajo priznavalnino osebe, ki so z različnimi prevedbami in valorizacijami pokojnin dosegle višje pokojninske prejemke. Prav zato bo treba tudi tu misliti v najkrajšem času na ustrezne revizije in bolj upoštevati tiste, katerih delovanje je bilo pomembno za splošen razvoj in napredek republike, vendar živijo še danes v neustreznih materialnih razmerah.

V tem prispevku o aktualnih problemih borcev NOV smo skušali na kratko nanizati predvsem tista vprašanja, ki terjajo čimprejšnje rešitve. Vedeti moramo, da ne gre tu za formalno reševanje problemov, ampak gre za reševanje vprašanj, ki zahtevajo skrbno obdelavo in pri katerih moramo upoštevati, da gre za reševanje problemov ljudi, ki so si že pridobili določene pravice in jim teh, če so bile upravičeno pridobljene, ne gre zmanjševati ali jemati.

l. z.

Skupščinske volitve

Priprave na skupščinske volitve 1967 prehajajo v tem mesecu prav v stopnjo neposrednih priprav na same volitve. Priprave so bile dolgotrajne in obširne.

Že oktobra lani so se začele v organizacijah široke razprave, ki so zajemale vprašanja vloge in nalog organizacij Socialistične zveze v zvezi z volitvami nasploh in še posebej v zvezi s skupščinskimi volitvami letošnjo pomlad. Že po volitvah 1965. leta se je na osnovi analiz dejavnost Socialistične zveze postavila vrsta vprašanj, ki so jih pozneje na vseh nivojih temeljito obravnavali. V volitvah po sprejetju ustave leta 1963 smo dosegli dokaj dober kadrovski sestav vseh skupščin, od občinskih do zvezne. Vendar smo že dve leti kasneje na prenekaterem področju zanemarili politično akcijo; to se je kazalo tudi na sestavu celotnega skupščinskega mehanizma od občin do federacije. Prav zato so morale biti priprave na letošnje

volitve res temeljite, saj so potekale predvsem z vidika prihodnjih nalog in dela skupščin na posameznih področjih, od katerih naj omenimo samo osrednjo, dosledno uveljavitev naše gospodarske in družbene reforme in utrditev samoupravnega sistema naše družbe.

V naši republiki volimo letos v petih volilnih enotah 25 zveznih poslancev, poleg tega voli skupščina naše republike na svoji prvi seji še pet poslancev v republiško delegacijo zbora narodov zvezne skupščine. V skupščino socialistične republike Slovenije bomo izvolili 200 novih poslancev, 60 v republiški zbor in po 35 poslancev v vsak zbor delovnih skupnosti. V občinske skupščine na področju naše republike bomo izvolili okoli 1900 novih odbornikov, vendar ta številka ni povsem točna zaradi združitve mariborskih občin. Moramo pa še poudariti, da ob teh volitvah poteče mandat mnogim poslancem in odbornikom, ki sedaj opravljajo odgovorne družbene funkcije v skupščinah. Takó poteče poslanski mandat predsedniku, podpredsedniku skupščine, štirim predsednikom zborov skupščine SRS, predsedniku, podpredsedniku izvršnega sveta, med predsedniki občinskih skupščin pa je 42 takih, ki so na tej funkciji že štiri leta in še več. To je le nekaj podatkov za ilustracijo, kako odgovorna je naloga pri izbiri letošnjih kandidatov, ki bodo morali prevzeti najodgovornejša mesta.

Prav zato so bile tudi priprave na letošnje volitve takó obširne in temeljite, kot smo že v začetku napisali. V razpravah na terenu smo povsod zasledili veliko skrb, saj na primer niti število predlogov za posamezna mesta v skupščini ni tako veliko, kot smo jih imeli leta 1965. Po nekaterih podatkih lahko ugotovimo, da je starostna struktura kandidatov nekako takale: do 25 let okrog 5 %, od 25 do 39 let 50,3 %, od 40 do 44 let 38,2 % in nad 50 let okrog 7 % možnih kandidatov za odbornike. Vendar ne moremo biti zadovoljni s šolsko izobrazbo kandidatov. Še vse preveč je predlogov, kjer je izobrazba kandidatov nedokončana ali dokončana osemletna šola, z dokončano srednjo šolo je okoli 24,5 % kandidatov, z višjo šolo 7,5 in z visoko šolo 8,4 %. Pregled strukture po zaposlitvi zbranih možnih kandidatov kaže, da so v prvi stopnji akcije intenzivneje zbirali možne kandidate na podeželju in terenu, nekoliko kasneje pa v večjih krajih in industrijskih središčih. In še dve zanimivi ugotovitvi: iz podatkov, ki smo jih dobili na republiški volilni komisiji, lahko ugotovimo, da je med zbranimi možnimi kandidati 83,9 % takih, ki bi bili, če bodo izvoljeni, prvič odborniki občinskih skupščin. Prav tako iz podatkov lahko razberemo, da je okoli 80 % zbranih predlogov takih, za katere so se dogovorili občani na sestankih družbenopolitičnih organizacij, zbora volivcev in drugih sestankih. To pa pomeni, da je kadrovska politika postala stvar dogovarjanja, ne pa stvar ozkih političnih aktivov. Zanimivi pa so tudi podatki glede strukture zbranih predlogov. Opazimo, da močno izstopa kategorija vodilnega osebja; med do sedaj zbranimi predlogi jih je kar 37,6 %. Med temi je največ direktorjev delovnih organizacij, nadalje vodilnega osebja skupščin, državne uprave in podobno. Prav gotovo bo treba v prihodnje posvetiti več pozornosti tudi delavcem, saj bi bilo potrebno prav v razvitejših področjih poiskati predvsem take, ki so se že afirmirali kot družbenopolitični delavci v samoupravnem sistemu. Razumljivo je, da so se ponekod odločili za take sestave. Tako na primer v gospodarskem zboru direktorji oziroma vodilno osebje prekašajo vse druge, v prosvetno-kulturnem zboru je močno zastopstvo profesorjev in učiteljev, v socialno-zdrav-

stvenem je največ zdravnikov, edino organizacijsko politični zbor je glede na zaposlitev možnih kandidatov bolj pisano sestavljen.

In kakšne so osnovne naloge, ki stoje pred našimi poslanci in odborniki? Gospodarska in družbena reforma sodi na prvo mesto, na drugem mestu so perspektivni programi občin in prihodnje naloge delovnih organizacij, delovanje občinskih skupščin in naloge, ki izhajajo iz teh obširnih kompleksov. Vse to so bila tudi merila, ki so se izkristalizirala v razpravah, ko so izbirali kandidate za posamezne skupščine. Prav te razprave okrog izbire kandidatov pa so pokazale tudi na problem kontinuiranega dela v posameznih skupščinskih organih. Pred dnevi je zbor narodov zvezne skupščine začel tudi postopek za spremembo ustave. Gre za vrsto problemov, ki so se pojavili v zadnjih štirih letih, za katere pa smo vedeli že leta 1963. Vendar smo jih takrat sprejeli kot nekakšne nepopolne in kompromisne rešitve, saj so bile tako oblikovane nujne zaradi preciziranja posameznih principov in odredb glede potreb nadaljnjega družbenega razvoja. Vendar je praksa našega samoupravnega sistema zahtevala, da znova pregledamo odredbe ustave o odnosih federacije in republik, položaja in vloge zbora narodov, sestave zveznega izvršnega sveta, položaja organov uprave in končno vrsta drugih vprašanj, ki so bila občasno načeta v javnosti. Po pomembnih sklepih IV. plenuma in po družbenih procesih so bile ustvarjene široke možnosti za nadaljnjo demokratizacijo in krepitev našega političnega in še posebej skupščinskega sistema in za nadaljnji razvoj federacije kot skupnosti enakopravnih in suverenih narodov Jugoslavije.

Po javnih razpravah so posamezne politične in strokovne institucije izvedle posebne raziskave; te so pokazale, da so že dane možnosti, da bi predlagali terciarno spremembo ustave, ki bi dejansko omogočila še nadaljnji razvoj ustavnih načel in odpravljala pomanjkljivosti v skupščinskem življenju in v odnosih med federacijo in republikami. Tako naj bi bile predlagane spremembe predvsem glede funkcije in narave zbora narodov, volitev članov zbora narodov. Te naj bi volili ne samo izmed članov republiškega zbora, temveč tudi izmed članov drugih domov. Zbor narodov bo namreč pretresal in obravnaval vrsto vprašanj, s tem bi se dosledneje izvajalo tudi načelo dvodomnosti v odločanju skupščine. Druge spremembe se nanašajo predvsem na odnose med federacijo in republikami, govori pa se tudi že o tem, koliko časa naj bi trajal mandat članov skupščine in kdaj naj bi ponovno volili člane skupščinskega zbora, izvoljene na dodatnih volitvah, kdaj naj bi bile ponovne volitve funkcionarjev, izvoljenih na mesto, katerim je mandat prenehal pred iztekom obdobja, za katerega so bili izvoljeni.

Nedvomno gre v pripravih na same letošnje volitve za pomembno politično akcijo, ki naj pomeni dejanski korak naprej v krepitvi demokratske samoupravljalne zavesti in socialističnih demokratskih odnosov.

K. F.

Neustrezna strokovna struktura

V dosedanjih raziskavah o problematiki zaposlenosti in zaposlovanja so v glavnem obravnavali le njeno kvantitativno stran. Pojavi in problemi v našem gospodarskem razvoju, dosežena raven materialnih produkcijskih sil, stopnja produktivnosti dela itd. pa vedno bolj resno opozarjajo na vsebinsko stran zaposlenih, to je v prvi vrsti na strukturo strokovne zaposlenosti, ki očitno vedno bolj prihaja v nasprotje z zahtevami sodobne, visoko produktivne, tudi na svetovnem trgu konkurenčne proizvodnje. Sposobnost človeškega dejavnika proizvodjalnih sil, od katerega je odvisno v vseh pogledih optimalno izkoriščanje materialne osnove, je bila v zadnjih letih zanemarjena tako glede usposabljanja, kot pri politiki kadrovanja.

Današnje razmere gospodarjenja terjajo vse bolj sistematično in organizirano reševanje problemov tudi na področju izobrazbene strukture zaposlenih in strokovnega izobraževanja. Izboljšanje strukture strokovne usposobljenosti zaposlenih je namreč odločilen dejavnik za uvajanje sodobne tehnologije in organizacije na vseh področjih ter odločujoč pogoj za nadaljnjo rast družbene proizvodnje. Če upoštevamo, da je razvitost samoupravljanja neločljiv pogoj za nadaljnji gospodarski napredek in da terja samoupravni status široko razgledanega in vedno bolj izobraženega človeka, postane še bolj očitno, kolik pomen ima to izboljšanje oziroma kakšne negativne posledice lahko sledijo, če bi zanemarjali ta dejavnik našega napredka.

Izobrazbena struktura aktivnega prebivalstva je v naši republiki sicer ugodnejša kot v zveznem merilu. Zaradi večjega obsega zaposlenih od vsega prebivalstva kot v drugih republikah pa je izobrazbena struktura zaposlenih pri nas ugodnejša le pri kategoriji kvalificiranega in visokokvalificiranega kadra, medtem ko je srednje in visokostrokovnega kadra pri nas sorazmerno manj. Tako je v industriji SR Slovenije sorazmerno najmanj kadrov z visokošolsko izobrazbo, kar kažejo podatki o številu zaposlenih z visokošolsko izobrazbo na 1000 zaposlenih delavcev. (Tako je na primer v kovinski industriji Slovenije 12 oseb, v SFRJ — 17, v elektroindustriji 15 oseb, v SFRJ — 28 z omenjeno izobrazbo na 1000 zaposlenih). Četudi bi v takšno analizo kadrov zajeli podatke o kadrih v tistih samostojnih institutih, ki v celoti delajo za določene potrebe posameznih panog gospodarstva, ne moremo predpostavljati, da bi njihovo zajetje v komparacijah z drugimi republikami bistveno vplivalo na oceno stanja v SR Sloveniji.

Podatki o delavcih v proizvodnji, o vodilnih, strokovnih in administrativnih kadrih kažejo, da pride v industriji SR Slovenije 4,77 delavcev na enega uslužbenca. S tem razmerjem se približujemo drugim industrijsko razvitim deželam. Toda samo na videz, kajti pri nas odpade visok odstotek (56,5 %) uslužbencev na administraciji, ne pa na strokovnjake, zaposlene v strokovni dejavnosti podjetij. A tudi izobrazbena struktura kadrov, ki delajo na administrativnih delovnih mestih, je neustrezna, saj jih je skoraj polovica le z nižjo izobrazbo.

Tudi primerjave z drugimi državami, ki imajo le ilustrativen značaj, kažejo, da s številom strokovnih kadrov zelo zaostajamo. Pomanjkanje strokovnih kadrov je zlasti pereče, ker zaradi tega tudi ukrepi, s katerimi skušamo doseči naš nadaljnji gospodarski razvoj, izgubljajo učinkovitost.

Iz analiz, študij in anket, a tudi iz znanih dejstev in pojavov, s katerimi se dnevno srečujemo, izhaja osnovna ugotovitev, da izobrazbeni nivo kadrov na vodilnih strokovnih in drugih odgovornih delovnih mestih ne zadovoljuje, da je razporeditev strokovnih kadrov v delovnih organizacijah neracionalna, da strokovne službe niso strokovno zasedene in zato predimenzionirane in drage. Takšno stanje

še malo več ne zadovoljuje niti sedanjih, še manj pa seveda bodočih zahtev in je že v očitnem nasprotju s celotnim sistemom samoupravljanja in delitve po delu.

Iz podatkov ankete, ki jo je izvedel Zavod SRS za zaposlovanje o strukturi strokovne usposobljenosti zaposlenih v industriji, kmetijstvu (družbeni sektor), gozdarstvu, gradbeništvu in prometu, izhajajo naslednje poglavitne ugotovitve:

- le 35 % oseb ima ustrezno izobrazbo na delovnih mestih, za katera se zahteva visokošolska izobrazba, 11,5 % teh delovnih mest pa zaseda kader z izobrazbo popolne ali nepopolne osnovne šole in 16,9 % osebe, ki imajo nižjo strokovno izobrazbo;

- zasedba delovnih mest, ki zahtevajo srednješolsko izobrazbo, ni dosti boljša, kajti le 37 % oseb ima to izobrazbo. 30,9 % delavcev, ki delajo na delovnih mestih, za katera se zahteva tehnična ali druga srednjestrokovna izobrazba, ima le popolno ali nepopolno osnovno šolo, 30,6 % pa ima izobrazbo kvalificiranih delavcev;

- na delovnih mestih, ki zahtevajo poklicno šolo oziroma izobrazbo kvalificiranega delavca, ima to ali višjo stopnjo izobrazbe dve tretjini delavcev, 30,6 % pa jih je le priučenih. Na teh delovnih mestih pa dela tudi 4500 delavcev, ki imajo za eno stopnjo višjo izobrazbo od zahtevane, to je dokončano srednjo šolo;

- za delovna mesta, ki zahtevajo priučitev, je značilno, da dela na njih več kot 50.000 delavcev, ki imajo izobrazbo kvalificiranega ali visokokvalificiranega delavca, ali celo s srednjo izobrazbo.

Gornje ugotovitve se nanašajo na zasedbo vseh kategorij delovnih mest. Razlikujejo pa se po posameznih sektorjih in službah. Značilno za proizvodne obrate je na primer, da so odstopanja od dejanskih zahtev delovnih mest glede strokovne usposobljenosti v primerjavi z zasedbo minimalna. Največjo neustreznost zasedbe pa kažejo strokovne službe in zasedba vodilnih in direktorskih delovnih mest. Izhodišče za zaključke o neustreznosti zasedbi strokovnih delovnih mest pa ni stališče, da je za strokovno usposobljenost odločilna le formalna šolska izobrazba, torej diploma, temveč iz prakse povzeta ugotovitev, da ima diplomant s šolanjem pridobljenih več možnosti, da postane strokovnjak kot oseba brez šolske izobrazbe, ki lahko postane strokovnjak le izjemoma in le v izjemno ugodnih okoliščinah.

Podatki za »uprave« gospodarskih organizacij (ki zajemajo splošni in kadrovsko-socialni sektor, gospodarsko-računski sektor z računovodstvom ter komercialni sektor) kažejo, da so odstopanja od zahtevane izobrazbe delavcev, zaposlenih ravno v upravnih službah, največja:

- le približno vsak peti delavec, zaposlen v »upravi« na delovnem mestu, ki zahteva visokošolsko izobrazbo, to izobrazbo tudi ima;

- v upravnih službah je zaposlenih kar 46 % uslužbencev, ki imajo le končano ali nedokončano osnovno šolo, čeprav je v upravnih službah le okoli 11 % delovnih mest, za katera zadostuje osnovnošolska izobrazba (pomožni uslužbenci);

- delo v upravnih sektorjih zahteva več kot 17 % delovnih mest z visokošolsko izobrazbo, dejansko pa je takih kadrov le okrog 4 %;

- na delovnih mestih v upravnih službah, ki zahtevajo srednjo strokovno izobrazbo, je v industriji kar 39,4 % delavcev brez izobrazbe, torej s popolno ali nepopolno osnovno šolo.

Analiza zaposlenih kadrov po strokovni usposobljenosti v tehničnih službah gospodarskih organizacij (tehnični oddelki: konstrukcije, priprave dela, razvojni oddelki in ves vodilni kader v proizvodnih obratih) kaže:

- da v teh službah prevladujejo kadri z nižjo strokovno izobrazbo, to je kvalificirani delavci (v industriji jih je 46 %), dejansko pa je najvišji odstotek zahtev po srednje strokovnih kadrih (v industriji 53 %);

— da zasedajo v industriji več kot petino delovnih mest inženirjev — kvalificirani delavci.

V kadrovsko-socialnih službah ima kar 55,8 % delavcev samo nižjo strokovno izobrazbo ali osnovno šolo, kar kaže, kako zelo je zanemarjena pomembnost kadrovanja, organizacijskega, androloškega, sociološkega in psihološkega mnenja, ki je za uspešno izvajanje nalog tega sektorja nujno.

Ob takem stanju kadrovskih služb je toliko bolj razumljivo, zakaj gospodarske organizacije ne poznajo potreb po strokovnem naraščanju in zakaj imamo v gospodarstvu kar dve tretjini strokovnih delovnih mest neustrezno zasedenih.

Analiza je nadalje pokazala, da 18.537 delavcev ali 5,4 % vseh zaposlenih ne opravlja svojega poklica; večinoma (89 %) so to kvalificirani delavci iz obrtnih dejavnosti. Po drugi strani pa so, kot je bilo že omenjeno, delovna mesta neustrezno zasedena. Najpogostejše so neustrezno zasedena delovna mesta, ki terjajo naslednje poklice: visokostrokovni — ekonomisti, kadrovc in varnostni inženirji; srednjestrokovni — usnjarski, prometni in ekonomski tehniki in nižjestrokovni — administratorji.

Struktura strokovne usposobljenosti vodilnih in direktorskih kadrov v SR Sloveniji je v primerjavi s strukturo teh kadrov v zveznem merilu neugodna, posebno pri deležu oseb z visoko strokovno izobrazbo. Zlasti pri tehničnih direktorjih so odstopanja precejšnja, saj je v SR Sloveniji le 47 % (v zveznem merilu pa 56,3 %) tehničnih direktorjev z visokošolsko izobrazbo. V Sloveniji imamo tudi 10,5 % generalnih in 9,4 % tehničnih direktorjev, ki imajo priznano strokovno izobrazbo visokokvalificiranih ali polkvalificiranih delavcev. Če pa pri tem kadru upoštevamo samo šolsko, ne pa tudi priznano strokovno izobrazbo, pa je slika mnogo neugodnejša, saj so na primer iz podatkov 20 gospodarskih organizacij na območju občinske skupščine Ljubljana-Center ugotovili, da je imelo 1964. leta 54 % direktorjev le nižjo izobrazbo.

Tudi podatki o reelekciji direktorjev, opravljeni v letu 1966, ne dajejo za Slovenijo ugodne slike. Novo imenovanih direktorjev je bilo namreč le 15 % (v SFRJ 19 %, v BiH 26 %, v Makedoniji 37 % itd.), vsi drugi so bili ponovno imenovani. V Sloveniji imamo tudi izrazito najnižji odstotek novo imenovanih direktorjev z visokošolsko izobrazbo — 23 % (Srbija 47,9 %, Hrvatska 54,3 %, Makedonija 66,7 %, Črna gora 75 %). Med ponovno imenovanimi je pri nas manjši delež direktorjev s to izobrazbo, zato se tudi z reelekcijo nismo približali izobrazbeni ravni direktorjev v drugih republikah, ampak so se odstopanja celo povečala.

Primerjava podatkov o izobrazbeni strukturi novo imenovanih in ponovno imenovanih direktorjev s podatki o izobrazbeni strukturi direktorjev v SR Sloveniji pred dvema letoma sicer kaže, da se je z reelekcijo leta 1966 ta struktura nekoliko izboljšala, saj ima 23,6 % novo imenovanih direktorjev višjo in visoko izobrazbo, 49,1 % pa srednjo. Toda v primerjavi z drugimi republikami se s tem izboljšanjem nismo nič približali izobrazbeni ravni direktorjev v drugih republikah.

Prevladuje mnenje, da gre pri neustreznih kadrih predvsem za starejše delavce, ki so ta mesta zasedli v prvem povojnem obdobju, torej takrat, ko strokovnih kadrov še nismo imeli. Vendar ta trditev drži le delno za višje vodilne kadre. Med vodilnimi delavci jih je namreč 23 %, ki so stari več kot 45 let, med strokovnimi delavci nad to starostjo pa le 10 %.

Starostna struktura ustreznih in neustreznih kadrov, ki zasedajo strokovna delovna mesta, pa kaže takole sliko:

Starostni razred	Ustrezni kadri	Neustrezni kadri
do 24	20,0 %	16,6 %
25—34	38,8 %	37,0 %
35—44	25,0 %	28,9 %
45—54	12,2 %	13,0 %
55—64	4,0 %	4,5 %

Strukturi ustreznih in neustreznih kadrov po starostnih razredih se med seboj le neznatno razlikujeta. Največ ustreznih kadrov je med mlajšimi, kjer pa je skoraj enak delež tudi neustreznih kadrov.

Kolikšna je bila nesmotrnost kadrovske politike prav v zadnjih letih, kažejo podatki, da je 37 % neustreznih strokovnih kadrov v starostnem razredu do 34 let oziroma 16,6 % neustreznih kadrov do 24. leta starosti.

Praksa pri nas je pokazala, da se je oblikovala skupina vodilnega kadra, ki naj bi bila nekako — predestinirana za vodilna mesta. Ne glede na strokovnost so vedno v vodstvu — menjajo podjetja, prehajajo iz državne uprave v politične organizacije, od tod spet v gospodarske in negospodarske dejavnosti. Izoblikovala se je tudi praksa, po kateri uspehi dela in sposobnost niso merilo za to skupino oziroma pogoj za vodilni položaj, ki ga imajo.

Pri izboru kadra za vodilna delovna mesta so mnogokje ocenjevali človeka po njegovi politični angažiranosti oziroma pripadnosti. Toda pri tem niso mišljeni borci NOB, saj je med neustreznimi vodilnimi kadri kar 53,6 % oseb mlajših kot 35 let. Očitek, da nam strokovno strukturo kvarijo na vodilnih delovnih mestih zaposleni borci NOB, je nedvomno neupravičen. S podatki je namreč dokazano, da se z upokojevanjem borcev NOB strokovna struktura slabša in ne izboljšuje, kar bi bilo normalno, če bi po svoji strokovnosti nekdanji kadri tudi zares zastajali za kadri, ki so trenutno na vodilnih delovnih mestih.

Kadrovske strukture se vse prepočasi spreminjajo in prilagajajo potrebam gospodarstva in njegovega nadaljnjega razvoja.

Toda po drugi strani pa se siceršnji porast strokovnih kadrov premalo kaže v rasti učinkovitosti proizvodjalnih sil, kar kaže na neustrezno zaposlitev strokovnjakov. Vzroki za to so zlasti:

- nove strokovnjake razporejajo na delovna mesta, kjer je njihovo znanje le minimalno izkoriščeno;

- četudi zasedajo strokovnjaki prosta strokovna delovna mesta, se pogosto dogaja, da nimajo primernih kompetenc;

- 62 % strokovnjakov z visoko in višjo strokovno izobrazbo je podrejeno osebam z manjšo izobrazbo, kar seveda pomeni, da je usmerjanje podjetij, vodenje poslovne politike, prilagojeno nivoju teh kadrov;

- področje dela za posamezna delovna mesta imajo opredeljena zelo redka podjetja, to pa vodi do neodgovornosti, zanemarjanja dolžnosti in do slabih odnosov;

- posledica slabe notranje organizacije poslovanja in dela je ponavadi tudi slaba delitev dela, kar velja za delo v proizvodnih obratih in v strokovnih službah;

- strokovni kadri za delo tudi niso dovolj stimulirani, deloma zaradi opisane stanja, deloma zaradi napačnega prenizkega vrednotenja strokovnega dela, deloma zaradi nerazvitega ali napačnega sistema za delitev osebnih dohodkov, zato ponekod osebne dohodke za takšne delavce delijo predvsem po hierarhični lestvici (ki tudi sicer ni zanje vedno ugodna), ne pa po pomembnosti, zahtevnosti in učinkovitosti dela teh delavcev.

Posledice kadrovske politike preteklega obdobja se kažejo v prevladujoči neustrezni zasedbi delovnih mest. To pa povzroča sprejemanje takšnih poslovnih odločitev in takšnega poslovanja v delovnih organizacijah, ki ne daje optimalnih ekonomskih rezultatov in je vzrok počasnejše gospodarske rasti vse prepočasnejšega prilagajanja gospodarjenja novim zahtevnejšim pogojem.

Sedanje stanje na področju kadrovske strukture v gospodarskih organizacijah, ki jo ocenjujemo kot posledico neustrezne kadrovske politike, je rezultat splošne gospodarske situacije v preteklosti, v kateri je prevladoval ekstenzivni, pretežno administrativno vodeni sistem gospodarjenja. Proces intelektualizacije dela, kot svetovni proces, zahteva zlasti tudi v naši družbeni ureditvi, kjer proizvajalci samoupravno odločajo o najpomembnejših vprašanjih, takšna idejna izhodišča, da se vrednoti intelektualno delo kot nosilec gospodarskega, tehnološkega in družbenega napredka.

Potrebna je temeljita preorientacija kadrovske politike — glede sprejemanja novih delavcev, glede razporejanja zaposlenih po načelu, da se omogoči in zagotovi zaposlitev po sposobnosti in znanju ter glede izvajanja izobraževanja in strokovnega izpopolnjevanja — ki mora izhajati iz samoupravnega statusa gospodarskih organizacij in iz njihove poslovne samostojnosti. To pa terja od delovnih skupnosti pretehtane odločitve, upošteva je pri tem vse elemente (ekonomske, organizacijske, tehnične, tehnološke itd.), od katerih je odvisna uspešnost takšnih odločitev in ki vplivajo na sam obstoj podjetja ter na življenjski standard v njem zaposlenih delavcev.

Dosledno izvajanje takšne politike bo možno doseči, če jo bodo podprle družbenopolitične organizacije in družbenopolitične skupnosti.

Družbeni vpliv za izboljšanje kadrovskih struktur, odnosov in kadrovske politike v delovnih organizacijah naj bi se usmeril na organe upravljanja in samoupravljalce, ki jim je treba prikazati, kaj sedanje neustrezno stanje na tem področju pomeni za nadaljnji razvoj in poslovno orientacijo. Aktivnejši odnos naj bi družbenopolitične organizacije in organi samoupravljanja pokazali zlasti pri odstranjevanju birokratskih poizkusov, da bi zadrževali dosedanje kadrovske politiko, ki je predvsem posledica odločitev posameznikov, ne pa delovnih skupnosti.

Izobrazba kadrov na strokovnih in drugih odgovornih delovnih mestih ne zadovoljuje, razporeditev strokovnih kadrov v delovnih organizacijah je neracionalna, strokovne službe so nestrokovno zasedene in zato predimenzionirane ter drage. Zaradi tega prihajajo takšne kadrovske razmere v vedno težavnejši konflikt z intencijami gospodarske in družbene reforme, z novimi pogoji gospodarjenja, z naraščajočim pomenom samoupravljanja, z mednarodnim položajem našega gospodarstva. Zato je sistematično izboljšanje kadrovske strukture nasploh, še posebej pa zasedba strokovnih delovnih mest s teoretično in praktično usposobljenimi strokovnjaki v gospodarskih organizacijah ena najpomembnejših, hkrati pa izredno zahtevnih in delikatnih nalog organov upravljanja v delovnih organizacijah in družbenopolitičnih skupnostih.

Vpliv vseh družbenih organov in organizacij za čimbolj uspešno izvedbo tega izboljšanja mora postati sestavni del sistematičnih prizadevanj za praktično izvajanje sedanjih in perspektivnih nalog gospodarstva, kar potrjujejo zlasti nekateri pojavi, ki kažejo, kako ponekod gospodarijo prav v nasprotju z intencijo reforme.

M. G.

Boža Prodanović: Ranjenec s Sutjeske, olje, 1956

Partizanska vojna

DR. PETER KLEUT

V tem članku obravnava dr. Peter Kleut fenomen partizanske vojne v našem času, napisal pa ga je ob petindvajseti obletnici oborožene vstaje in narodno-osvobodilne vojne jugoslovanskih narodov.

Partizanski način vojskovanja so poznali in uporabljali že v davnini, vendar je dobil kot oblika sistematskega vojskovanja večjih razsežnosti šele v moderni dobi pravi pomen. Takšnega, kakršen je zdaj, je mogoče imeti za nov, obenem pa tudi revolucionaren pojav v vojskovanju, saj se v svojih bistvenih obeležjih temeljito razlikuje od tako imenovanega regularnega ali klasičnega vojskovanja. Partizansko borbo je mogoče uporabiti ne le v frontalni vojni med državama ali na šele okupiranih ozemljih, temveč tudi kot narodnoosvobodilni boj po dolgotrajni podrejenosti sovražniku ali razrednim zatiralcem, še posebej v kolonijah. Ker pa zahteva ta oblika vojskovanja popolno, prostovoljno in aktivno udeležbo prebivalcev ozemlja, bo ta toliko silnejši, kolikor jasneje je v zavesti prebivalcev izražena perspektiva nacionalne oziroma razredne osvoboditve.

Razlogi za oborožen boj zaslužjenih proti zaslužnivalcem so bili vedno dani. Vendar ni bilo vedno dovolj objektivnih in subjektivnih možnosti za njegov začetek in vodenje. Od začetka minulega stoletja naprej pa so postajale objektivne možnosti za partizansko vojskovanje vse ugodnejše, saj sta se stalno krepili narodna in razredna zavest množic, razširjena bojišča in obsežna okupirana ozemlja pa so nudila ugodne taktične možnosti za to obliko vojskovanja. Toda teh možnosti vse do pred nekaj desetletij niso širše uporabljali, ker je za samoodpovedne napore in žrtve, ki jih terja takšna vojna, da bi bila uspešna, potrebna ne le visoka zavest o namenu boja, temveč tudi pripravljenost množic na dolgotrajno naprežanje vseh sil, na velike žrtve in materialne izgube. Jugoslovanski vojaški pisec Matija Ban je v uvodu k svoji razpravi o partizanskem vojskovanju, namenjeni srbski vojski, že leta 1848 pisal: »Vsak narod, če ima le srce, da se brani, lahko uporabi partizansko vojskovanje v svoji deželi, pa naj bo ta hribovita ali ravna.« Tudi pisci nekaterih drugih manjših držav so že v 19. stoletju poudarjali velike možnosti, ki jih nudi ta metoda vojskovanja, medtem ko se je večina uradnih vojaških teoretikov velikih militarističnih sil izogibala kot nekakšnega potuhnjenega vojskovanja. Zaradi njegove plebejske in revolucionarne narave so govorili, da je partizansko vojskovanje nevarno, »tako za tistega, proti komur je naperjeno, kot tudi za tistega, ki ga uporablja.« (Martens na haaški konferenci za kodifikacijo vojnega prava leta 1899.)

V obdobjih živahnejšega revolucionarnega vrenja, kakršno je bilo tisto v začetku 20. stoletja v Evropi, in to od oktobrske revolucije do danes, so partizansko vojskovanje vse širše uporabljali na vsem svetu. S tem je mogoče precej dobro pojasniti veliko razliko med obsežnostjo partizanskega vojskovanja v prvi ali drugi svetovni vojni. Med prvo svetovno vojno, pretežno med imperialističnimi silami zaradi nove razdelitve sveta in svetovnih tržišč, sta bili važnejši partizanski gibanji le v dveh majhnih okupiranih deželah, Belgiji in Srbiji, pa še ti časovno kratki in brez pomembnejših uspehov. Po oktobrski revoluciji je bilo zelo uspešno in obsežno partizansko vojskovanje proti intervencionistom v Ukrajini. V drugi svetovni vojni, ko so imele koalicije kljub precejšnjim ideološkim razlikam določene skupne politično-ideološke značilnosti (fašistično-nacistične sile na eni, demokratske na drugi strani), so se partizanska gibanja razplamtela na prostranih okupiranih področjih v dotlej neznanih razsežnostih.

Ta kvantitativni skok v obsegu partizanskega vojskovanja je vsekakor bolj povzročil razvoj družbenih sistemov kot razvoj vojne tehnike, katere evolucija je drugače reden vzrok za spremembe v metodah vojskovanja. Na čelo osvobodilnih partizanskih gibanj v deželah, ki so jih okupirale fašistične sile, so se postavile napredne, revolucionarne delavske partije in jih navdihovale s svojim revolucionarnim poletom. Razen tega so uporabljali skušnje oktobrske revolucije, skušnje političnega boja ljudskih front in oboroženega boja v Španiji. Vendar pa lahko rečemo, da niti v drugi svetovni vojni, vsaj kar se tiče nekaterih evropskih držav, niso bile niti približno izkoriščene vse objektivne možnosti za uspešno partizansko osvobodilno vojskovanje. Napačno bi bilo to pomanjkljivost opravičevati z neugodnimi zemljepisnimi razmerami ali z nepripravljenostjo na takšno vojno, ker so imele velik vpliv tudi subjektivne slabosti v vrstah tistih, ki so bili zgodovinsko najbolj poklicani, da boj začno in ga vodijo.

Vsaka razvitejša partizanska vojna prinaša nove pozitivne ali negativne skušnje, ki jih je mogoče uporabiti v poznejših partizanskih vojnah. Partizanski boj v Jugoslaviji je poln posebnosti in bogat vir pozitivnih izkušenj, za katere še danes vlada po svetu razumljivo zanimanje. Uspešno je bil voden na obsežnem prostoru, v strateškem zaledju glavnih sovražnikovih sil in je vezal nase na desetine divizij, po katerih so fašistične fronte kar vpile. Jugoslovansko partizansko gibanje se je že od začetka razvijalo vojaško in politično popolnoma samostojno, ne da bi bilo podedovalo od uničene državne organizacije kakršne koli vojaške formacije ali kakršne koli zaloge orožja in drugega vojaškega materiala. Razen tega ostankov stare državne uprave ne samo ni bilo mogoče uporabiti za namene narodnoosvobodilnega boja, temveč so pomenile celo sovražen element, ki ga je bilo treba do kraja uničiti. Vse, kar je potrebno za dolgo trajno ljudsko vojno, je bilo treba ustvarjati od začetka. Partizansko gibanje v Jugoslaviji je imelo najširšo podporo in osnovo v narodu, saj se je razvijalo na najširši osnovi boja za narodno osvoboditev, okrog katere so se zbirali domoljubni elementi iz vseh plasti družbe, obenem pa tudi na osnovi boja za nova družbena razmerja. Obenem z nastajanjem močne partizanske armade in z vojnimi operacijami na frontah so nastajali na osvobojenem ozemlju organi nove oblasti. To je bil enoten proces, ki je osvobodilnemu boju jugoslovanskih narodov dal tudi naravno socialistične revolucije.

Strategija in taktika partizanskega vojskovanja v Jugoslaviji, način vojaškega in političnega vodenja vseh bojev, pa naj bo na fronti, v zaledju in v okupiranih mestih, organizacija preskrbe, način sanitete, svoje vojne industrije in drugih vojnih naporov, oblike preraščanja partizanskih enot v redno, sodobno opremljeno armado — vse to so zanimive in originalne skušnje, ki so v mnogočem obogatile vedo o vojnih znanostih. Jugoslovanski osvobodilni boj je s svojo močjo in s svojimi vojaškimi uspehi dosegel — čeprav z muko in s precejšnjo zamudo — najprej popolno politično priznanje, potem pa tudi določeno materialno podporo ne samo tistih zaveznikov, ki so nam bili ideološko blizu, temveč tudi tistih s skrajnega desnega krila protifašistične koalicije.

Osvobodilne partizanske vojne, ki so v zadnjih nekaj desetletjih vzniknile na vseh celinah, so potrdile jugoslovanske skušnje o učinkovitosti partizanskih borbениh metod v sodobnih razmerah. V alžirski vojni, kjer je proti partizanom nastopala velikanska številčna in tehnična premoč (gostota okupacije je dosegla rekordno razmerje: en okupatorski vojak na vsakih dvanajst prebivalcev okupiranega ozemlja), je sedemletno partizansko vojskovanje izbojevalo popolno osvoboditev. Na Kubi je bila s partizansko vojno uresničena revolucionarna sprememba družbene ureditve. V Vietnamu se najmodernejša tehnika ene izmed vodilnih vojaških sil sveta vse bolj počuti nemočno pred ljudskim partizanskim gibanjem

majhne, siromašne dežele. Podobno je mogoče reči tudi za partizanska gibanja, ki se razvijajo v kolonijah, v odvisnih in ekonomsko zaslužjenih državah.

Eno izmed osnovnih obeležij partizanske vojne (kadar gre za mednarodni spopad, ne pa za državljansko vojno) je to, da poteka na okupiranem ali podjarmljenem ozemlju, proti okupatorjevemu ali kolonialnemu oblastnemu aparatu in proti njegovim oboroženim silam. Teoretično vzeto je lahko vsako ozemlje, najsi bo geografsko kjerkoli, okupirano ali v tako imenovani lokalni ali v novi svetovni vojni. Če pri dosedanjem grupiranju precejšnjega števila držav v vojaške zveze upoštevamo možnost nove svetovne vojne, potem lahko na tej podlagi domnevamo, katere države bi v okviru prihodnjega velikega bojišča bolj ali manj zajele cone vojaških operacij, bi postale okupirana ozemlja in potemtakem tudi področja verjetnih partizanskih odporaških gibanj. Razne države upoštevajo svoje mesto v splošnem razporedu konfrontiranih sil in svoje osnovne vojne cilje v morebitni novi vojni, zato povsem različno rešujejo vprašanje partizanskega vojskovanja, tako v teoriji kot v vojaških pripravah. Pri reševanju tega problema je toliko različnih vojaških doktrin, da lahko kar trdimo: glede tega je najmanj enotnosti med vojaškimi teoretiki raznih držav. Da bi spoznali, kako raznoliko rešujejo to vprašanje, se bomo zadržali samo pri nekaterih tipičnih rešitvah.

Majhne in srednje države, ki leže na področjih verjetnih operacijskih con, pa se ne naslanjajo preveč na vojaško premoč sedanjih ali prihodnjih partnerjev v koaliciji. Navadno računajo z možnostjo, da bodo začasno okupirane, pa zato v svoje obrambne načrte vključujejo tudi partizansko vojskovanje. Nekatere izmed njih cenijo partizansko vojskovanje kot zelo močno obrambno sredstvo, ki je lahko včasih tudi edino preostalo sredstvo, s katerim se da pomagati svoji in zavezniški fronti, preprečiti popolno izropanje dežele in končno v sodelovanju z zavezniki izbojevati zmago. Logično je pričakovati, da se te države določeno organizacijsko in materialno pripravljajo v skladu s takšnim procesom. Z zanimanjem proučujejo skušnje nedavnih partizanskih vojn, posebno tistih, ki so bile v takšnih strateških položajih, ki bi jih bilo mogoče znova ustvariti v morebitni vojni. Te države usklajujejo svoje organizacijske priprave na partizansko vojskovanje navadno s pripravami za ozemeljsko obrambo dežele.

Nekoliko drugače gledajo na partizansko vojskovanje tiste velike in srednje sile, ki ga sicer vključujejo v svoje vojaške načrte, toda samo kot morebitno pomožno sredstvo obrambe v primeru, če bi bil del njihovega državnega ozemlja začasno okupiran. Izključujejo možnost, da bi jim bila redna armada povsem izrinjena z domačega ozemlja. V teh državah gledajo na partizansko vojskovanje kot na del vojaških aktivnosti, ki jih bodo vodili s fronte in bodo usmerjene v glavnem na neposredno sodelovanje z enotami na fronti. Zato so pri njih priprave na to obliko boja omejene v glavnem na teoretično proučevanje partizanske taktike, manj pa na organizacijske priprave na področjih, za katera menijo, da bi mogla biti okupirana. Tipičen primer takšne obravnave tega vprašanja partizanske vojne je predvojna sovjetska vojaška doktrina.

V osnovi popolnoma drugače pa gledajo na partizansko vojno tiste velike kolonialne in imperialistično nastrojene sile, ki zaradi svojega geografskega položaja, zaradi samozaupanja v svojo vojaško moč ali iz kakšnega drugega razloga sploh ne računajo z možnostjo, da bi del njihovega ozemlja okupiral nasprotnik. Po njihovem pojmovanju ne bi imele priložnosti uporabiti partizansko vojskovanje na svojem ozemlju in za svojo obrambo. Po drugi strani pa se stalno pripravljajo na vlogo okupatorja, kjer bodo morda partizane srečale kot svoje vojaške nasprotnike, pa jih zato predvsem zanima protipartizanska taktika (antiverila). Njihovi vojaški teoretiki so dolgo podcenjevali učinkovitost in upravi-

čenost partizanskih metod boja, imenovali so jih primitivne, sredstvo komunistične zarote in podobno. Vendarle doživlja pod pritiskom zgodovinske resničnosti stališče do partizanskega vojskovanja tudi v teh državah precejšnjo evolucijo. Ob že stari praksi, da skušajo proti partizanskemu gibanju postaviti dobro organizirano peto kolono ali marionetski režim, začenjajo zdaj ustanavljati posebno izurjene in opremljene specialne protigverilske formacije in posegajo po raznih drugih ukrepih, od katerih pa se do zdaj niti eden še ni posebno učinkovito izkazal. ZDA so danes sila z najbolj razvito teorijo in prakso antigverile, zato je tudi razumljivo njihovo veliko zanimanje za vse skušnje s tega področja, in sicer od Napoleonovih navodil za boj s partizani, pa do spominov, ki so jih po naročilu napisali nemški generali.

Organizacijske oblike, v katerih nastopajo partizanska gibanja, so odvisne od vrste materialnih in subjektivnih možnosti, zato so zelo raznovrstna, celo če gre za hkratno organizirana gibanja na geografsko bližnjih področjih. Prav tako sta tudi taktika in strategija partizanskega vojskovanja v stalnem razvoju, zato je gotovo, da se bo taktika partizanskih enot, njihova organizacija in oprema v morebitni prihodnji vojni v Evropi precej razlikovala od tiste, ki smo jo imeli v drugi svetovni vojni.

Partizansko vojskovanje postaja torej vse važnejše sredstvo narodne obrambe v državah, ki jih je okupiral agresor. Posebno važno mesto ima v obrambnih načrtih tistih držav, ki bodo pod udarcem verjetnih prihodnjih agresivnih pohodov. Dežela, ki bo politično enotna, organizacijsko, materialno in duhovno pa pripravljena na partizanski odpor, lahko postane država-trdnjava in noben sistem okupacije in pritiska ne bo mogel do konca zlomiti njenega odpora in si jo pokoriti. Ob morebitni uporabi novih orožij velikega dosega in silne rušilne moči se bo še bolj povečalo razčlenjevanje agresorjevega vojaškega stroja na manjše in prostorsko ločene dele, s tem pa se bo povečalo število objektov, ki lahko postanejo cilj partizanskih akcij. Najhujša napaka bi bila, če bi padli pod vpliv tendencioznih teorij o primitivnosti in preživelosti partizanskih metod boja, ker bi tako prostovoljno izpustili iz rok močno obrambno sredstvo ter s tem sami šli na roke agresorju.

V prid še bolj vsestranski uporabi partizanskih odporniških gibanj v morebitni prihodnji vojni je dejstvo, da je z ženevskimi konvencijami iz leta 1949 partizansko vojskovanje končno (po skoraj stoletnem pravnem sporu) priznано kot legalna oblika vojne. Na najširšem mednarodnem področju — v Združenih narodih je partizansko vojskovanje priznано kot oblika pravične obrambne vojne. Že po vsebini je neuporabljivo v agresivne namene. Zdaj določila mednarodnega vojnega prava ščitijo partizane v določenih situacijah tako kot tudi vse druge vojake, okrepljeno pa je tudi mednarodno pravno varstvo prebivalcev, ki podpirajo partizansko gibanje.

Končno je treba poudariti še to, da bo v morebitni prihodnji vojni partizansko gibanje celo v primerih, da ni razvito kot široka oblika vojskovanja, zmožno povzročiti okupatorju velikanske težave z vzdrževanjem zvez in komunikacij, ki jih je enostavno nemogoče v celoti zavarovati pred partizani, pa najsí bodo za to uporabljene še tolikšne sile. Partizani bodo poleg tega ostali neprestana smrtna nevarnost za vsakega okupatorjevega vojaka, nevarnost, ki ga bo demoralizirala in neprestano opozarjala, da se ne izplača biti okupator v svobodoljubni deželi, sposobni in pripravljeni, da se brani s partizanskim vojskovanjem.

*Vojislav
Vujisić:
Mladinca
streljajo,
patinirani
mavec, 1956*

Po bitki

TONČKA DROBNIC

Septembra 1942. Babna polica je bila požgana in prazna. Ljudje v civilnem taborišču, naš loški odred, ki mu je poveljeval Mirko Bračič, pa je tedaj naglo prihitel s Hrvaškega. Našo dolino so spet nadlegovali Italijani. In potem se je vnel hud, dotlej tod najhujši boj. Imeli smo več mrtvih in ranjenih. Tudi jaz sem jo bila skupila.

Ko pokanje na Babni polici niti še ni povsem utihnilo, smo ranjenci v kratki, neurejeni koloni, kakor je pač kdo mogel, že lezli pod grebene Snežnika. Vodil je mlad, zastaven partizan Cindrič, ki je bil tu domač. Z njim je bilo tudi njegovo dekle Zinka. Držala sta se za roke in z lahkimi koraki stopala pred kolono. Od časa do časa sta postala, da smo ju z našimi slabimi koraki mogli dohiteti.

Cindrič, Tine in Srečko z Babnega polja in še drugi so tu v gozdovih vedeli za skrite kraje. Posvetovali so se in iskali, kje bi bilo najbolj primerno mesto za našo prvo bolnišnico. Potem smo se ustavili med orjaškimi drevesi. Zdravnik Peter je skuhal čaj in nam v miru prevezal rane. Precej sem oslabela — tresel me je mraz, izgubila sem veliko krvi. Kakor meni, se je tudi drugim bolnim in ranjenim na obrazih videla utrujenost.

Medtem pa so na Berinščku poiskali odročen in skrit kraj. Takoj so začeli postavljati šotore ter urejati vse drugo, kar je bilo za tako zatočišče najbolj potrebno. Tako je na Berinščku nastala prva partizanska bolnišnica pod Snežnikom. Potem je zdravnik dr. Peter raz-

poredil vse ranjence in bolnike v skrbno postavljene šotore, tako da je bilo vse po oddelkih kot v pravi bolnišnici.

Medtem so se Cindrič, Zinka in še dva tovariša vrnili v taborišče na Otrobovec.

Zdravil in drugih bolniških potrebščin pa nismo imeli skoraj nič. Steklernica razkužilne vode in morda en povoj na vsakega ranjenca — to je bilo vse, kar smo premogli. Zato je zdravnik hitro nekam poslal človeka, da bi nujno prinesel vsaj nekaj sanitetnega materiala.

Naslednji dan je kar sam prišel v bolnišnico tudi ranjeni Poladinov Rafael. Opiral se je na palico in hodil le s težavo. Bil je večkrat zadet, upadel in zdelan, po obleki pa se mu je držala strjena kri. Ranjena roka mu je tičala v krvavo prepojeni obvezi. Poznalo se mu je, da mu rane povzročajo hude bolečine. Tovariša, ki sta ga spremljala in nosila njegovo opremo, sta mu skušala pri hoji pomagati. Kljub vsemu pa je bil Rafael veder kot vedno. Nasmejal se je ob prihodu, ko smo se pozdravili, čeprav smo mu z obraza brali, kako trpi.

Zdravnik Peter ga je zdaj hitro vzel v roke in mu skrbno izčistil in prevezal rane ter ga namestil v šotor za ranjence.

Potem je na naša številna vprašanja Rafael pripovedoval, kako je bilo ob spopadu na drugi strani Babne police, kako je bil ranjen, večkrat prestreljen in podobno. Tudi prijateljico Vido je krogla oplazila po nogi. Ni bilo preveč hudo, zato je lahko ostala kar v odrednem

taborišču. Povedal je, da tudi pogrešalega komandanta in junaka Jokla naši še vedno niso našli in da je odred spet v starem logorju v Otrobovcu.

Toda naslednji dan dopoldan je prva četa bataljona prinesla na nosilih komandanta heroja Jokla-Iva Slavca, vsega v ranah. Iz ran, obvezanih za silo, se mu je cedila nekakšna sokrvica. Strašno je trpel. Vsi smo bili iz sebe, tako hudo je bil zdelan in tako veliko nam je bilo zanj. Vsi smo ga imeli radi in ga globoko spoštovali.

Položili so ga na kolikor toliko udobno ležišče, napravljeno iz smrekovih vej in odej. Zdravnik mu je z vso pazljivostjo izčistil in obvezal rane. Ko je zdravnik končal in se je ranjenec nekoliko umiril, je v presledkih, ker ga je govorjenje hudo utrujalo, pripovedoval, kako ga je zadela mina in mu povzročila toliko ran.

Naši so napadali fašiste, ki so se pred vasjo ne daleč od ceste zaganjali v naše položaje. V tej skupini je bila tudi prijateljica Fanika. Med spopadom so jo fašisti zagledali in jo potem predrzno klicali z »gospodična«. Iztok je skočil pokonci in čisto iz bližine užgal po fašistih, kot bi kosil. Cepali so drug za drugim. Nekaj zatem je udarila mina in njeni številni drobci so zadeli Jokla. Obležal je ves v krvi. Drugi so se ob eksploziji toliko umaknili, da jim sovražniki niso prišli do živega in ostal je sam. Sam pa si ni mogel nič pomagati. Vtem je začutil, da izza grmovja proti njemu lezejo fašisti. S skrajnimi napori se je prevalil na trebuh, v roko pa stisnil pištolo ter jo naravnal na prsi. Če bi ga hoteli odvreči, bi se bil ustrelil sam.

Fašisti so mislili, da je mrtev. Jokl je slišal, kako so ugotavljali, da je kaput, morto in podobno, nato so mimo njega plezali še naprej. Kmalu zatem so mu na hitro in mimogrede odvzeli nekaj opreme in mu sezuli čevlje. Ko mu je eden izmed fašistov vlek el čevljev, se mu je pri tem z njim vred odtrgal še palec na nogi. Ta je bil ranjen in prizadet že

prej, zato je bil natrgan. Ob eksploziji mine se mu je tudi tja zaril kos železa. Jokl je ob tem stisnil zobe in tako niso videli, da še živi. Potem pa je vse popustilo in zagrnila ga je tema, od bolečin je omedlel.

Fašisti so takoj zatem šli mimo in boj je bil kmalu potem končan. Čez dan si ni mogel prav nič pomagati, šele v hladu noči se je zavedel in se s poslednjimi močmi ob neznosnih bolečinah vlekel proti taborišču. Sam ga ne bi bil dosegel, da ga ni na poti našla naša patrulja.

Že prej je bil ranjen, saj je bila kak teden pred tem tik ob njem eksplodirala ročna bomba. Odločeno je bilo, da borci komandanta Jokla odneso v varnejšo in bolje oskrbovano bolnišnico. Toda ta je bila nekje daleč onstran Kolpe pri Delnicah. Ko je zdravnik oskrbel Jokla z vsem, kar je pač premogel, so ga naslednji dan odnesli proti hrvaški strani.

Toda ko so ravno prišli tja, se je tudi tam začela sovražna ofenziva.

Po nedopovedljivo hudem in nevarnem skrivanju ranjenega komandanta, prenašanju po strminah, po sušnih terenih brez vode in hrane in prebijanju skozi zasede so dolgo zatem komandanta Jokla prinesli nazaj; tu si je kasneje dokončno opomogel. To je bilo šele tu pod Snežnikom.

Z Joklom je bila v partizanih tudi njegova žena in njun dveletni sinček. Med to hudo, tako imenovano roško ofenzivo, se je ona z otrokom skrivala celo za oltarjem v cerkvi na Poljanah. Zdaj pa se je pretežni del z otrokom zadrževala pri nas ali pri možu v taborišču v Otrobovcu ali pa v civilnem taborišču.

Tinetu je bila poverjena skrb za varnost in preskrbo bolnišnice; z vso prizadevnostjo se je vrgel na to nevarno delo. Neprestano je bil na poti, da nam je preskrbel potrebno hrano in zdravila. Vse te reči je bilo tedaj zelo težko dobiti. Okupatorji so bili iz doline odvedli in uničili vse, kar so le mogli.

Poleg tega pa so zastraševali ljudi in postavljali zasede, da bi onemogočili dostavljanje pomoči partizanom, nam pa dostop do prebivalstva.

Tine je s tovariši nalovil kar polhov, ali pa je kje prav daleč stran od bolnišnice podrl kakega srnjaka in nas tako prehranil. Nekega dne je šel celo čez bivšo državno mejo na primorsko stran. Tam je zbiral bolniški material, hrano, sol in drugo.

Zdravnik pa je medtem bedel nad vsakim izmed nas in storil vse, kar je mogel. Enako dobri in požrtvovalni so bili tudi vsi drugi tovariši, ki so imeli opravka z nami. Ranjenci in bolniki smo jim bili hvaležni

Nekega dne je prišel na obisk tudi odredni komandant Bračič. Pogledal je,

kako se imamo, kako nam je, kako je z zdravljenjem. Veseli smo bili njegovega obiska. Zdravnik je komandantu poročal o vsakem ranjencu posebej. Potem pa je Bračič povedal, da se naš odred zdaj pripravlja na daljši pohod na druge terene in da se ne bo vrnil tako hitro. Zato je skrbno naročal glede varnosti bolnišnice za čas, ko odreda ne bo v bližini. Ko je odhajal, smo se prisrčno poslovili: komandant nam je želel zdravja in čimprejšnjega svidenja.

Kljub vsem tegobam pa je čas v bolnišnici hitro mineval. Brali smo, se pogovarjali in šalili. Pri tem smo ves čas z zanimanjem sprejemali novice o pohodih in akcijah našega odreda, ki se je v tistem času mudil okoli Želš in Begunj.

Spopad na Tisju

FRANTA KOMEL

Sedeli smo ob topli peči in se pogovarjali o prehojeni poti in večkratnih poskusih, da bi se prek italijansko-nemške meje prebili na Štajersko.

Čeprav nismo bili vsi Štajerci, je vse prežemal ponos, da smo pripadali II. štajerskemu bataljonu, ki sta ga vodila komandant Stane in politkomisar Tomaž, preizkušena španska borca.

Naša 1. četa je bila pri kmetu Rusu na Tisju. V sosednji hiši pri Tisenških je bila 2. četa, 3. četa in štab bataljona pa sta bila nekoliko više pri Vrhovšku in Novaku.

Na Tisje smo prišli ponoči, in sicer iz Temeniške doline. Na vprašanje, kam gremo, je četni komandir Janko potem razkril: »Danes ponoči bomo v Litiji skupno z narodno zaščito razorožili četo Luksemburžanov, ki so prisilno mobilizirani v nemško vojsko. Nemci so samo vodniki in v četnem poveljstvu. Naši terenci so z njimi dobili zvezo in kaže,

da se bodo predali. Natančnejše podatke bomo dobili še čez dan. Potem bomo most čez Savo prekoračili v miru in nadaljevali pot na Štajersko. Tja gremo. Zdaj veste, zato se morate pripraviti.«

V hipu smo pozabili na prejšnji pogovor in takoj začeli pripravljati orožje. Že dolgo se nismo tolkli, zato se nas je začel lotevati nemir. Ali bomo uspeli? Kako se bo izteklo? Bom iz tega odnesel živo glavo? Vse to pa je odrivala v stran želja po boju.

Komandir Janko nam je še zabičal, naj ne govorimo preveč o tem, in prepovedal je tudi gibanje okrog hiše.

Nekateri tovariši še niso bili v boju, posebno pa ne z Nemci. Vsi pa smo vedeli, da so boljši vojaki kakor Italijani.

Jaz sem srečanje z njimi že doživel. Zato sem jim moral pripovedovati o izkušnjah z njimi. Opisoval sem jim napad na Bučko; to akcijo smo začeli v

noči od 1. na 2. november, pri kateri sem bil pomočnik mitraljezca Age. Borce je o vsem zelo zanimalo.

Vtem se je vrnil komandir Janko:

»Tovariši, zunaj je vse v redu. Stopil bom še do 2. čete. Če bo kaj novega, mi pridite povedat. Čimprej očistite orožje, da boste po kosilu lahko še počivali!«

Kmalu potem je v hišo pritekel stražar:

»Ob robu gozda stojijo štirje moški s puškami v rokah. Videti so kot lovci. Kaj naj bi?«

Vodnik Miro je stekel k sosednji četi, poiskal komandirja Janka in mu sporočil novico. Stopila sta iz hiše. Tisti štirje lovci so še vedno in nekam neodločno stali tik ob gozdu.

Janko je premišljeval. Naj bi jih zajel ali jih pustil v miru? Mislil je, da so zagledali kakšno divjad in nas niso opazili.

To je bilo okrog enajstih dopoldne. Oba sta se vrnila s poveljem, naj se skrijemo, če bodo slučajno prišli mimo. Lovci so res šli mimo Tisenške in proti Vrhovšku. Bili smo prepričani, da nas niso opazili, sicer si ne bi bili upali priti tako blizu hiše. Do Vrhovška pa niso prišli, so prej zavili v dolino.

Ko sta bila o tem obveščena še Stane in Tomaž, sta tudi ocenila, da nas niso mogli opaziti. Zato sta po kosilu odšla na zvezo s terenci. Toda tudi ta dva sta se hudo zmotila. Lovci so bili iz Litije, med njimi celo župan Puschmann, zagrižen hitlerjanec.

Okrog pol štirih popoldan je pritekel v hišo stražar:

»Nemci gredo od hoste in prek njiv proti nam! Veliko jih je.«

Komandir Janko se je hitro znašel.

»Tako! Vsi ven! Za skedenj. Stražar, na svoje mesto!«

Usuli smo se iz hiše. Nekaj tovarišev se je ravno preobuvalo, a so zdaj naglo vlekli čevlje nazaj.

Zunaj je Janko velel:

»Ti, Franta, z mitraljezom na desno, Marok pa na levo stran skedenja. Če bo kaj, užgita.«

Takrat je že počilo. Streljal je naš stražar. Medtem ko je tekel v hišo in se vrnil, so se Nemci že čisto približali.

Z Marokom sva skočila vsak na svojo stran, ostali pa so se razporedili na levo in desno. Nekaj pa jih je Janko zadržal še za skednjem, ker še ni imel vseh potrebnih podatkov.

Ob meni sta bila pomočnik Silvo in vodnik Miro.

Pogledal sem za vogal. Pri sušilnici za sadje je bil že nemški vojak, ki je ravno pregledoval, če je kdo tam. Miro je siknil:

»Ga vidiš, zelenca. Podri ga!«

Kar stoji sem pritisnil na petelina. Zaropotalo je in vojaku je padla puška iz rok, nato je omahnil.

Za drugim voglom je zapel tudi Marokov mitraljez, vmes pa so se oglašale nemške puške.

Nenadoma je za hrbtom sredi dvorišča eksplodirala nemška ročna bomba. Z Mirom sva se ozrla. Za prvo je priletela še druga in še tretja. Kako to?

Nekaj Nemcev, na katere je streljal stražar, je bilo že tako blizu, da so skočili za skedenj. Slabše pa se je godilo tistim, ki so ostali na planjavi, kjer smo jih zlahka obstreljevali. Ti za skednjem pa niso mogli nikamor. Pot sta jim zapirala najina mitraljeza. Zato so zdaj čez hlev metali ročne bombe. Ena je ravnala Marokovega pomočnika Tineta.

Komandir Janko je ocenil, da tako ne moremo ostati dolgo. Nekaterim je naročil, naj s skednja, kjer smo spali, rešijo naše nahrbtnike in odeje. Na naši strani skednja so stale stopnice, ki so vodile v hlev. Tam, kjer so bili Nemci, je bil svet nekoliko višji, zato so lahko gledali na skedenj. Komaj je prvi partizan pomolil glavo čez rob, je že zapela brzostrelka. Moral se je umakniti. Tudi naslednji poskus se ni posrečil.

Tudi nemške ročne granate so nam delale težave.

Komandir Janko je po kratkem posvetu s komisarjem Španom in z izkušenim Marokom sklenil, da bo premestil četo na boljše položaje.

Druga četa je zavzela položaje nad Tisenškovo hišo in tako varovala hrbet naši četi. Od tam je nadzirala dohode iz doline Reke in imela zvezo s 3. četo, ki je bila pri Vrhovšku in Novaku.

Nemci pa so kar naprej lezli prek njiv. Vsi smo imeli dosti dela. Pomočnik Silvo mi je kar naprej polnil šaržerje.

Del čete se je medtem prevrgel na nove položaje, nazadnje sva se pod zaščito drugih umaknila tudi midva z Marokom. Skriti v kuhinji so ostali samo še domači.

Pri Tisenških sva se z Marokom spet ustavila ob skednju. Komaj sva prišla, so Nemci že pritisnili za nama. Hitro smo jih pognali nazaj za Rusovo hišo. Levo od mene je stal debel oreh, zraven pa je bila velika jama. V njej in za orehom sta bila Špan in Polh. Od tam sta imela lep razgled. Na spodnji strani za velikim kupom gnoja je bil Miro.

Po našem premiku so Nemci sodili, da se bojimo. Začeli so hoditi kar pokonci. Zato jih je nekaj obležalo. Eden se je stisnil za debelo češnjo in streljal

Polh je pokazal nanj:

»Franta, poskusi z mitraljezom. S puško ga ne morem.«

Pomeril sem in spustil rafal. Brez uspeha.

»Silvo,« se je obrnil Polh k mojemu pomočniku, »daj mi nekaj probojnih nabojev. Bom poskusil z njimi.«

Potem je pomeril v sredino drevesa in sprožil. Nemec se je zvrnil.

»Si videl!« se je veselil Polh. »Ne bo nam več škodoval.«

Čeprav je bil položaj resen, so se vsi smejali Polhovi iznajdljivosti. On je znal vzdrževati razpoloženje na višini. Znal je tudi nemško in se je z Nemci zbadal kar med bojem.

Nemci so nekajkrat poizkušali priti do Tisenškove hiše, a so poskus drago plačali.

Z Marokom sva ostala brez municije. Komandir je hitro uredil, da smo jo dobili od 2. čete.

Končno so Nemci opustili misel, da bi se nam približali. Zato pa so se

ugnezdili v hiši pri Rusu in okoli nje. Zdaj so bolje merili kot prej. To je takoj povzročilo, da smo imeli prvo žrtev. Partizan Gogala, ki je edini v bataljonu nosil čelado, je ležal v kolovozu. Krogla je prebila čelado in ga zadela v čelo. Druga žrtev pa je bil Miha iz druge čete. Padel je nad Tisenškovo hišo.

Počasi se je začelo mračiti in komandir Janko je rekel:

»Kaj ko bi poskusili priti do naše opreme na skednju. Nemci imajo že dosti žrtev. Morda bomo uspeli.«

Pri premikanju za skednjem je pustila pazljivost in v trebuh je bil zadet Janez iz naše čete. Kmalu je v mukah izdihnil. Hudo nas je presunilo.

Četa se je vrnila do Tisenška. Z Marokom sva mitraljeze postavila na kolovoz kakšnih sto metrov od Tisenška. Pomočnik nama je pripravil šaržerje tako, da je bila municija v njih mešana. Svetleča in navadna.

Ko je pri hiši padel prvi strel, sva tudi midva začela sipati z mitraljezoma. Povzročila sva pravi ognjemet.

Z mitraljezoma so se oglasile tudi puške naših, ki so jurišali proti hiši. Nemci pa so osvetlili teren z raketami, da je bilo svetlo kot podnevi. Poskus ni uspel.

Slabe volje smo se vračali k 3. četi, kjer nas je pričakal komandant Stane:

»Čeprav niste dobili nahrbtnikov, ste Nemce pošteno premlatili. Dobro ste se držali.«

Pohvala nas je poživila.

Okrog nas so se zbrali borci drugih čet in začela so deževati vprašanja ter pripovedovanja o tem, kako je bilo.

V dolini pa so brneli kamioni. Nemci so vlečli skupaj vojaštvo celo z Gorenjske, vendar nas to ni več vznemirjalo. Imeli smo izkušenega komandanta in verjeli smo, da jim bomo kos. Tako je tudi bilo. Na napad na Litijo in prehod prek Save pa nismo mogli računati več. Vrnili smo se na italijansko stran.

Nemci pa so baje naštel okrog štiri-deset mrtvih in ranjenih.

Akcija pri Komnu

ALOJZ RAVBAR

Dne 2. februarja 1944 so partizani pri Komnu na Krasu dosegli pomembno zmago. To je bila ena največjih akcij južnoprimorskega odreda in hkrati največje dejanje narodnega heroja Antona Šibelje-Stjenke.

Da bi nemški in italijanski fašisti zavarovali najvažnejše prometne žile, ki so šle čez Kras, so se po kapitulaciji Italije utrdili tudi v Sežani, Tomaju, Dutovljah in Komnu. Posadka v Komnu je štela okrog 300 italijanskih fašistov. Iz strahu pred partizanskimi napadi so se močno utrdili, a iz postojanke si skoraj niso upali. V neposredni bližini Komna so se namreč pogostoma gibale večje ali manjše partizanske enote, v prvi vrsti skupine južnoprimorskega odreda. Na Volčjem gradu, v Svetem, v Gabrovici in v drugih bližnjih vaseh so se vsak dan pojavljali partizanski borci, kurirji in aktivisti. Tod so bile javke, razna partizanska skladišča, kot na primer zbirna baza intendature IX. korpusa na Volčjem gradu, tam je bila med drugim tudi večja partizanska čevljarska delavnica, v Gabrovici se je pogostoma zadrževala kurirska karavla P-13 in tod so često prirejali partizanske mitinge.

Fašisti iz komenske postojanke so nedvomno vedeli, kaj vse se dogaja v njihovi bližnji okolici, a si vendar niso upali zapustiti svojega brloga. Hrano, municijo in druge potrebščine jim je dobavljala komanda 58. legije Črnih srajc iz Trsta. Enkrat na mesec jim je motorizirana in dobro oborožena kolona pripeljala vse, kar so potrebovali. Hkrati je ista kolona zalagala s hrano in drugim tudi fašistično postojanko v Braniku na Vipavskem, ki se je takrat imenoval Rihemberg.

V začetku leta 1944 je Stjenka sklenil, da to kolono napade. Takrat je bil namestnik komandanta južnoprimorskega odreda, komandant pa je bil Ka-

rel Nardin-Jakec, medtem ko sta bila Mojzes komisar, Josip Bolje-Jamnik pa njegov namestnik. Do komenske akcije je bil odred sestavljen iz čet, ki pa so bile številčno močne. Šele po tej akciji so bili formirani bataljoni. Ko je bil izdelan načrt za napad na omenjeno kolono, je Stjenka z nekaj borci odšel po štiri letalske mitraljeze in lahek minomet, ki so bili uplenjeni na vojaškem letališču v Mirnu pri Gorici. Nekaj dni zatem je odvedel na položaj tri čete. Prvo je vodil komandir Slavko Krt iz Hruševice, drugo četo komandir Živko, tretjo četo pa Alojz Furlan-Milko iz Malega dola. Prva in tretja četa sta bili določeni za napad, druga četa pa za zavarovanje ceste v smeri proti Braniku, od koder bi utegnili napadeni koloni priti pomoč. Prva in tretja četa, ki sta šteli okrog 100 borcev, sta zavzeli položaje na kraju, ki mu domačini pravijo Rovna, oziroma na pobočju hriba Šunka in hriba Boršt, ki stojita vsak na drugi strani Rovne, po kateri se vije cesta Komen—Branik, in tako sestavljata nekakšno sotesko. Tu so borci dva dni čakali zaman. Zjutraj so prihajali v zasedo, zvečer pa so odhajali prenočevat v bližino Tomačevice. Tretji dan so se spet vrnili v zasedo. Poiskali so si primerne zaklone med kamenjem in borovci ter nestrpno čakali fašiste. Končno so jih vendarle pričakali. Bilo je okrog 10. ure dopoldne, ko je izvidnica sporočila, da od Komna prihaja motorizirana kolona.

Tisto jutro — bilo je v sredo, 2. februarja 1944 — je odšlo iz Trsta pet kamionov, natovorjenih s hrano in municijo. Kamione je spremljalo 35 močno oboroženih fašistov. Italijansko poročilo o tem napadu pravi, da je bilo vodstvo tega transporta poverjeno centurionu (kapetanu) Antoniu Costantiniju iz 58. legije Črnih srajc, ker je bil že izkušen v bojih proti partizanom in je bil nedavno ob nekem spopadu z njimi tudi

ranjen. Izmed fašističnih oficirjev je bil v spremstvu transporta tudi capomani-polo (četovodja) Ermenigildo Mombelli.

Na Opčinah se je koloni priključil oklepni avtomobil, poln oboroženih Nemcev, ter osebni avto, v katerem se je vozil nemški major. Ko je kolona dospela v Komen, so raztovorili, kar je bilo namenjeno tamkajšnji posadki, in ko se je koloni pridružilo 11 črnosrajčnikov iz komenske postojanke, so krenili proti Braniku.

Ko je izvidnica obvestila Stjenko, da prihajajo, je zapovedal najstrožjo pripravljenost in odredil, da ne sme streljati nihče, dokler ne bo on izstrelil rafala iz brzostrelke. To bo znamenje za splošen napad.

Medtem se je po vijugasti cesti naglo bližala kolona. Čez čas je izza bližnjega ovinka pridrvel prvi kamion, nato drugi, tretji in tako dalje. Dva kamiona sta bila delno opremljena z jeklenim oklepom. Za borce, ki so še vedno napeto čakali v zasedi, je bilo vse to več, kot so pričakovali. Toda zdaj ni bilo časa za pomisleke. Ali zmagati ali pasti! Ko je Stjenka izstrelil rafal, se je iz obeh pobočij usul plaz svinca na Nemce in fašiste. Nekaj fašistov, ki so sedeli na kamionih, je takoj padlo, drugi pa so poskakali s kamionov in brezglavo iskali kritje. Poskrili so se v obcestni jarek za kamenje ali se stisnili pod kamione. Prvi so si od presenečenja opomogli Nemci. Tedaj so začeli s šarci silovito sekati po partizanskih položajih. Stjenkovi borci so z vso silo pritiskali na cesto, da bi jih uničili čimprej, toda fašisti, zlasti pa Nemci, so se iz avtoblinde trdovratno branili. Ko so fašisti le spoznali, da iz partizanskih klešč ni več rešitve, so nekateri dvignili roke. Toda Nemci so jih pri priči pobili in tako ustrašili še druge fašiste. Tako so jih prisilili k nadaljnjemu odporu. Ko pa so tudi Nemci v avtoblindi spoznali, da tudi zanje postaja položaj brezupen, so sklenili, da se za vsako ceno prebijejo. Ko je Stjenka uganil njihovo nakano, je

sam vzel minomet in pogнал mino proti avtoblindi, ki se je že skušala obrniti in uiti. Mina je zadela njen prednji del in ji onemogočila pobeg. Naslednja mina pa je padla že vanjo in pobila vse Nemce. Obenem je avtoblindo napadel tudi Ivo (Soldatov iz Komna) ter ji z letalskim mitraljezom prestrelil gume. S tem je bila ta pošast dokončno vržena iz boja. To je znatno olajšalo nadaljnji boj z zagrizenimi nasprotniki. Vtem je ena izmed min zadela tudi kamion, ki je bil natovorjen z municijo. Tedaj so začeli eksplodirati celi zaboji nabojev in bomb, vmes pa so na vse strani švigali šopi raket. Pod tem kamionom so bili skriti štirje Nemci; od teh je nazadnje ostalo le nekaj zoglelenih kosti.

Medtem so se posamezni Nemci in fašisti zaman skušali izmuzniti iz klešč, ki so se stiskale čedalje bolj. Enemu samemu je pa le uspelo uteči. To je bil eden izmed dveh vojakov, pripadnikov italijanske republikanske vojske, ki sta po vsej verjetnosti bila šoferja. Eden — pisal se je Bruno Benedetto — se je izvil le neopaženo in se zatekel v Komen. Ves iz sebe je fašistom sporočil, da je kolono napadlo na tisoče partizanov. Ta novica je fašiste oplašila tako, da jim ni prišlo niti na misel, da bi šli svojim na pomoč.

Medtem ko so Nemci in fašisti padali drug za drugim, je bilo nekaj žrtev tudi med Stjenkovimi borci. Med drugimi je padel tudi Slavko, komandir I. čete. Ko se je približal nekemu fašističnemu podoficirju, misleč, da je mrtve, ga je le-ta iznenada pobil z rafalom iz brzostrelke. Ko je padel vodnik Grbec in mu je hotel priskočiti na pomoč še njegov brat, je padel tudi on. Nekaj borcev so ranili Nemci in fašisti, ki so se naredili mrtve, ko pa so se jim približali, so jih napadli.

Posebno trdovratno se je branilo nekaj Nemcev, ki so se zatekli v bližnjo gramozno jamo. Toda tudi ti so naposled popadali. Poslej je bilo za Nemce in fašiste čedalje obupneje. Če se fašisti

ne bi bali Nemcev, bi se bili po večini predali. Toda Nemci so jih neprestano priganjali in jim grozili. Malo pred koncem se je kljub temu predalo 11 fašistov.

Spopad je trajal do 16.30. Ko je Stjenka z rafalom pobil zadnjega Nemca, je med borci zavlado nepopisno navdušenje. Med orožjem, ki so ga uplenili, so bili trije nemški mitraljezi, en težki in en lahki italijanski mitraljez, 1 češka strojnica, več brzdostrelk in 60 pušk. Razen tega so uplenili večjo količino municije in hrane ter več sto tisoč lir, ki so bile namenjene fašistom v Braniku kot plača. S seboj so odpeljali tudi osebni avtomobil, medtem ko so vsa druga vozila zažgali. Odšli so v Koprivo, kjer so jih domačini in okoličani navdušeno sprejeli ter jih pogostili.

Na kraju te pomembne partizanske zmage stoji danes spomenik, v katerega so vklesane naslednje besede:

»Druga in tretja četa južnoprimorskega odreda sta na tem položaju 2. februarja 1944. leta pod vodstvom narodnega heroja Antona Šibelje-Stjenke uničili celotno motorizirano sovražno kolono, ki je štela 96 Nemcev in Italijanov«

Sledijo imena borcev, ki so padli

Henrik Markič iz Bazare,
Edvard Ščuka iz Tomačevice,
Anton Buda iz Tomačevice,
Slavko Krt iz Hruševce,
Vladimir Grbec iz Utovelj,
Ljudmil Grbec iz Utovelj,
Ivan Pipan iz Vižovelj,
Angel Črnjava iz Gabrovca

Iz maščevanja za ta poraz so fašisti dne 15. februarja 1944. leta požgali rojstno vas Stjenke — Tomačevico, Komen, Mali dol in Branik. Vse prebivalstvo teh vasi pa so odgnali v razna nemška koncentracijska taborišča, od koder se mnogi niso več vrnili.

Maščevanje

MILOŠ JAKOPEC

Poletno nebo nad Suho krajino je bilo popolnoma jasno, njegova modrina pa je prav počasi prehajala v sivomodro barvo. Dopoldansko tišino so prekinjali samo posamezni streli, ki so zveneli kakor udarci sekire v samotni goščavi. Na jasnem nebu so se kakor madeži pojavljali oblački dima, ki so jih povzročali izstrelki sovražnikovih šrapnelov. Toda ti oblački so že v naslednjem hipu izginjali, nebo pa je bilo spet čisto in umito.

Prva četa je v zasedi, skrita je v majhnem gozdčku na vzpetini nad cesto. Borci ležijo z orožjem pripravljeni na strel in budno opazujejo okoličino. Čeprav vedo, da s te strani ne grozi kakšna posebna nevarnost, vse-

eno skrbno pazijo, ker se zavedajo, da je to njihova dolžnost. Nekateri grizejo zeleno travo, ki se je v dežju zadnjih štirinajstih dni razrasla tri pednje visoko, drugi pa kadijo cigarete, zaplenjene v zadnji borbi. Vsi pa z vojaško pridruženim glasom po streljanju okoli napadene postojanke ocenjujejo, kako se razvija borba. V zadržanosti, s katero tehtajo potek boja, je čutiti grenkobo. Temu je vzrok povelje, ki ga je pred pričetkom akcije prejel komandir Miro: prva četa v zasedo na koto 122! Naloga — pri napadu na postojanko zaščititi brigadi hrbet! To povelje so sprejeli kot nekako ponižanje. Njihovi obrazi so videti kakor na hitro roko izkle-

sane podobe. Iz njih veje gotovost, ki jo da samo boj, povezan z neprestano nevarnostjo, pomanjkanjem in trpljenjem. Na njih je videti posledice naporenega marša preteklih štirinajstih dni, ko so samo nekajkrat užili toplo hrano in le mimogrede, včasih kar med hojo, malo zadremali. Kljub temu niso zadovoljni s tem, da je prva četa — najbolj udarna enota brigade — v zasedi, medtem ko ostali borci napadajo postojanko. Vsi do enega se čutijo prizadete, nekako tako, kakor je prizadeta kmečka družina, če ji kljub slabi letini zvišajo davek.

»Jezdec na konju z leve smeri!« poroča stražar, skrit za debelo bukvičo. Komandir Miro se na pol dvigne izza grma ter skozi daljnogled pogleda v naznačeno smer.

»Naš!« sikne na kratko ter spet leže. Borci, ki jih je vzdrnilo upanje, da se bo mogoče vseeno zgodilo z njimi kaj nenavadnega, spet otopijo. Vtem jezdec prijezdi že na bližino streljaja. Videti mu je, da ni vaje ježe, saj ga je konj v sedlu neusmiljeno premetaval sem in tja. Ob robu gozdička razjaha in se približa zasedi. Komandir Miro mu pohiti nasproti in kurir mu poroča:

»Po nalogu štaba brigade odidite v predhodnico v smeri kote 420! To storite takoj! Bodite previdni, ker se na področju kote zadržuje še sovražnik!«

Pri tem preda komandirju skico premika z označbo nevarnih mest ter še dopolni:

»Natančnejša navodila prejmete med premikom od komandanta osebno.«

Borci so bili v trenutku pokonci. Po nekaj skopih poveljih četa že zapušča položaje. Gredo v dveh kolumnah po eden, s primerno strelsko razdaljo. V drugi koloni med ostalimi koraka tudi Zdravko, fant osemnajstih let, srednjega, malo ovalnega obraza, s prvim mahom pod pravilnim nosom, z jekleno sivimi očmi,

zaradi katerih so se ga dekleta bala, s sočno rdečimi ustnicami, za katerimi so se skrivali lepi zobje in z malo valovitimi lasmi. Skratka, lep fant je partizan Zdravko in eden najdrznejših borcev v brigadi. Tovariši o njem vedo sila malo, čeprav je v četi že osem mesecev in nemalo je prav njegova zasluga, da prva četa slovi kot najboljša. Vedo le to, da so mu domobranci zverinsko ubili očeta in da je še ne sedemnajst let star prišel v partizane, da bi ga maščeval. Spočetka je pogledal vsakega ujetega ali mrtvega domobranca, kasneje pa je to opustil in se zapiral vase. Ni iskal družbe, govoril je samo najpotrebnejše, toda v borbi je bil prvi med prvimi.

Zdravko koraka v koloni — borec med borci in vendar mali svet zase. Slednji požirek vode in slednji grizljaj kruha deli s fanti in ti ga imajo radi in ga spoštujejo, čeprav se ne udeležuje njihovih šaljivih pogovorov in sanjarij o dekletih. Nekoč so ga po hudi akciji preprosili, da je z njimi zapel. Po tistem so ga pripravili do tega samo še dvakrat. Še sedaj se včasih med seboj menijo o njegovem lepem tenorju, ki ga ne morejo pozabiti. Zdravko je danes nemiren bolj kakor običajno. Nekaj napeto premišljuje. Povelje, naj gre prva četa le v zasedo, ga je zelo, če ne najbolj prizadelo. Že od prvega dne, kar je partizan, išče in sledi tretjega, zadnjega od skupine, ki mu je ubila očeta. Zanj je zvedel nedolgo tega. V postojanki, ki jo je danes brigada zavzela, je bil tisti človek. Ko mu je komandir povedal, da bodo to postojanko danes zgodaj zjutraj napadli in da bo njihova četa samo v zasedi, se ni mogel več zdržati in odšel je h komandantu brigade. Zdaj je tako le razmišljal:

»Prosil sem ga, naj za čelni napad odredi prvo četo, četo, kateri pripadam. Vse sem mu povedal, vse tisto, za kar so me borci in komandirji že

tolikokrat zaman spraševali. Srce sem izpraznil pred njim. On pa je sedel pred menoj kakor okamenel in me gledal. Ob tem so se mu oči malce zasolzile. To je sicer skušal prikriti, toda vseeno sem opazil. Potem je vstal in dejal: 'Zdravko, vrni se v četo in kot dober partizan izpolni nalogo, ki jo boš dobil kot drugi!' To mi je rekel in nič več. A mene moti ponižujoče povelje, naj gre prva četa v засedo. Najboljša četa pa v засedo! Ne, to ni prav. Zaupal sem se komandantu, ki ga imam rad skoraj kakor očeta, toda razočaral me je. Odvzel mi je up na trenutek, po katerem hrepenim, odkar sem zapustil bolno mater.«

Z vsemi ostalimi je čutil, da se vojna bliža koncu. Toda namesto da bi bil tega vesel, ga je vznemirjala misel: »Samo še nekaj tednov bo mogoče trajalo, jaz pa ga še vedno nisem našel!«

Spomin mu pričara podobo: štirioglat obraz, s kratkimi ščetinastimi lasmi in štrlečimi uhlji. Debele brezizrazne oči, pod katerimi vise debeli mešički. Mesnat nos in pod njim, kakor da ne spadajo zraven, ozka in bleda usta. To je domobranec Jože Zdenec, edini, ki še živi od tistih treh, ki so prišli po njegovega očeta. Prva dva sta plačilo prejela kmalu za tem, ne da bi bil Zdravko pri tem količkaj sodeloval. Tega, Jožeta Zdenca, pa išče on. »Samo še nekaj tednov in mogoče ga niti v teh tednih ne bom dobil,« mu je kljuvalo po glavi.

»Kolona stoj! Počitek!«

Borci posedejo in poležejo po travi, komandir Miro pa sporoča: »Tukaj počakamo komandanta!«

Borci prižigajo še zadnje cigarete in po praznih torbah iščejo drobtinice kruha. Zdravko séde na podrto deblo in se zagleda v nebo. Izza ovinka, proti kateremu je obrnjen s hrbtom, se zdaj prikaže skupina partizanov, ki vodi ujete domobrance. Ti drže zvezane roke sklenjene na tilniku, iz oči

pa jim sijeta strah in negotovost. Borci jih radovedno ogledujejo, in ko je skupina ob njih, se ustavi. Zdravko za svojim hrbtom nenadoma zasliši na pol hripav glas z nerazločno izgovarjavo, ki počeno zveni. Kakor ris je planil z debela, na katerem je slonel, in se obrnil k skupini. S široko odprtimi očmi ostro gleda ujetnike. Samo kratek hip. Nato se s počasnim korakom, kakor sveder zavrta vanje, obstane pred enim izmed njih in s prstom pokaže nanj: »Jože Zdenec!«

Imenovani se zdrzne, pobledi in nato brez besede trepetaje gleda v Zdravka. Zdravko pa s pogledom poišče komandirja skupine ter mu odsekano, ne da bi prosil, reče:

»Ta bo moj! Z njim moram poravnati stare račune!«

Komandir mu ga je rade volje odstopil in dodal:

»Kar vzemi ga, samo če hočeš. Za tem hribčkom je strma dolina s skalovjem. Tja ga odvedi. Postavi se tako, da boš imel skalovje za hrbtom.«

Zdravka ta mirni odgovor neprijetno prizadene. Brez besed se obrne in ves upognjen odvede ujetnika v naznačeno smer. Vsi prisotni čudno molčijo in celo dihati so pozabili. Zdravko pa prestavlja noge, kakor bi ne bile njegove. Misli se mu počasi in z naporom razpletajo. V glavi ima slab občutek, boli ga. In ta bolečina polagoma prehaja v telo, da postaja od nje trdo. V vse to pa se zabada kakor signalni zvonec svarilo: Pazi na ujetnika!

Da, pazi na ujetnika! Iskal sem ga od tistega usodnega dne. Kolikokrat so okoli mene padale sikajoče svinčenke in dvigale prst, a tega niti dobro nisem opazil. Ha, Nemci, domobranci, krvava bratovščina! In zdaj tale, ki sem ga iskal, za katerega sem se bal, da ga ne bi našel že mrtvega. Še v snu me je mučila misel nanj. Ko sem stražaril, sem premislil vsako podrobnost o srečanju z njim, a nisem si predstavljal, da ga bom

dobil takole, temveč v ognju boja, med jurišem, ter ga med peklenskim pokanjem potegnil iz kakšnega bunkerja in mu zakričal v obraz: »Jaz sem sin aktivista Slamnika, ki si ga ti pomagal umoriti!« Nato bi ga prerešetal!

A glej, ni mi bilo dano, da bi si ga bil takoj prisvojil. Komandir mi ga je, ujetnika, prepustil celo proti vsem predpisom in brez ugovorov. Še za pripraven kraj, kjer naj ga pokončam, mi je svetoval. In zdaj ga končno vodim pred seboj živega. Toda v meni ni več tistega, ki me je opajalo, kadar sem mislil na ta trenutek. Čudno? Ali delam prav? Ali je človeško vzeti ujetnika in ga nato, ko v njem že diha rahlo upanje, da bo ostal živ, pokončati?

Ta vprašanja zdaj kljujejo v Zdravku. Odriva jih z vso močjo, toda čuti, da se v njem vendarle nekaj ruši, nekaj, kar mu je bilo doslej smisel boja in življenja.

Ko sem stopil med ujetnike in ga potegnil iz vrste, so bili fantje nekako prepadeni. Molčali so, da to komaj razumem, kajti kako se je zgodilo nekaj podobnega pred kratkim? Domobranec, ki ga je našel eden partizanov med ujetniki, ga je še doma nekaj pretepal. Ta je to povedal četi in tedaj so fantje nastopili kot eden in od spremljevalcev, ujetnikov, zahtevali, naj tega domobrancia prepustijo njim. Če ne bi bil posredoval komisar, ki ga je tedaj prineslo mimo, bi ga bili gotovo linčali. Malo prej pa je bilo videti, kakor bi fantom njegov nastop ne bil všeč. Ali sem se res prenaglil in zdaj ne maram odnehati, ker me je pred tovariši sram? Mar delam to iz samoljubja? Toda ne in ne... On je morilec mojega očeta in postrani so me gledali zato, ker fantje tega niso vedeli. Jim bom že razložil!

Pred Zdravkovimi očmi se v mislih zvrste dogodki, ki so vzrok in povod tega, kar preživlja.

Mirno so živeli v hišici, malo odmaknjeni iz vasi. Pa je prišla vojna in z njo okupator. Oče je pričel hoditi po skrivnostnih opravkih. Ko ga je nekoč mama vprašala, kam odhaja, ji je odgovoril: »Kadar bo čas, boš že zvedela.«

Z mamo sta slutila, kam hodi. Tudi onadva sta slišala o Osvobodilni fronti in partizanih. Na hišo je legla nevarna negotovost. Nekega večera, ko je oče prišel domov, je mami velel pripraviti večerjo za šest ljudi. O mraku je odšel in pripeljal v hišo šest partizanov, ki jih je nedorasli Zdravko radovedno in svetlih oči ogledoval. Mama pa jih je nahranila, oprala, jim zakrpala obleko, kakor da so tudi oni njeni sinovi. Takrat se je v ta dom spet povrnila tiha sreča, kajti zdaj so hišo varovali partizani, ki so vse česče prihajali k njim. Vedno so jih sprejeli kot svoje. Oče mu je počasi, drobci za drobcem razlagal vsebino našega boja. Kako je bil ponosen, ko mu je potem zaupal prvo kurirsko nalogo. Pa so v bližino prišli Nemci in z njimi domobranci. Delo je postajalo vse težje in nevarnejše. Tistega usodnega dne je oče cepil drva. On je slonel pri kuhinjskem oknu. Opazil je, da gredo proti hiši trije domobranci. V grlu ga je nekaj stisnilo, kajti zavili so proti drvarnici. Takoj nato je oče bled, a miren prišel z njimi pred hišo.

»Z njimi moram,« je rekel materi, oni trije pa so rekli, naj se obleče čim topleje in naj s seboj vzame čim več hrane. Pa so dobro vedeli, da ga peljejo v smrt, prekleti. In so odšli z njim. Njihove obraze si je neizbrisno vtisnil v spomin. Z mamo sta ostala sama... Drug pred drugim sta umikala poglede. Naslednjega dne je šla mama v postojanko povprašat, kako je z očetom. Ko je odšla, je prišel k njemu partizanski obveščevalec in mu povedal, da so očeta domobranci še istega dne ubili. Izrekel je nekaj tolažilnih besed in odšel. Mama ni zve-

dela nič. Zdravko ni imel poguma, da bi ji bil tedaj razodel strašno resnico. Ona pa je vsak dan potem hodila spraševat v postojanko. Nazadnje pa so ji povedali. Ko je tisti dan prišla domov, jo je komaj prepoznal. Njen obraz je bil ena sama nema in tiha bolečina. Stopila je k njemu, ga pogledala v oči in mu rekla:

»Zdravko, obljubi mi, da me boš ubogal.« — »Bom, mama,« je dahnil. Nato sta brez besed sedela pozno v noč. Tišino je motilo samo prasketanje drv v štedilniku in tiktakanje ure, ki sta jo pozabila ustaviti. Čez tri mesece sta našla truplo. Ležalo je golo, brez poročnega prstana, brez pozlačenih zob, objedeno od lisic in nepokopano. Zagrebli so ga.

In zdaj bo Zdravko obrnil zadnji list te žalostne knjige.

Medtem je z ujetnikom prispel v naznačeno dolino. Postavil se je tako, kakor mu je svetoval komandir, in velel ujetniku:

»Obrni se proti meni!«

Ko se je ta obrnil, je Zdravko ugotovil, da pred njim ni stal zloglasni domobranec Jože Zdenec, strah in trepet svoje okolice. Pred njim je stal kup razvalin, ki so se Zdravku zaglusile.

»Jože Zdenec, se spominjaš, kako si prišel s svojima pajdašema Slaparjem in Belavcem po aktivista Slamnika, ki ste ga nato ubili in oropali? Jaz sem njegov sin!«

Zdenec je v obraz pomodrel in iz ust so mu privreli grgrajoči glasovi. Obraz se mu je spačil v čuden izraz. Zdravko je opazil, da se pod njim zbirata voda in blato in naposled je izdaval:

»Pustite me živeti! Tukaj v bližini imam zakopano zlatnino. Veliko zlat-

nine in vse vam dam, samo pustite me živeti!«

V Zdravku se nekaj sesede. »Kako sem hrepenel po tem trenutku!« pomišlja ob tem. »Kako vse drugače sem si ga predstavljal! Mislim sem, da bom poravnal račun s človekom, sedaj pa v svojem lastnem blatu in vodi strahopetno menca pred menoj. In vrhu tega ga niti nisem sam ujel!... Toda sedaj bo treba končati!«

Dvignil je brzostrelko, toda še se je obotavljal. Vse to se mu je upiralo. Morilec njegovega očeta drhti pred njim kakor bilka. In on se prepričuje, da vendarle mora čimprej končati. V ustih se mu lepi gosta slina. V glavi se mu vrti samo še prazen vitelj. »Moram! Bom!« Usta šepetajo sama od sebe.

In v tistem hipu, ko je pripravil brzostrelko, dokončno odločen, da bo sprožil, mu za hrbtom spregovori znan in svareč glas:

»Zdravko! Mi ne ubijamo zaradi krvi! Mi nismo maščevalci, mi smo nekaj več!«

Fant obstane kakor vkopan, roka z orožjem mu omahne, nato se počasi obrne. Pred njim stoji komandant brigade. Zdravko se obotavlja še trenutek, potem na vsa tista moreča vprašanja, ki so ga mučila poslednjih štiriindvajset ur, najde odgovor v komandantovih rokah in se razjoče kot otrok.

Domobranca Jožeta Zdenca pa je z ostalimi ujetniki odvedla v zaledje skupina partizanov.

Čez pol ure je brigada z veselo pesmijo odšla skozi gozd. V koloni je veselo korakal tudi Zdravko, prerojen, in njegov lepi tenor se je sproščeno zlival z glasovi drugih borcev.

*Nandor Glid:
Ranjenec,
bron, 1955*

Gubčeva na Ajdovcu

VID JERIC

Po veliki italijanski ofenzivi 1942. leta je združeni sovražnik povsod, kjer je imel količjak možnosti, da bi se obdržal, začel mrzlično postavljati svoje utrdbe. Ena takšnih postojank je bila tudi na Ajdovcu pri Žužemberku. Ta postojanka je za Italijane in bele veliko pomenila. Iz te trdnjave so strahovali prebivalstvo v dolini Krke, na cesti Žužemberk—Dobrnjč—Trebnje ter Trebnje—Mirna peč—Novo mesto. To področje je bilo že od tedaj, ko so začele delovati prve partizanske skupine, močna osnova za razvijanje pomembnih načrtov naših enot.

Ko je sovražnik mislil, da je s partizani že konec, se je tam pojavila za tisti čas še dokaj malo znana Gubčeva brigada. Tiha in mirna je bila tista decembrska noč, ko so bataljoni Gubčeve in deli Tomšičeve brigade krenili z nalogo, da obračunajo s to nevarno postojanko. Pritiskal je hud mraz in sneg je škripal pod našimi nogami, ko smo se bližali cilju. Na zavarovanje so krenili deli Tomšičeve in 1. ter 2. bataljon Gubčeve brigade, za neposreden napad pa je bil določen 3. bataljon, okrepljen z mitraljeznim vodom. 12. decembra 1942 okoli enajstih ponoči se je okoli Ajdovca začel stiskati naš obroč. Vse je bilo tiho in mirno, le zateglo lajanje psov je sem pa tja rezalo noč. Ko smo se v največji tišini kot sence približevali postojanki, je bilo v gozdu za nami slišati le skovikanje sove. Visoko nad nami so se podili temni oblaki in blede luna je sem in tja obsijala naše enote. Sicer pa, kolikor bolj smo se približevali gnezdu belih, toliko bolj smo bili zadovoljni z oblaki. Bali smo se, da ne bi mesečina prezgodaj obsijala naših oddelkov in bi tako ves načrt propadel. Popolna tišina je vladala, ko smo se nadvse previdno iz vseh smeri približevali nevarni točki.

Beli so bili zabarikadirani v šoli in župnišču, glavnina pa v prosvetnem do-

mu in cerkvi; še sanjalo se jim ni, kaj jih čaka. Oboroženi so bili le z lahkim orožjem, toda za obrambo proti nam je bilo to zadosti in dobro. Tudi naše enote niso imele težjega orožja. Razen tega je 70 sovražnikov varovalo močno zidovje, medtem ko smo bili mi na prostem. Tako so bili beli nedvomno na boljšem kot mi.

Pri stiskanju obroča smo naleteli na belo patroljo, ki je takoj užgala po naših! A kakor hitro so se tudi z naše strani oglasili streli, so beli zbežali na varno. To je bilo zadostno opozorilo, da so se ostali pripravili na spopad.

Ko so se naše skupine približale šoli in župnišču, so beli že začeli močno streljati. Takoj smo imeli nekaj ranjencev. Naši borci niso dolgo razmišljali. Z odločnim naletom so uspeli prodreti do teh zgradb in jih zažgati. Kmalu so skupine belih morale popustiti. Nekaj jih je ostalo v ognju, drugi so se poskušali prebiti v glavno oporišče — v prosvetni dom. Takoj na to se je začel odločilen spopad. Za mejo ob njivi se je oglasila naša harmonika: »Na juriš...«, »Hej brigade«, »Kosec koso brusi«, »Slovenci kremeniti!«. Vrstile so se vse mogoče partizanske pesmi. Harmonikar je navijal vso noč in spodbujal napadalce. Treskanje bomb in regljanje strojnic ni moglo preglasiti težkega mitraljeza, ki se je oglašal izpod bližnjega kozolca. Bil je v zanesljivih rokah merilca Pepija iz Mirne peči. Ogenj »schwarzlossa« je usmeril na zvonik, da bi tako belim onemogočil obstreljevanje. S tem je hkrati pomagal našim napadalcem, da so lažje prodrli v cerkev, ki je bila spremenjena v trdnjavo. Tudi to so zažgali. Toda tisti v zvoniku se tudi sedaj niso vdali. Pozivali smo jih na predajo, a je bilo vse zaman. Ko je ogenj prodril prav do njih, je eden raje skočil skozi lino, kakor bi se bil predal. Obležal je mrtev. Drugi

je bil bolj pameten. Skozi lino je spustil vrv in se po njej spustil na zemljo. Ko je stopil na tla, je odvrget bombo in začel bežati. Naš borec, bil je neki Štajerec, ki smo ga imenovali Brico, se je pognal za njim. Na robu vasi je belogardist spoznal, da ne bo mogel uteči. Naglo se je obrnil in se z Bricom zgrabil kar z rokami. Uspelo mu je iztrgati puško in tako je Brico podlegel, kajti belogardist je bil krepek in nagel. Spet se je pognal v divji beg. Zaslužena kazen ga je doletela šele tedaj, ko je nekje pri Žužemberku naletel na Tomšičevce.

Zdaj je ostal še zadnji oreh, ki pa je bil najtrši. V prosvetnem domu se je zadrževala glavnina bele posadke in trmasto branila svoje gnezdo, zato naši niso mogli prodreti v zgradbo in jo zavzeti. Pokalo in grmelo je z vseh strani, toda vse zaman. Pozvali smo jih na vda-jo, a vse skupaj ni prav nič zaleglo. Branili so se zagrizeno in trmasto in niti slišati niso hoteli naših klicev. Na vzhodu so se medtem že začeli kazati prvi znaki jutranje zarje, zato je bataljonski komandant Stane Potočar-Lazar velel, naj zažgejo tudi ta del utrdbe. Drugega ni preostalo. Zdaj so borci z bencinom polili krpe in slamo, jih privezali na kole in zažgali. Goreče so prislonili k ostrešju in tako zažgali še to stavbo. Kako zagrizeno so se tolkli beli, naj govori pesem,

ki so jo peli vse dotlej, da niso bili do kraja uničeni: »Še n'kol se nismo tolk' smejal, k'je hišica gorela...«.

Ko se je zdanilo, je v Ajdovcu spet vladala popolna tišina. Toda bilo je drugače kot prejšnji večer: šola, župnišče, cerkev in prosvetni dom, vse, kar so beli spremenili v utrdbo, je bilo v ognju. Zgorelo je skoraj vse njihovo orožje in municija ter druga oprema. Sovražnik je bil tu popolnoma uničen. Le nekaj izmed njih smo ujeli živih. Kakšen je bil ta uspeh naše mlade brigade, ki je takrat zavzela prvo utrjeno postojanko, najlepše pove zapis pokojnega heroja in komandanta Milovana Šaranoviča, ki je v svoj dnevnik zapisal poleg drugega:

»V teh bojih je padlo več ko 50 belogardistov. Druge smo ujeli. Nekatere smo po zaslišanju spustili domov. Zaplenili smo okrog 50 pušk, precej municije in ostale vojaške opreme, medtem ko je precej municije, orožja in ostale opreme zgorelo v zgradbah. Mi smo imeli dva mrtva (vodnik Intihar in Štajerec Brico) ter nekoliko laže ranjenih. Naši borci so v tej borbi pokazali veliko hrabrost, požrtvovalnost in spetnost v vodenju svojih enot.«

S to oceno se ni tovariš Milovan prav nič zmotil. Še ta mesec je brigada pri Žužemberku in v Dolu dosegla nove uspehe.

Spopad na Krnu

FRANC CURK-NACE

Hodili smo že vso noč. Dobro, da je bilo v tem času, sicer bi nas mučila še julijska vročina. Ni nas bilo veliko. S patroljo Jake Avšiča, namestnika komandanta glavnega štaba slovenske partizanske vojske, ki je bila odlično oborožena, nas je bilo kakih petdeset. To je bila skupina Gradnikove brigade, ki se po bojih pri Novakih nad Cerknem še ni

uspela zbrati in ponovno urediti. Nismo se sešli niti v Prodah, kjer je bilo po kaki hudi uri navadno zborna mesto in kraj počitka. To pot naj bi se zbrali na novem kraju, in sicer v Drežnici — Polovniku. Fašisti so namreč tudi v tem delu Slovenije pripravili močno ofenzivo in v poletnih dneh neprestano in z znatnimi silami rinili za nami. Po naporni

hoji smo se ob zori končno približali prelazu med Mrzlim vrhom in Krnom. Tu je končno sledil že davno potreben počitek. Svet nam v teh krajih ni bil znan, zato smo domačina-vodnika že pod prelazom spraševali, kako daleč je še do taborišča, kjer smo se mislili ustaviti. Ta pa je na kratko odgovarjal:

»Kaj bi, saj smo že skoraj tam.«

Kljub višini in oddaljenemu kraju so med počitkom za slab streljaj naprej poslali troglavo patroljo, v kateri sem bil tudi jaz. Niti sto metrov od kraja, kjer so počivali tovariši, smo polegli v zasedo, ki pa je bila po našem mnenju tam skoraj brez potrebe. Zaradi utrujenosti in že vraščene čuječnosti, kajti v preteklem letu sem doživel že najneverjetnejša presenečenja, se mi ni dalo govoriti, druga dva tovariša pa sta se kmalu začela pogovarjati. Sicer sta šepetala, vendar me je motilo tudi to. Zato tudi nista mogla slišati, da se je nekje prav blizu nas prevalil kamen, vsaj meni se je zdelo tako. Ostreje sem napel ušesa in oči, toda ničesar več nisem mogel dojeti. Čeprav je bil tisti udarec kamna komaj slišen, sem tovariša čisto potihlo opozoril:

»Pssst. Tu pred nami se je nekaj premaknilo!«

Fanta sta res nehala govoriti in pogledala v smer mojega pogleda. Ko tudi onadva nista opazila ničesar, sta me zavrnila:

»Beži, beži! Tebi se samo sanja. Nič ni videti ne slišati.«

Potem sta spet vneto šepetala, kot bi si imela povedati neznansko veliko, jaz pa sem še naprej napegnal oči in ušesa. Vendar nisem prestregel nikakega premika več. Morda se mi je poprej res samo zazdelo, da je udaril kamen ob kamen. Nič čudnega. Kljub temu pa me je tisto motilo tudi potem, ko smo odšli naprej. Neprestano sem napeto opazoval okolico, da bi odkril kaj novega, reči pa nisem hotel nič več, da me ne bi imeli za paničarja.

Cez dobre pol ure smo se res ustavili na kraju, ki je bil predviden za za-

časno taborišče. Utrujenost je bila huda in vsakdo si je hitro poiskal primeren prostor za počitek ter se izčrpan zavalil po tleh. Pokonci so ostale le straže in tovariši, ki so morali v izvidnice.

Toda komaj smo dobro polegli — podse sem nagnil suhega in mehkega listja ter se pokril z odejo — že nas je prišel dežurni buditi:

»Takoј pokonci! Pripravite se na odhod!«

Dvignili smo glave, kajti to je bilo znamenje, da je nekaj narobe.

»Udarec kamenja! Sluh me ni varal!« sem takoj pomislil. Med pripravami na odhod sem dobil potrdilo tudi o nevarnosti. Naše izvidnice so kmalu po odhodu v okolico odkrile, da nas je že med počitkom na prelazu otipala sovražna patrolja, vendar pa si nas zaradi maloštevilnosti ni upala ali pa ni hotela napasti. Zdaj smo opazili že več njihovih kolon, ki so štele po krepkih sto mož in so prihajale iz različnih smeri. To nam je dokazovalo, da so nas zasledovali in nas mislijo tu napasti z večjimi silami.

Brigadni komandant Danilo Šorović se je po kratkem premisleku že odločil in velel:

»Tu ne smemo ostati. V razmahu takoj vsi na vrh Krna! Mitrалjezec naj bo v zaščitnici!«

Hitro in v vznemirljivi tišini smo se začeli vzpenjati po strmini, ki je bila še vedno obraščena z drevjem. Sčasoma pa se je gozd začel izdajalsko redčiti. Vse več je bilo goljav in vedno večje so bile. Neugodna okoliščina, če bo začelo pokati. Do vrha pa je bilo še najmanj tri ure hoda. Tam pa je bilo vse golo, zato je bila vedno večja nevarnost, da bi nas sovražnik opazil. Podvomil sem, če je odločitev, naj gremo na vrh, najbolj pravilna. Vendar pa smo hodili navzgor, kolikor smo mogli.

Spet smo se znašli na neki večji goljavi! Tedaj je proti nam nenadoma močno zaropotalo. Najprej se je oglasila strojnica, potem pa še več vrst orožja. Proti nam so streljali od Mrzlega vrha, ne da bi bili mi poprej opazili kako

premikanje. Zdaj mi je bilo žal, da zjutraj komandantu nisem povedal o tistem kamnu! Za premišljevanje pa ni bilo časa, kajti čimprej je bilo treba zginiti z goljave. Ta svinčeni uvod nam je pomagal tako, da smo na vrhove Krna prisopihali že v poldruhi uri. Tu smo takoj plegli za skalami in tako pripravljeni čakali, kdaj se bo pokazal sovražnik. To je bilo natanko 17. julija 1943. leta, zato smo trpeli dvojno vročino.

Vendar pa tega dne ni bilo nikogar za nami. Sovražnik je to in vso naslednjo noč dovažal okrepitve iz Gorice, Čedad, Tolmina, Kobarida, Bovca in še iz drugih smeri ter s številno vojsko okrog Krnskega masiva sklepal ognjeni obroč. Pripravljali so nam past, iz katere ni bilo videti rešitve, kajti teren je bil za našo obrambo sila neprikladen, da o sovražnikovi premoči ne govorimo.

Ko je bilo proti večeru že očitno, da preganjalci ta dan ne bodo več silili za nami v vrhove Krna, so nas polovico odpoklicali s položajev, da bi se udeležili posveta. Ta sestanek je bil ob Malem jezeru in ob zelo skromni večerji. Z Avšičevo patruljo vred, ki je štela deset dobrih borcev, se nas je zbralo tam kakih petindvajset. Po daljšem pretresanju smo ugotovili, da na Krnu ne moremo ostati več kot dva do tri dni. Daljšega obleganja in napadanja ne bi zdržali, kajti poleg drugih nevšečnosti nam je primanjkovalo tudi hrane. Kako se bomo potem prebijali iz morebitnega obroča, pa se bo pokazalo sproti.

Zaradi sklepa, da se bomo vsaj nekaj dni skušali na teh vrhovih trdovratno braniti, nas je takoj po posvetu odšlo šestnajst do staj pod Krnom, ki jih sovražnik morda še ni zasedel. Tam smo hoteli dobiti vsaj nekaj surovega masla, da bi si olajšali in podaljšali življenje v ognjenem oklepu, ki nam je grozil. Toda do prvih staj smo se po prodnatem svetu priplazili šele sredi noči. Sovražnika res še ni bilo tam in planšarji so nam pomagali naložiti nahrbtnike z mlečnimi izdelki, tako da smo od tam odrinili

težko otovorjeni. Na Krn smo prilezli šele ob zori drugega dne, to pa je bil dan, ko se je začela ena najhujših, če ne celo najhujša bitka Gradnikove brigade, in to kljub maloštevilnosti ter neugodnostim.

Pokati je začelo že kmalu za tem, ko smo se vrnili mi od staj. In potem je ropotalo, bobnelo in odmevalo vse do pozne noči. Razporejeni smo bili tako, da smo obvladovali kar šest kilometrov dolgo linijo, in sicer celih šestnajst ur. Imeli smo 45 pušk, štiri strojnice in le pičlo zalogo streliva.

Zato je bil ta julijski dan dolg kot še nikoli nobeden! Ure so potekale po polževo in šlo je verjetno samo za to, da bomo popadali čim draže. S strahom smo preštevali vse redkejša naboja, saj so kljub največjemu varčevanju potekali vse prenašlo. Minilo je šele pol dne, mi pa smo bili že malo manj kot brez streliva.

Medtem pa so nas fašisti napadali kot ponoreli pijanci. Samo tja, kjer se je branil Jakša s tovarišem, so šestnajstkrat jurišali. Jakša je imel le mavzerko s 135 naboji, to sicer ni bilo malo, vendar za dolgotrajen boj vsekakor ne veliko, medtem ko se je njegov tovariš branil z dolgo italijanko z vsega tridesetimi naboji. Na srečo pa sta imela vsak še po eno ročno bombo. Petnajst sovražnih jurišev sta odbila le z naboji, šestnajstega pa sta končala s protinapadom, ko sta odvrгла tudi tisti dve bombi. Na Rdečem robu, ki sta ga branila, je potlej zavladal mir.

Jaz sem bil z dvema tovarišema v starem avstrijskem bunkerju, ki je stal vzhodno med Rdečim robom in Sinjim vrhom. S te točke smo nadzorovali vse dostope vzhodnega pobočja Krna prav do staj pri Koritih sem, kjer so se medtem ugnezдили napadalci s težkimi minometi. Toda minometalci tam niso imeli posebne sreče. Naše, sicer redko izstreljene, toda premišljeno merjene krogle so ob izredno čistem zraku in dobrem pregledu, navadno zadevale v polno. Tako smo minometalce na tisti strani umirili

že sredi popoldneva. To mi je omogočilo, da sem se lahko odstranil s položaja toliko, da sem s polnim nahrbtnikom hodil po položajih okoli svojih borcev ter jih za prvo silo podprl s sirom in cigaretami.

Ob vsem tem streljanju nismo imeli ne mrtvih ne ranjenih, vedeli pa smo, da je sovražnik utrpel več škode. Koliko jih je padlo ali koliko je bilo ranjenih, pač nismo mogli vedeti, poglavitno je bilo, da smo jih zadevali. Šele v zgodnjih popoldanskih urah je bil zadet prvi naš tovariš. To je bil neki fant izpod Krna, ki si je nadel tudi partizansko ime Krn. Tako je bil Krn ranjen prav na Krnu. Kmalu za tem je bilo na raznih krajih ranjeno še osem drugih borcev. Na srečo njihove rane, razen pri enem, niso bile hude in nevarne. Prizadeti pa smo bili le, kajti med nami je vsak posameznik zalegel za več sovražnikov. Dobro, da se je počasi začelo mračiti.

Sovražnikov pritisk je na vseh teh šestih kilometrih ponehal šele z nočjo. Tedaj smo se dvignili s položajev in se zbrali pri Malem krnskem jezeru. Kratek posvet in povelje za preboj, kajti vztrajati tu gori bi pomenilo prepustiti se velikanski premoči, ki bi nas pometla prej ali slej. Pod komandantovim vodstvom smo se z drznim manevrom prebili iz obroča naravnost v dolino Soče, kajti napadalec prav gotovo ni računal, da bomo izbrali to smer. Sočo smo ponoči kar prebredli ter se na drugi strani umaknili na Matajur. Tam pa je bil mir. Komaj smo verjeli, da smo se prebili iz tako trdnih, velikih in ognjenih klešč, ki so nas že stiskale za vratove.

Naša skupina, sestavljena iz delov Gradnikove brigade in pomnožena z Avšičevo patruljo iz glavnega štaba, je izbojevala svojevrstno zmago. Po bitki smo bili obveščeni, da so bili napadalci zelo prizadeti, da so odpeljali okoli dvesto krst, koliko pa je bilo ranjenih, pa ni bilo mogoče natančneje izvedeti. Sovražnik je vrh Krna zasedel šele po večdnevnem topniškem obstreljevanju in bombardiranju iz zraka, čeravno nas že zdavnaj ni bilo več tam.

V neki kaverni pa smo morali pustiti skritega in hudo ranjenega tovariša, pač pa smo mu pustili nekaj hrane in vodo. Ponj bi prišli pozneje, kajti med prebojem ga nismo mogli vzeti s seboj. In tega ranjenca so odkrili policijski psi. Tako ga je doletela smrt. Naša druga žrtev pa je bil neki Franc, doma s Cerkljanskega in je bil na položajih na zahodnih strminah Krna. Ker ni bil pravočasno obveščen, da se umikamo, ga je zadela krogla do mrtvega.

Ko smo prebredli Sočo, so se domačini onstran na glas čudili, da je še kdo izmed nas živ, in so komaj verjeli, da smo res partizani. Fašisti so se namreč medtem po vaseh ustili, da so na Krnu potolkli vse partizane, in sicer čez petsto, in jih kar tam zgoraj pokopali.

V tem spopadu je prišlo na enega izmed nas najmanj po stopetdeset sovražnih vojakov, zato je bil naš manever čez Sočo in le dva izgubljena resnično velik uspeh. Čez dober teden se je vsa brigada sestala na področju Drežnica—Polovnik. Po daljšem obdobju sovražnikove ofenzive je bila končno spet usposobljena za večje boje.

Napad na železniško postajo Verd

Bataljon Ljuba Šercerja je kmalu prešel od manjših bojov v večje oborožene akcije in napadal sovražnika v njegovih utrdbah. Tako smo zvedeli, da je pred nami velika akcija, kje, kdaj in kako — to pa je bila za nas še skrivnost.

Na akcijo pa smo se pripravljali, kot na veliko veselje ali kakšno »ohcet«, in temu primerno se je zboljšal tudi jedilnik tistega dne.

Po večerji, ki je bila tistega dne zelo zgodaj, nas je dežurni bataljona razvrstil in raportiral novemu komandantu — Milošu Zidanšku. Vse je bilo nekam slovesno, posebno še, ko nam je komandant govoril, kako se moramo ravnati v boju. Napeto smo ga poslušali, saj je imel velik ugled, bil pa je obenem tudi dober tovariš. Ko nam je omenil, da je pred nami zelo pomembna strateška akcija, ki jo moramo kar najbolje izvesti, smo vsak zase že sklenili, da ga ne bomo razočarali, čeprav za ceno svojega življenja.

S prvim mrakom smo se že pomikali proti italijanski postojanki. Komaj smo napravili dobro polovico poti, že nas je komandant razdelil po skupinah in določil smer vsaki skupini posebej. Dolgo smo hodili, preden smo se začeli spuščati v dolino. Od daleč smo slišali sopihanje lokomotive. Nismo še dobro prispeli do položajev, že so se naše skupine spoprijele s sovražnikom. A to je bilo le trenutno. Bataljon se je kljub temu bolj in bolj bližal postojanki in ji grozil s svojim jeklenim objemom. Ko pa so bombaši udarili na prednje straže, smo se zagnali v jurišu na postojanko in jo skoraj popolnoma uničili. V tem trenutku pa je v postojanko pripeljal vlak s polnimi cisternami nafte. Z vseh strani smo ga obsuli s svinčenkami. Vlak jo je sicer popihal nazaj, vendar je vlekel za seboj sled nafte, ki je curljala iz prebitih cistern. Spopad je bil v glavnem končan, le iz sovražnikovih bunkerjev so še regljale strojnice, toda tudi mi smo tja

obrnili ognjena žrela in pozdravi iz debelih, betonskih bunkerjev so utihnili. Naloga je bila opravljena.

Ko smo se čez četrto ure zbrali na dogovorjenem zbornem mestu, smo pogrešali samo enega tovariša, dva pa sta bila laže ranjena. Med Italijani je bilo šestnajst mrtvih, nekaj pa jih je pobegnilo, kar smo videli iz signalov, ki so jih dajali s pištolami iz gozda.

Po tem boju smo krenili proti Zavrhu. Vsi smo bili zelo utrujeni, vendar se to na zunaj skoraj ni moglo opaziti, saj so se naši pogovori še vedno sukali okrog dogodkov v boju. Pošteno smo se nasmejali, ko je neki tovariš pripovedoval, kako je Italijan vrgel bombo proti njemu, pa je ta priletela naravnost na puškino cev in — jo skrivila — pa nič več. Tako smo prispeli v Zavrh. Spet nas je komandant razdelil v dve skupini. Prva skupina je ostala v vasi, druga pa je odšla na Pokojišče. Čeprav nam je še posebno naročal, naj postavimo dobre straže, smo vendar premalo upoštevali ta nasvet. Bili smo pijani od zmage. In tako smo izmučeni plegli, kakor je kdo vedel in znal. Vsi, razen stražarjev pri bližnjih hišah, smo spali. Nenadoma pa se mi je v polsnu zazdelo, da slišim nekakšno drdranje, vendar sem kljub temu spal še kar naprej. Tedaj pa se je zgodilo vse v istem trenutku: nekdo me je močno stresel in zavpil, da so Italijani tukaj. Takoj sem bil na nogah in z drugimi vred hotel po vsej sili iz hleva. Toda na hlevskih vratih nas je že pozdravila toča krogel — Italijani so bili komaj petnajst metrov od hleva, toda kljub temu smo iz hleva morali priti. Prvi se je pogнал ven intendant Mohor. Toda komaj je dvakrat poskočil, že je padel zadet v obe nogi. Z veliko težavo smo ga potegnili nazaj. Še pet nas je bilo v hlevu v tem mučnem položaju. Vsak zase smo razmišljali in zdelo se mi je, da smo vsi istih misli: živih nas ne smejo dobiti. Tako je bilo tudi naše

partizansko geslo. Čez nekaj trenutkov se je zopet nekdo od naših pognal iz hleva; posrečilo se mu je priti do prvega zaklona, od tam dalje pa ga je krila hiša. Jaz sem bil takrat pomočnik mitraljezca. Nisem dalje premišljeval, pač pa sem obesil torbico s strelivom čez ramo in se zagnal prek čistine. Še nisem dobro dosegel prvega vogala hiše, že je italijanski rafal začel kositi okrog menc. Tekel sem še dalje skozi vas in nisem bil sam. Spremljala me je gosta toča svinčenk. Vendar sem kljub temu srečno prišel do najbližjih tovarišev. Komandir Stjenka in Strojnik sta me najprej vprašala za strelivo. Zares sem bil srečen, ko sem jima lahko povedal, da je strelivo pri meni in da sem ga rešil. Z veseljem sem jima ga dal, tako da smo skupaj tolkli po sovražniku, da bi iz hleva lahko pobegnili še drugi. Toda bilo je prepozno. Cule so se močne eksplozije, kajti Italijani so nametali v hlev bombe. Utihnili smo v resnični žalosti za tovariši. Takrat sem sklenil, da bom mitraljezec, partizanski mitraljezec, in da bom tolkel po njih, dokler ne bo konca...

Druge čete so bile v Pokojišču, kjer so se upirale sovražniku, dokler se mi nismo prebili do njih. Nato pa smo se umaknili, Italijanom je prišla na pomoč večja enota iz Vrhlike, vendar je bila že prepozna. Seveda pa jim je zimski čas omogočal, da so nam lahko sledili, kajti snega je bilo še vedno dovolj. In kakor je bil sneg včasih naš velik zaveznik, tako nam je bil včasih izdajalec. To pot nas je izdajal.

Zjutraj nas je že sovražnik presenetil, vendar smo boj sprejeli in držali položaje vse do enajste ure dopoldne. Med bojem smo se polagoma zbrali in tedaj sem opazil, da med nami ni mitraljezca Jake, ki je spal z nami v hlevu na Zavrhu. Napeto sem razmišljal in se že odločil, da bom šel ponj nazaj, morda bi ga lahko še rešil, toda sledilo je povelje, da se moramo pomakniti v Stra-

žišče nad Begunjami pri Cerknici. Vso pot so bile moje misli v tistem nesrečnem hlevu pri drugih tovariših.

Ura je bila že okrog ene popoldne, ko me je poklical komandant bataljona. In kot da bi slutil, zakaj me je klical. Naročil mi je, naj se vrnem v Zavrh in ugotovim, kako je s tovariši, ki smo jih pogrešali. Ne morem popisati, kaj sem takrat občutil, eno pa je bilo jasno — videl sem, da čutimo vsi borci enako, naj bo komandant ali navaden borec — skrb za tovariše. Tako sem vzel nekaj bomb in se odpravil v dolino. Da bi hitreje prispel na cilj, sem si nataknil smuči. Drvel sem kot strela, poleg tega pa na vsak šum pridrževal sapo. Pripravljen sem bil na to, da mi vsak trenutek prifrči mimo ušes kroglja. Tako sem hitro prispel na Pokojišče, kjer smo bili pred nekaj urami v taki nevarnosti. Zdaj pa je v tej vasi bilo vse mirno, kot da se ni nič zgodilo. Ljudje so me tako nekako začudeno gledali, kot da ne bi bil pravi človek. Tu se nisem zadrževal, pač pa sem urno nadaljeval pot na Zavrh. Hitro sem uspel dobiti stik s prebivalci, ki so bili popolnoma zbegani in preplašeni. Govorili so mi, kaj iščem tukaj, ko so prav pred nekaj trenutki odšli Italijani. Iz tistega nesrečnega hleva pa se je valil gost dim... Tudi nekaj drugih poslopij je gorelo. Italijani so odpeljali s seboj nekaj mlajših mož. Ne morem popisati, kako žalostno je bilo gledati nedolžne ljudi, ki so strmeli v pogorišča. Še sem iskal sledi, morda kakšno posebno sled, vendar je bilo vse zaman. Brez razveseljivih novic sem se moral vrniti v enoto. Vsi mogoči občutki so me navdajali in prvi med njimi je bil sovražstvo do okupatorja. V srcu sem bil žalosten, sicer pa nekako pomirjen, saj sem storil vse, kar se je dalo storiti.

Boj na Zavrhu in Pokojišču je bil za nas prvi večji boj s hudimi izgubami.

J. K.

Premik na Mokerc

V teh krajih smo se zadrževali malo časa, pa čeprav so nam bili vsem zelo pri srcu. Zdelo se nam je namreč, da nekaj le ni v redu. Tako kot takrat, kadar šine ogenj v streho, se je raznesla novica, da je eden od partizanov ušel. Bilo je očitno, da so tudi naše vrste imele med seboj izdajalce.

Naše vodstvo je takoj po pobegu tega partizana odredilo premik. Bili smo prepričani, da je izdal taborišče.

Bili smo nedaleč od tega kraja, ko je naš komandir poslal v taborišče manjšo patroljo, da bi ugotovila morebitne novice in prinesla iz taborišča nekaj potrebnih stvari. V tej patrolji sem bil tudi jaz. Komaj smo se previdno povzpeli proti barakam, smo že od daleč videli, da se v taborišču nekaj premika. Še malo smo se približali, da bi lahko bolje videli, in opazili smo Italijane s čeladami na glavah, kako so brskali po taborišču. Zdrsnili smo nazaj v grapo. Še čudno, da nas Italijani niso zapazili. Ko sem novico sporočil komandirju, mi sprva ni hotel verjeti. Kaj kmalu pa je videl, da je bilo naše sporočilo resnično, ker so se zaslišale močne eksplozije min. Le-te smo namreč pred odhodom iz taborišča postavili na primerna mesta in dobro zamaskirali. Prepričani smo bili, da je Italijane pripeljal izdajalec Peter.

Sovražniku pa ni bilo vseeno, ker je našel taborišče prazno. Čez dva dni se je že pojavil v sosednji vasi Otave. Tu je bil na položaju Daki s svojo četo in tudi druge čete so prispele tja. Italijani so imeli posebno srečo, ker je bila tema. Začeli smo streljati nanje iz petindvajsetih strojnic. Odgovora pa ni bilo. Bili smo že prepričani, da so jo Italijani odkurili, zato smo zapustili položaje in se vrnili v Otave, kjer smo do jutra mirno počivali.

Sredi februarja 1942 smo se v dolgi koloni pomikali proti severu, kot da bi šli naravnost nad Ljubljano. Do tedaj

nas ni bilo videti sredi belega dne po vaseh, takrat pa nismo pazili na to. Kar očitno smo jo mahnili podnevi skozi vasi. To pa je bilo tudi zelo dobro glede na prebivalstvo, kajti Italijani so na dolgo in široko pripovedovali, da so nas že vse pobili. Zato pa so ljudje tisti dan gledali, od kod smo se vzeli. Počasi smo zavili v nasprotno smer in tako tudi zakrili vse sledi za seboj. Pot je bila težka. Snega je bilo še vedno za meter, v zametih pa kar po tri metre. Pogrezali smo se vanj, se spet izkopavali, a končno smo po velikih mukah le prispeli v Iško grapo. Kar preko nevarnih plazov smo se plazili po Mokrških stenah. Korakoma smo se utrjevali, da smo končno dosegli prvi obronek pod Krvavo pečjo. Na pol premrli in mokri do pasu smo se ustavili v Krvavi peči, kjer smo popolnoma izčrpani tudi prenočili. Zgodaj zjutraj, ko je bil še trd mrak, pa smo zopet izginili. Za seboj smo dobro zamaskirali sledove. Bili smo v temnih gozdovih in se počutili kot v ljubem domu. Hodili smo še naprej kake tri ure, ko so nekatere tovariši, utrujeni še od prejšnjega dne, začeli pešati. Začelo se je spraševanje, če bo treba še daleč. Ko je komisar videl, da smo pri kraju s svojimi močmi, nas je začel spodbujati, da je do cilja komaj pol ure. Tam pa bo za nas še bolje, kot je bilo na Kožljeku. Res nismo več dolgo hodili, ko smo zagledali pred seboj hišo — za nas je to bilo kot v pravljici, ko po neskončnih naporih dosežeš daljni, zaželeni grad. To je bila lovska kočja in že smo se veselo pozdravljali z gozdnim čuvajem.

ZIVLJENJE NA MOKRCU

Takoj ko smo se razmestili v novem domu, smo že vzpostavili zveze s prebivalci, ki so razumeli naše potrebe v tako nenavadni zimi. In čeprav je bila zima za nas zelo huda — niti stari ljudje do takrat niso pomnili tako hude zime —

smo se vendar vživeli in se z veseljem privadili napornemu vojaškemu in političnemu delu.

Vsak dan smo imeli vojaške vaje, še posebej pa politične ure in razgovore. Čas nam je potekal v prijetnem razpoloženju. Pozneje smo že začeli odhajati v dolino na razne nabiralne akcije. Prebivalci so nas imeli radi in so nas sprejemali z velikim veseljem. Tudi aktivisti tistega kraja so nam nudili veliko pomoč.

Polagoma je zima začela popuščati. Naše partizansko življenje pa je potekalo redno kot po tekočem traku. Patrulje so odhajale in se vračale in pri tem niso prinašale nikakršnih razburljivih novic. Edino stražar na prvem stražarskem mestu je opazil jelene in srnjake, in ta novica se je hitro razširila. Po nekaj dneh so se odpravili trije najboljši lovci nad divjačino. Ko sem bil čez dva dni na straži, sem jih zagledal, kako se vračajo brez plena in do kraja izmučeni. Povedali so, da so ustrelili dva jelena, vendar ne smrtno, zato sta jim pobegnila.

Po nekaj dneh sem le stopil pred komisarja in ga zaprosil, naj me pusti na lov. Dovolil mi je, vendar je rekel, naj vsaj nekaj prinesem. Dobil sem še dva tovariša in pol ure kasneje smo že zapuščali taborišče. Vsi smo vedeli, da se brez plena ne smemo vrniti. Pred gozdom smo se razvrstili. Krenili smo proti vetru v razdalji kakih sto petdeset metrov drug od drugega. Tovariša sta šla po obronku gozda, jaz pa po sredini senožeti, tako da smo si lahko dajali dogovorjene znake. Komaj pa smo napravili nekaj sto korakov, smo opazili svežo sled. Stopali smo previdneje in že se nam je zdelo, da nismo več lovci na jelene, pač pa na Italijane.

Pred nami je bila še večja senožet. Ko sem ravno začel dajati znake proti desni, se je proti meni začelo pomikati nekaj zajcu podobnega. Pa ni bil zajec, ampak srnjak. Sapa mi je zastala, puška pa sama zlezla na strel. Toda ustreliti nisem mogel... Šele ko je žival ne-

kaj zaslutila in z dvignjeno glavo vohala po zraku, tedaj sem sprožil. Srnjak je malo zakrožil in jo ubral navzdol. Mišlil sem, da je odhitel ob grmičevju. Bilo bi mi žal živali, če bi jo samo ranil. Zato sem stekel tja, kjer je stal srnjak in že sem videl krvavo sled. Po tej sledi sem šel dalje in končno sem ga našel v majhni grapi. Bil je še živ. Vesel sem bil in obenem žalosten, ko sem videl njegove oči. Hotel sem ga dvigniti, a bil je pretežak. Omahnil mi je iz rok. Druga dva tovariša, katera sta bila z menoj, sta bila više v gozdu in niti sam ne vem, ali sta se prestrašila strela ali kaj je bilo z njima, mahnila sta jo kar naprej po svoji poti. Šele s težavo sem ju priklical in tako sta me počakala na robu gozda, da smo skupno odšli s plenom dalje. Srnjaka sem si nekako oprtal na ramena, in nato smo se vračali proti taborišču. Zamudili smo se komaj tri ure, zato so se vsi razveselili našega prihoda in nam čestitali, posebno pa politkomisar, ki nam je obljubil, da nas bo še pustil na lov. In res ni bilo treba dolgo čakati, da je bil lov pred nami. To pot pa ni bil lov na srnjaka, pač pa na Italijane.

Takrat se je vreme obrnilo in začeli so se izredno lepi in topli dnevi, kot bi bila prava pomlad. Tudi naše enote so se temu primerno večale. Dan za dnem so prihajali na Mokrc novi prostovoljci. Le malo med njimi je bilo mobiliziranih. In v tistem prilivu novih borcev se je med dobre in poštene ljudi vmešal tudi izdajalec...

IZDAJSTVO TABORIŠČA NA MOKRCU

Naše poveljstvo je bilo budno in je pazilo na vsakega posameznika. Prav tedaj pa je prispela v naše taborišče večja skupina prostovoljcev. Že sami smo slutili, da nekaj ne bo v redu. Med temi prostovoljci je bil tudi neki italijanski podoficir, ki ni znal besedice slovensko. Naš politkomisar Ante ga je takoj zaslíšal. Sprva je kazalo, da so ga poslali iz Ljubljane prek odbora OF, z name-

nom, da bi nam kdaj le koristil. Z druge strani pa smo dvomili o njem. Zato so mu dodelili nekega našega tovariša, ki je služil v italijanski vojski, da bi lahko z njim govoril in obenem pazil nanj.

Tako so dnevi potekali mirno, kot da je vse v redu. Nekega dne pa je prisopihala prva patrolja, ki je morala pregledati položaj v smeri proti Golemu in sporočila, da je v Golo prispela močnejša italijanska patrolja. Takoj smo bili pripravljeni. Komanda je bila kratka in jasna: »Na desno — v kolono po eden — za menoj!« Ko smo tako prehodili polovico poti do doline, smo se ustavili. Komandir nam je dal navodila, kako naj se ravnamo ob napadu in kako je treba jurišati. Nekaj sto metrov naprej smo se postavili v zasedo. Tokrat smo bili temeljito pripravljeni in bi jih pošteno nakresali, pa so odnesli pete po drugi poti.

Nejevoljno smo se spet vračali v hrib in pri tem razmišljali, kako bi marsikdo lahko prišel do pištrole ali celo do puške ali mitraljeza. Lahko bi dobili dober plen, pa nič. Šele v poznih popoldanskih urah smo se vrnili v taborišče. Takoj smo utrujeni plegli, tista četa, ki ni bila z nami v zasedi, je imela politično uro. Ob treh ali štirih pa se je začelo nenavadno tekanje po taborišču. Vsi smo vstali in radovedno spraševali, kaj naj to pomeni. Šele čez nekaj dni smo zvedeli, da je pobegnil tisti Italijan. Seveda so takoj odšle za njim naše patrolje, pa je bilo že prepozno — niso ga našli. Zgodilo pa se je takole: tovariš, ki mu je bil dodeljen za stražo, je odšel k politični uri, Italijan pa je to izkoristil in pobegnil v Ljubljano. Tako so namreč pripovedovale naše patrolje, ki so se vrnile še tisti večer. Odvrzel je celo suknjič, da je laže tekel in tudi ljudje iz Želimljega so pripovedovali, da so videli moškega, ki je bil brez kape in je na vso moč tekel. Po vsem tem dogodku smo bili prepričani, da bomo kmalu dobili nezaželen obisk.

Minili pa so trije dnevi in nič se ni med tem časom zgodilo. Vendarle je bila ta tišina nekako mučna in prepričani smo bili, da je to samo mir pred nevihto, da bodo Italijani le prej ko slej prišli v goste.

Neke hladne noči pa je stražar opazil, da je v dolini vse nemirno, slišal brnenje kamionov in celo riganje mul. Svojega mesta pa ni smel zapustiti, dokler ne bi dobil zamene. Nekaj časa je bilo v taborišču še vse tiho, nato pa je tudi tam oživel. Stražar je postal nemiren in ni vedel, kaj naj ukrene. Medtem pa se je že bataljon pomikal v nasprotno smer. Šele takrat se je spomnil dežurni, da mora poklicati stražarje z njihovih mest. Medtem ko so se zadnji oddaljevali od koč, so prvi že postavili močno zasedo na križišču proti Krvavi peči. Vsa enota se je v strelcih pomikala v hrib, ko je nenadoma zaropotalo pri naši zasedi. Slišati je bilo tudi kratek juriš in Daki je z zasedo nepričakovano udaril po Italijanih, potem pa se je urno umaknil. Kmalu zatem smo že slišali Dakija, kako je prešerno vpil: »Danes smo jih pa spet namahali!«

Po tem kratkem spopadu se je bataljon začel pomikati naprej v dveh kolonah, nato spet v strelcih in tako izmenoma, samo da smo čimbolj zabrisali sled za seboj. S težavo smo gazili sneg, ki kljub toplejšemu vremenu ni skopnel, pač pa je bil ponekod še precej globok. Pri vsem tem pa nismo vedeli, da nas Italijani takrat že obkoljujejo.

Tako smo se približali Krvavi peči v prepričanju, da Italijanov ne bo več in da je že Daki sam opravil z njimi. Prav tedaj smo se hoteli spustiti prek doline in ceste, ki pelje na Krvavo peč, patrolje pa so razposlali v vse smeri. Naletele so na sovražnika in se spoprijele z njim. Prva patrolja je sporočila, da imajo Italijani večjo zasedo na prvem hribu. Tedaj nam je bilo popolnoma jasno, da so nas hoteli zvabiti v past. Italijani so zasedli vsa pota z Mokrcia in tako nam ni preostajalo drugega, kot da se spustimo prek strmih mokrških pečin. Čeprav

smo bili v nevarnosti, smo se vendar zmuznili iz majhne doline in čakali na povelja. Pri tem smo takoj zavzeli položaje. Naša komanda pa je bila sila previdna. Opazili smo, da se na drugi strani v hribu nekaj premika. Poleg mene je bil moj dobri tovariš Sašo. S svojim mitraljezom je zavzel položaj za skalo. Tedaj pa je odjeknil strel za hribom in je Saša zadela krogla. Ker sem bil njegov pomočnik, sem bil pri bližnji bukvi in takoj opazil, da je Sašo nenavadno bled in da se počasi nagiba nazaj. S slabotnim glasom mi je še dejal, da je ranjen. Hitro sem skočil k njemu. Ko sem mu odpel srajco, sem z grozo opazil, da je ranjen v prsi. Z vso naglico sem poklical bolničarja, ki je ugotovil, da je rana zelo nevarna, saj je krogla šla samo en centimeter pod srcem. Napravili smo zasilna nosila, ki pa niso bila nič kaj prikladna. Bližala se je že noč in ni nam preostalo drugega, kot da se z ranjencem spustimo prek pečin do Iške, da bi se lahko umaknili iz sovražnikovega obročja. Potrebovali pa smo drugega mitraljezca, ki bi prevzel Saševo mesto. Za novega mitraljezca sem bil določen jaz. Bilo mi je hudo, obenem pa sem bil srečen, ker so mi tako zaupali, saj sem si že dolgo želel, da bi postal mitraljezec. Počasi smo krenili proti Iški. Pot je bila težavna in nevarna, poleg tega pa nismo bili prepričani, da pri tem ne bomo naleteli na italijanski obroč. Sašo je pri prenašanju zelo trpel. Večkrat je celo vstal z nosilnice in hotel sam hoditi pa ni zmožgal in rana mu je začela ponovno močno krvaveti. V bližnjo vas smo poslali patroljo, da bi tamkajšnji aktivisti lahko poskrbeli za varno mesto, kamor bi ga skrili. Čim bolj smo se spuščali proti dolini, tem lažje nam je bilo pri srcu. Pri tem pa se nam je zdelo, kot da se s strehe pomikamo k tlom in tako smo srečno prispeli do Iške. Nekateri smo gazili kar v čevljih čez vodo, drugi pa so se sezuvali. Pri tem nas je presenetila patrolja z veselo novico, da bodo domačini vzeli Saša v oskrbo. Čeprav je Iška zelo narasla zaradi snega, ki se je

topil, nismo niti pomišljali, ali bo šlo čez vodo ali ne. Zadnja je šla zaščitnica in v dobre četrte ure smo bili vsi skupaj čez vodo. Tega, kako smo bili izmučeni in nas je poleg tega še zeblo, saj smo bili popolnoma mokri, mislim, ni treba posebej poudarjati. Morali pa smo še gaziti mehek sneg, ki se nam je udiral do pasu, in pozno ponoči smo se jeli pomikati proti vasi Osrednek. Skrbelo nas je, kaj bo, če bodo tudi tam Italijani. Patrolja je sicer javila, da je v vasi vse v redu. Toda Italijani bi lahko vsak čas prišli, zato se nismo smeli zadrževati. Tako je kolona nadaljevala pot in odšla proti Sv. Vidu in dalje proti Sv. Urhu. Pot iz obroča pri Mokrcu do Sv. Urha se je takrat vlekla dan in noč, medtem ko bi jo drugače prehodili v petih urah.

Ti dogodki pa so spravili Italijane v pravo histerično razdraženost, kajti ni jim bilo vseeno, da so jih naše zasede tako »nakresale«. Zato so začeli koncentrirati svoje topništvo. In ni dolgo trajalo, ko smo že razločno slišali »salve« italijanskega topništva, ki je bruhalo ogenj na naše stare položaje, medtem ko smo mi že počivali na bloških robovih in se sladko smejali temu njihovu početju.

Vedno bolj so Italijani stiskali obroč okrog Mokrcja in po dolgotrajnem topovskem ognju so junaško zavzeli naše stare položaje. Seveda se pri tem niti sami niso zavedali, kako lahek posel imajo. Lovsko kočjo so zažgali, družina logarja, ki je bil naš v pravem smislu besede, pa je srečno pobegnila. Fašisti so šli celo tako daleč, da so razširili govorice, kako se jim je posrečilo, da so ujeli mnogo »banditov«. Resnica pa je bila precej drugačna. V bližnjih vaseh so Italijani aretirali nekaj kmetov in delavcev in te so kazali kot prave bandite, ki so jih ujeli v boju na Mokrcu. Zadnji dogodki so dokazovali, kako šibka je moč, ki sloni na sili in diktatu. Ni jim pomagalo ne moderno orožje, ne vohuni, ki so jih poslali v naše vrste, ne njihova številčna premoč.

S. J.

Pred štiridesetimi leti

I VO JUVANČIČ

(Izredni fašistični zakoni, diktatura, obkroževanje Jugoslavije)

Začeti fašistično diktaturo s pohodom na Rim, pomeni sprejeti fašistično razlago zgodovine. Nekateri antifašisti tu in tam prikazujejo pohod na Rim, kot bi bila velika maškerada; tudi to ne gre. Samo če gledaš slike onega pohoda, se res zazdi človeku današnjih dni, da gre za pustne šeme: črno oblečene srajce korakajo brez dučerja in vsaj večina ne ve, zakaj se je tako našemila, medtem ko so se kralj, ministri in generali razgalili v vsej svoji nemoči pred to maškerado, in se nato v noči od 29. na 30. oktober 1922 vozi Mussolini v spalnem vozu iz Milana v Rim, da stavi svojo vlado. Zunanji videz je bil res podoben komediji, če bi ne vedeli, da so črne srajce požigale, pobijale, ropale, posiljevale. Začeli pa so v Trstu s požigom Narodnega doma.

Prva vlada še ni bila diktatura. V njej so ob fašističnih ministrih sedeli možje vseh meščanskih strank: nacionalisti, liberalci vseh smeri in struj in tudi katoliški pipijevci (Partito popolare), predhodniki katoliške demokracije. Samo levica je bila v strogi opoziciji, da ne govorimo o predstavnikih slovenske in hrvaške manjšine in o južnih Tirolcih, ki so bili prešibki, da bi bili kaj mogli početi.

Tako je vladal mož iz tradicionalne republikanske in revolucionarne Romagne tja do srede leta 1924. Narodne manjšine so že v tej dobi fašistično-meščanske reakcionarne vlade bile udarjene veliko bolj kot poštene italijanski demokrati. Pomislimo le na glavni udarec, Gentilijevo šolsko reformo, ki je izgnala slovenščino, hrvaščino, nemščino iz šol, da omenim še južnotirolske otroke, ki so bili prizadeti. Ni prav, če smo pozabili, da so temu zakonu pritrdjevali, če že ne ploskali, tudi veliki gospodje, kot je bil liberalni filozof Croce, katoliški tridentinec De Gasperi, mož, ki je pozabil, kako se je do 1918 v dunajskem parlamentu bil za pravice svojega ljudstva, ki pa je imelo še srednje šole v materinščini, da ne govorim o uradnih, sodnijah.

In še en zakon naj omenim, še en poklon fašizmu — tu so se pipijevci začeli razhajati — volilno reformo iz leta 1923, ki so jo sprejeli s pristankom meščanskih in že nekako legalno fašistično večino v parlamentu. Volitve 1924, ki so po tej reformi, že pomenijo prelom; zunaj fašistično-nacionalnega bloka nastopa ob levicarjih že tudi katoliška stranka Partito popolare, a v Trstu ne, tu gredo vsi kot fašisti, da se ubranijo »slavokomunistične« nevarnosti; izjema so maloštevilni republikanci ob slovenski manjšini, da ne govorim o levici.

Te volitve so potekale v znamenju fašističnega nasilja; to je v parlamentu nato dokazal pogumni socialdemokratski poslanec Matteotti, svoj pogum je moral plačati z najbolj zahrbtno smrtjo: fašisti so ga ugrabili in v okolici Rima pobili kot psa. Niti zagreblji niso trupla moža, ki je bil daleč nad povprečjem tedanjih vodilnih antifašistov. — V Italiji je nastopila huda kriza. Ni tu mesto, da bi pisal o Aventinu, kamor so se umaknili antifašistični poslanci, in ne, kako so liberalni gospodje začeli spregledovati, kako so celo mnogi fašisti zapuščali vrste liktorskega svežnja.

Do 3. januarja 1925 je trajala ta kriza, kriza fašizma in celo, vsaj nekateri pišejo tako, tudi Mussolinija. Ta dan pa je Benito v parlamentu javno izpovedal, da prevzema odgovornost za vse, kar se je zgodilo, torej tudi za umor Matteottija. Sedaj poznamo ozadje. Dne 27. decembra 1924 je antifašistični tednik Mondo priobčil spomenico fašista Rossija, ki je obremenila s hudo krivdo zaradi umora Matteottija Mussolinija samega; samo tri dni se je obotavljal...

Dne 31. decembra je dobil čudno novoletno voščilo skupine 32 fašističnih konzulov, vodij oboroženih fašistov. Bili so sami oboroženi, ko so Mussoliniju povedali svoj: ali-ali. Bilo je pred leti, ne vem ali 1958 ali 1959, ko je tednik Oggi prinesel spomine velikega fašista Montagne; ta se je kar pobahal, da je bil tedaj zraven, ko so voščili dučeju »novo« leto z besedo in z revolverjem, kot se za fašista spodobi. — Omenil sem Montagno. 1943 je poveljeval v Ljubljani skupini vojske in fašistov, ki je nosila njegovo ime: »Montagna«. Tudi o tem je pisal v Oggi, ni pa natančno popisal, kako je bilo pri Ribnici, kjer je on vodil fašiste in bataljone divizije Macerata, kako je bilo v Jelenovem žlebu, kjer so slovenske brigade popolnoma uničile en bataljon te divizije... Povedal pa je še, da je bil med sodniki posebnega sodišča, ki je obsodilo Mussolinijevega zeta, bivšega zunanjega ministra Ciana, ali o sebi trdi, da ni bil za smrtno kazen. Montagna! In še to, da ga po 1945 čistka fašistov sploh ni dosegla. Spomine je okrasil s fotografijami iz svoje »demokracije« dobe po 1945, kako dela v svojih vinogradih med kmeti, med sodi v svoji ogromni kleti... Pa stopimo nazaj v tok 1925. Z govorom 3. januarja 1925 lahko začnemo govoriti o »fašistični diktaturi«.

Leto 1925 je še nekam »nedolžno«, da se tako izrazim: Le vse, kar je šlo v tisk, zlasti antifašistični listi, so dobili že bolj trdo stisnjene nagobčnike. Kontrola nad društvi, organizacijami se poostri, zlasti nad političnimi društvi in nad strankami. Ukinjena je tudi občinska avtonomija: župane nadomestijo državni uradniki, podestati, ki jih imenuje kralj na predlog Mussolinija, prav tako kot do tu v kraljevini Italiji od nje začetka dalje prefekta, ki je načeloval pokrajini. Ubogi Viktor je podpisoval imenovanje podestata v Soči, Breginju itd., v najbolj zakotnih krajih naše zemlje in velike Italije, ali kakšna »čast«, so pisali fašisti za te kraje, če pride tja mož, bivši bersaglierski kapetan, propadel učitelj po volji »velikega« Benita, po »ukazu« kralja. — Da pa je takemu podestatu bilo bolj na skrbi to, da trentarska koza ne pride več na mejne hribe, kot to, kako se bo Trentar preživel in kje bo za zimo žel svoji živinici »leško« (gorsko travo), je razumljivo. Da se je že prvim podestatom obesil marsikateri lirski tisočak na prste, ko so izsekavali občinske gozdove, je tudi razumljivo, saj so fašisti njih službo vsaj v začetku razglasili za »častno« in jim niso nakazali dostojne plače.

Fašistične organizacije skušajo po 1925 doseči monopol; gre zlasti za sindikate, za mladinske organizacije, ki imajo še antifašistično konkurenco in konkurente. Bil je to čas, ki je pokazal marsikaterega moža »trdnih načel in prepričanj«, da je v resnici velik oportunist. Bil je čas, ko je marsikateri slabič in kruhoborec podlegel... Bil je čas, ko je marsikateri naš človek mislil, da lahko ostane domu in zemlji zvest, pa čeprav sprejme službo s črno srajco. Slovenska filmska komedija (Tistega lepega dne), v kateri se poje: »Buči, buči morje...«, ga kar dobro karakterizira. Ciril Kosmač, ki je libreto napisal, ga je doživel kot mlad fant.

Ko so v letu 1925 in nato še 1926 štirikrat poskušali atentat na Mussolinija, so oktobra 1926 izšli izredni fašistični zakoni: svoje delo začne posebno sodišče »Tribunale speciale«. Politična policija začne iztegovati svoje lovke in postane proslula OVRA. Prostost vsakega državljana omeje z osebno izkaznico, za sumljive pa pride do postopne poostritve: od opomina (ammonimento), nezaupnice (diffida) si padel v konfinacijo ali celo v internacijo. Pri prvi si še lahko zbiral stanovanje v določeni ti občini, kje južno od Firenc največkrat, pri drugi internaciji si dobil posteljo v taborišču na otokih Ponza, Lipari, Tremiti. Zadnja stopnja je bil proces pred posebnim sodiščem in ječa.

V tem času razpuste vse antifašistične stranke, nato vse stranke sploh, povedo opozicionalno časopisje. Nato sledi razpust ali fašistična komisarska uprava gospodarskih in zlasti finančnih zavodov in društev antifašistične smeri. Pri nas je zadelo kulturna, telovadna, mladinska društva celo prej kakor gospodarska.

Pri vsem tem se pa moramo zavedati, da je treba nastope proti manjšini presojati v zvezi s temi fašističnimi ukrepi, ki so zadeli vse poštene, demokratične Italijane, zlasti še pristaše levičarskih strank, komuniste v prvi vrsti ob socialistih. V takem okviru je treba gledati našo dosedanjo literaturo (npr. L. Čermelja, Radečiča itd.).

Šele ko se fašizem polasti vse oblasti, začne snovati svojo novo državo. Na mesto predsednika vlade stopi duče z naslovom »capo del governo« (nov. 1925, glej Documenti diplomatici italiani, serie 7, 1922—35, dok. 189, str. 137), njemu pa so podrejeni vsi ministri. Njegova oblast je diktatorska kljub velikemu fašističnemu svetu, ki ima besedo celo glede prestolonasledstva. Njemu je neposredno podrejena milica, fašistična stranka. Iz tega zraste znano reklo: »Il duce ha sempre ragione —

Duče ima vedno prav«. Novi fašistični državi je dal znani filozof Gentile njeno pravno formulacijo, ki naj bi nakazala njeno nalogo in njeno etiko in jo je kratko zajel v formuli: »Nič zunaj države, nič nad državo, nič proti državi«. Formulacija je izšla z Mussolinijevim podpisom v Enciklopedii italiani, bila je pa že takrat javna tajnost, da je izpod peresa Gentilija. Ta je razvil tisto vejo Heglove filozofije, ki je ustvarila bazo prusovskih državi in državi Viljema II. (O tem glej *Fascismo e Antifascismo* Lc, F. Catalano, *L'Italia dalla dittatura* lc, str. 201.) Prav Franco Catalano sodi, da se je razvila Mussolinijeva diktatorska oblast — »osebni cezarizem« ga je nato po padcu fašizma imenoval fašist Grandi — šele 1923—1933, neke pod vplivom nemškega diktatorja Hitlerja. Zato se začenja s to dobo novo obdobje, za dobo fašistične diktature naj bi sledila doba Mussolinijevega cezarizma. — Mogoče ima Grandi prav, če hoče povedati, da se je po 1932—33 dučejeva diktatura uveljavila; kdor pa natančneje pregleda izredne fašistične zakone, opazi, da je že tam vsa pravna osnova ne samo za diktaturo fašistične stranke, temveč za diktaturo dučēja samega. Saj duče ni bil vezan niti po fašističnem velikem svetu niti po statutih fašistične stranke; na njegov predlog je kralj moral menjavati ministre, duče je predlagal imenovanje prefektov, on sam je zamenjaval na primer tudi fašistične tajnike od najvišjega do najnižjega itd.

Kakor zmaguje fašizem s silo in samo s silo nad notranjimi nasprotniki, tako se začne tudi v zunanji politiki v tej dobi uveljavljati ostrejši kurz, ki že z vidika imperialističnih pozicij gleda predvsem na Balkan. Svojo doktrino je tu fašizem sprejel od nacionalistov, ki so se zlili s fašistično stranko in katerih glavni predstavnik je bil večkratni minister, nato pa kot Grandi 1942—43 nasprotnik Mussolinija, Federzoni. Ne pozabimo, da so bili 1914—1915 nacionalisti glavni pobudnik vojne proti Avstro-Ogrski, da je njih doktrina v svojih temeljih slonela na nauku nemških nacionalistov in vojaške prusovske kaste: Moč je pred pravom. — Mussolini je na temelju tega reka skoval svojega, da ima tudi Italija pravico dobiti svoj prostor na soncu. Da pri tem pravice drugih narodov in narodnosti ne igrajo vloge, ne bom dokazoval. Omenim naj le zadržanje tržaških in istrskih nacionalistov iz let pred in med I. svetovno vojno: imena Tamaro, Pitaco, Fauro govore zadosti. Ti so začrtali usodo Slovencev in Hrvatov pod Italijo in fašizmom že v letih pred I. svetovno vojno: asimilacija je bila cilj.

Vse tja do onega časa, ko začne Hitler stegovati roko po srednji Evropi, po Avstriji, Češki, je Mussolini gledal prvenstveno na Balkan, okrog tega je spletal svoje mreže; drugotno vlogo so imele njegove zahteve »za pravice Italijanov v Tunizu in Alžiru«, nad katerima je vladala Francija. S to je fašizem sicer v precejšnjem stalnem nasprotju, saj so se tu sem zatekali vsi italijanski antifašisti od komunistov, socialistov in naprednih italijanskih demokratov, kot sta bila Nitti in Sforza. Francoske levo usmerjene stranke so bile zelo vroče fašizmu, pa tudi francoska desnica mu je bila gorka, saj je čutila, da ji ta konkurira proti Nemčiji, da jo hoče spodnesti v srednji Evropi in na Balkanu, kjer je nova Jugoslavija z Romunijo po mali antanti bila vezana na Francijo. O vsem tem so zgovorna priča italijanski diplomatski dokumenti italijanskega zunanjega ministrstva, katerih pri nas v tej luči ni še nihče zadostno ocenil. In še nekaj nam ti izdajajo: angleški konservativci, ki v tem času vladajo, stoje lepo za fašistično politiko ali ob njeni strani. Francija jim je bila premočna... Zal je ceno te fašistične politike angleških lordov, finančnikov in velikih magnatov podjetij plačeval prav Balkan. Os Balkana pa je bila nova Jugoslavija ali SHS, kot se je takrat še imenovala, in pa Albanija. Nujno, saj je fašizem na ti dve državi mejil. Ko je prišel na oblast, je že našel tu ureditev, ki jo je rad ali nerad moral sprejeti.

Osnova italijansko-jugoslovanskih odnosov je rapalska pogodba (12. nov. 1920). Mussolini jo je takrat sprejel. Bil je na začetkih svojega gibanja, pravijo, da je imel pri tem zaslugo sam ministrski predsednik, stari lisjak Giolitti, ki je 1915 nasprotoval, da bi Italija šla v vojno. Giolitti je zunanjo politiko svoje države vedno ocenjeval z vidika notranje politike, zato naj bi bil on Mussolinija 1920 usmeril tudi v notranjo politiko, v boj proti levici, in mu zato pripomogel, da so 1921 stopili prvi fašistični poslanci v rimski parlament. Mussolinija je hotel Giolitti zbližati s »strankami reda«. (Tako Valeri lc.) S tem ga je ločil od D'Annunzia, ki je po svoje tudi polagal neke temelje svojega fašizma na Reki. (O tem glej I. Juvancič, *Od nacionalizma do fašizma*, Naša sodobnost 1958; N. Valeri, *D'Annunzio davanti al fascismo* lc. in še isti v *Fascismo e Antifascismo*, članek *Pohod na Rim*.)

Z Rapallom je povezanih več zgodovinskih neotočnosti, ki se vlečejo kot rdeča nit skozi italijansko literaturo po II. svetovni vojni. Tudi italijanski antifašisti jih

ali ne poznajo ali pa obidejo. Trditve, da ta »ni prekoračila mej pravičnosti«, da citiram le klasično in prvo delo (Salvatorelli e Mira, *Storia del fascismo* I c., str. 583) slone precej na Sforzovih memoarih, ki je kot zunanji minister podpisal rapalsko pogodbo. Ne govore pa o pritisku Francije, Anglije na Jugoslavijo, ne govore o notranji situaciji novo nastale države, o napetostih med njenimi narodi, o nekje nujni hegemoniji Beograda, ki je bil pač edini zmagovalec v I. svetovni vojni. (O tem glej podatke v Slovensko primorje in Istra — zbornik Rad Beograd in še zbornik *Oko Trsta*.) Italijanski demokrati in antifašisti bi pa morali prebrati vsaj tisto, kar je Sforza zaupal Ogettiju (I Tacuini, Firenze, 1945), pa bi spoznali, da Rapallo ni bil v mejah pravičnosti. Bahal se je, kako je pritiskal na Beograd.

Druga netočnost je v trditvi pogodbe same, da je »ustanovitev Jugoslavije, izpolnitev enega najvišjih namenov vojne, ki jo je vodila Italija«. Ni tu mesto, da bi dokazoval, kako je zunanji minister Italije Sonnino (?) zaviral ustanovitev nove Jugoslavije, kako je skušal ohraniti okrnjeno monarhijo, o tem pa šele danes jasno, lepo piše Valiani v svoji zadnji knjigi letos (*La dissoluzione del Austria-Ungheria*).

Tretje, kar je treba močno močno podčrtati, je to, da prav v vprašanju narodnostnih pravic sloni Rapallo na temelju neenakopravnosti. Medtem ko pravice italijanskih državljanov, optantov v Dalmaciji, utemljuje (7. člen), ni v njej besede o slovenski in o hrvaški narodnostni manjšini. Pravijo, da Italija kot velesila ni bila dolžna sprejeti obveznosti glede manjšin pred tedanjim Društvom narodov. Naj bo, ali s tem, s to krivično pravno premiso dobi jamstvo manjšina močnejše države, je pa ne dobi manjšina, katere materinski narod živi v šibkejši državi; še to, da tudi tu nima odločilne besede. Tedanji Beograd je podpisal rapalsko pogodbo in šel mimo pravic Slovencev pod Italijo, prav tako se ni brgal za Istrane.

Bili so hrvaški legitimistični krogi v Avstriji, ki so že takrat, sicer ne iz ljubezni do Jugoslavije, opozorili na izdajstvo hrvaških in slovenskih interesov (o tem glej Pleterski I. c., ki citira dunajsko »Reichspost«, 24. 11. 1920). Prvačil je bivši guverner Bosne in Hercegovine general Sarkotić, ki je svoje članke pisal v dunajske tednike. (*Das Neue Reich in Schönerer Zukunft*) in se ob koncu povezal s Pavelićem, ustaškim organizatorjem in po 1941 poglavitnikom kvizlinške NDH.

Kljub vsem tem pomislekom lahko le priznamo, da Rapallo v liniji Giolitti-jeve—Sforzove politike le ni imel vsaj odkritih imperialističnih ciljev. Hotel je mednarodno urejene odnose Italija—Jugoslavija, upal na gospodarsko sodelovanje z jugoslovansko državo. Pobudniki te politike so hoteli nekje le liberalno nastopati tudi glede narodnih manjšin. Vsaj v zunanji politiki obdrži ta linija svojo veljavo tudi še pod fašizmom vse tja do aprila 1925, ko dela v zunanjem ministrstvu in vodi glavno delo tajnik Contarini, ki hoče slediti Sforzu. (O tem pišeta zlasti: Ennio di Nolfo, Mussolini e la politica estera italiana in pa R. Guariglia, zunanji minister po padcu fašizma v svojih *Ricordi*.) Zadnja leta publicirani italijanski diplomatski dokumenti nam to še bolje pojasnijo, razkrijejo marsikaj in celo ovrežejo tu in tam nekatere trditve dosedanjih piscev.

V tej liniji je sklenjen jadranski pakt (27. I. 1924) o »prijateljstvu in sodelovanju med Italijo in SHS« — Jugoslavijo že pod Mussolinijevo vlado. O prijateljstvu in sodelovanju, da, ali konkretno je Italiji dal nove koncesije: člen 4 rapalske pogodbe je razveljavljen. Reka, do tedaj samostojno mesto, pride pod italijansko suverenost. Samo hrvaški manjšini na Reki se priznajo iste koncesije kot italijanski v Dalmaciji. Samo drobtinice z mize bogatina moremo imenovati, če italijanska vlada zamenja avstrijske krone zadrug iz Julijske krajine, ki so obležale v Jugoslaviji izza časa vojne, ko so te morale prenesti svoje sedeže iz vojnega področja v notranjost. Drugače pa vlada molk o manjšinah pod Italijo.

Mussolini je ob ratifikaciji tega pakta (21. 2. 1924) povedal svojo sodbo: Reka je bila zanj »ovira«. Politična smer pa je zanj »mirna ekspanzija Italije, ki gre na Orient«. Natančneje pa je ni nakazal, niti ne vemo, kaj si je predstavljal pod Orientom.

V gospodarskem smislu pomenijo nettunske konvencije (20. 7. 1925), ko je v Beogradu vladala Pašić—Radićeva koalicija, za Italijo novo zmago. Da je hrvaški vodja kmečkih mas Radić pristal na to, je še nepojasnjena uganka, saj so te konvencije priznale Italiji vrsto gospodarskih ugodnosti, omenim le tisto glede ribolova v dalmatinskih vodah. Jugoslovanska javnost, bolje rečeno zlasti hrvaška, je v teh konvencijah našla novo oporo za »izraze odpora proti politiki beograjskega režima«, in to bolj, kakor da bi kritizirala rešitve, ki so šle v dobro Italiji (glej

J. Pleterski l. c., str. 58, tipkan izvod). Italijanski dokumenti (Documenti l. c., seris 7, zv. 4, n. p. dok. št. 59, stran 46, z dne 7. 7. 1925) začno v tem času govoriti o simpatijah Srbov do Italije, medtem ko prikazujejo Hrvate — manj pa Slovence — kot bivše avstrijakante in Italiji nenaklonjene, če že ne sovražne. To postane kar teza poročil italijanskega poslanika v Beogradu. Zelo redke so pa aluzije na slovensko in hrvaško manjšino pod Italijo. Poročila govore o Hrvatih, redko omenjajo Slovence kot ljudi avstrijske mentalitete, ki negujejo aspiracije po italijanski zemlji (beri: Istra, Reka, Dalmacija). Ko so novembra 1925 napadli fašisti tržaško Edinost kot represalijo za atentat Zanibonija na Mussolinija, so v Zagrebu izbruhnile protitalijanske demonstracije. Ninčič, zunanji minister, je že nekaj dni nato uslužno zavzel filofašistično stališče (Documenti l. c., str. 168, str. 123): Jugoslavija nima pravice vmešavati se v italijanske zadeve, italijanska politika do Jugoslavije je lojalna; v tej smeri bo vplival na tisk, saj pretirava. Za dogodke v Zagrebu, kjer so demonstranti zažgali italijansko zastavo, je jugoslovanska vlada dala zadoščenje, odstavila je policijskega načelnika, dasi je bil Radić proti (Documenti l. c., št. 171, str. 126). Prav v tem času nekako se je pa kancler avstrijske republike Seipel glede južnotirolske manjšine, skliceval vsaj na humana, moralna načela, ki jih priznava svetovni forum v obrambo narodnostnih manjšin. Ninčič pa: »To je zadeva, notranja zadeva Italije.« Prepustil je manjšine fašistični usodi.

Fašistična vlada je take Ninčičeve izjave sprejela z zadovoljstvom, toda prav v tem času se začne preokret fašistične zunanje politike, ki že lomi Contarinijevo linijo. Tri važna dejstva nam razkrivajo italijanski uradni dokumenti. Po podpisu pakta v Lokarnu predlagajo na češko pobudo, najbrž pod vplivom Francije ali pa za njo stoji tudi Anglija, da bi podpisali tudi nekakšen »balkanski Lokarno«. Zunanji minister Jugoslavije Ninčič se za to ogreva, toda hoče ta »balkanski Lokarno« le »sporazumno z Italijo« (Documenti l. c., dok. 223, str. 160). Mussolini pa se postavi proti, njemu zadostuje jadranski pakt. Ali glavni razlog je, in to dokumenti razkrivajo (Documenti l. c., dok. 230 in 237, str. 164 in 168): Francija nikakor ne sme biti udeležena pri balkanskem Lokarnu; v tem času pa skuša Mussolini razširiti jadranski pakt. Kako, ne vemo. Ni znano, kaj sta se Mussolini—Ninčič menila in sestanku februarja 1926. Še marca se je italijanski zastopnik pri Društvu narodov Scialoja, ki je zagovarjal lokarnske ideje in je bil še mož stare šole, pogovarjal o balkanskem Lokarnu z Ninčičem, medtem ko se je že fašistično časopisje norčevalo iz njih. Mussolini je zaukazal »odložitev« (Documenti l. c., dok. 270, 271, str. 194—196), dasi mu je celo londonska vlada dokazovala, da je Lokarno v dobro Italije.

Drugo dejstvo je v tem, da se v letih 1925/26 italijanska diplomacija po Mussolinijevem nalogu prizadeva, da bi privezala nase Romunijo, Bolgarijo, da v Grčiji podpira vsako akcijo, ki otežkoča sporazum z Jugoslavijo — šlo je tu zlasti za prosto cono Jugoslavije v solunskem pristanišču. Na Jugoslavijo samo pa pritiska, da bi ratificirala nettunske konvencije, saj je to za Mussolinija pogoj za integracijo jadranskega pakta, kot poroča Mussolini osebno poslaniku v Beogradu (Documenti l. c., dok. 325, str. 236, l. 6. 1926).

Vsa italijanska politika v tem času 1925—26 gre za tem, da izrine ali vsaj zmanjšala francoski vpliv na Balkanu. Da, vsaj Mussolinijeve besede so take, da ima na tem teritoriju pravico odločati samo Italija. Kakršen koli sporazum med balkanskimi narodi naj bi sklenili le s pristankom Italije (glej Documenti l. c. dok. 468, str. 361—362). V oceni tega se strinja tudi Guariglia (Ricordi l. c., str. 66).

Pri svoji politiki do Francije je Mussolini ves ta čas iskal pristanek Velike Britanije. Dvakrat v tej dobi, v prelomni dobi fašizma, je zunanji minister Chamberlain — gre za Sira Austena Chamberlaina, ki je nato v tridesetih letih vodil kapitulantsko angleško politiko nasproti Hitlerju — prišel na obisk v Italijo (dec. 1925 v Rapallo, sept. 1926 v Livorno). Angleški konservativci so v Mussoliniju gledali velikega antikomunista, moža reda, discipline. V balkanskem vprašanju se zdi, da je Chamberlain dal Mussoliniju kar prosto roko, vsaj na podlagi italijanski diplomatskih dokumentov pridemo do tega zaključka. Nekatere korake britanske diplomacije bomo še omenili.

Mogoče je Mussolini 1925 in še spomladi 1926 upal, da mu bo uspelo privezati Jugoslavijo na svoj voz in jo odtrgati od Francije; o tem je težko soditi, ker ne poznamo zlasti aktov o razgovorih z Ninčičem v tem času. Verjetnost, da bi se to posrečilo, je pa bila majhna, saj je stara Srbija visela na zvezi s Francijo. Slabe izkušnje je imela iz dobe prve svetovne vojne, ko je Sonnino hodil svoja

pota in stari Pašić svoja; o tem dobro piše Valiani v svoji zadnji, že omenjeni knjigi.

Skratka, rekli smo že, da je Mussolini imel dve osi na Balkanu, jugoslovansko in albansko, ker se kolo prve ni hotelo vrteti po njegovi volji, je začel z Albanijo. Predsednik Zogu je že tako prešel na italijansko stran, saj ga je finančno bolj podprla kot pa Jugoslavija, dasi je z njeno pomočjo spodnesel tekmece in predhodnika Fan Nolja. Že oktobra 1925 je Mussolini osebno dal navodila, da na Zoguja »pritisnejo za izpopolnitev sporazumov« (Documenti I. c. dok. 157 str. 154). Nato zavlada daljši molk v italijanskih dokumentih tja do druge polovice leta 1926. To je tretja Mussolinijeva akcija, ki se je končala z italijanskim protektoratom nad Albanijo. Ogle dati si jo pa moramo v bistvenih potezih od blizu, ker je naperjena proti Jugoslaviji.

Zelo simptomatično najdemo v italijanskih dokumentih ali samo pod črto priobčen brzojav italijanskega poslanika Bordrera v Beogradu z dne 5. junija 1926; v njem sporoča, da bi Ninčić želel, naj bi Italija dala boljše možnosti italijanskim državljanom slovenskega rodu (Documenti I. c. str. 238), ko je govor o jugoslovanski ratifikaciji nettunskih konvencij, ki so naletele na odpor zlasti Hrvatov, o Slovencih ni govora (prav tam dok. 327 str. 238). V italijanskih dokumentih je to edina aluzija na pravice jugoslovanskih manjšin pod Italijo. Če je bil to edini korak zunanjega ministra Ninčića, ne vemo; treba bo brskati po beograjskih arhivih. Tu gre za »željo« jugoslovanskega ministra. Mussolinijevega odgovora pa ni. Pač pa slede po italijanskih dokumentih neposredno direktive Mussolinija za akcijo v Albaniji: Italijo da so »vélike sile pooblastile, da brani, podpira Albanijo (Documenti I. c. dok. 333, 334 str. 292 dalje). Z Albanijo tečejo pogajanja ves junij leta 1926, v katerih se Mussolini sklicuje na deklaracijo poslanikov zahodnih vele-sil iz leta 1921, katere pa Zogu noče sprejeti v novo pogodbo. Mussolini vztraja pri tem; zahteva ultimativno podpis nove pogodbe, od katere je odvisna vsaka nadaljnja finančna pomoč. O Jugoslaviji ni govora in tudi ne o razširitvi jadranskega pakta.

Tu najdemo zanimivost, da je angleški poslanik v Albaniji stal na Zogujevi strani. Zato se Mussolini obrne in pritoži pri Chamberlainu; ta dučeju ugodi in disciplinira svojega poslanika (Documenti I. c. dok. 376 str. 279 itd.). V kakšni smeri je šla italijanska politika, nam njeni dokumenti sami razkrijejo. Bila je »premišljen poskus obkolitve SHS — Jugoslavije po verigi italijanskih sporazumov s sosednjimi državami«, kot je pisal neodvisni list Reč v Beogradu in je pod te njegove besede, sporočene v Rim prek italijanskega poslanika podtajniku zunanjega ministrstva Grandiju, nato zunanji minister zapisal svojo pripombo: »Da, to prav hočemo« (Documenti I. c. dok. 425 str. 329).

Še ne mesec nato, samo dva dni po sestanku s Chamberlainom v Livornu (30. septembra 1926), pošlje Mussolini Badogliu, načelniku glavnega štaba italijanske vojske, zanimivo pismo. Prej pa moramo omeniti, da ne vemo, če je Mussolini s Chamberlainom razpravljaj o Balkanu. »Razgovor je bil dolg... samo izvleček nam je znan,« pravi italijansko poročilo (Documenti I. c. 442—444 str. 324 do 345). Mussolini Badogliu zaukazuje (Documenti I. c. dok. 446 str. 346—347): »Pripravite 20 divizij, dajte oficirjem agresivno in ofenzivno mentaliteto, saj je Italija danes... zmožna dati SHS lekcijo, ki lahko popravi mentalne in politične zablode vsakega ljudstva. ...Niti minute ne smemo izgubiti.« Citiram le najvažnejše točke. V uvodu se duče sklicuje na poročilo vojaškega atašeja v Beogradu, ki ni priobčeno, dodaja nato sam v štirih točkah prikaz nekaterih elementov situacije med Italijo in SHS, nato sledi, kot »moral« bi rekli, praktičen zaključek, govor o divizijah.

Situacijsko poročilo je strnjeno v besede, da »nas sovražijo, več, prezirajo v Jugoslaviji, kar je ostanek habsburške miselnosti in francoskih intrig (točka 1), Srbi se zblížujejo s Hrvati na račun Italije in sprejemajo »zablode hrvaške ire-dente« (točka 2). V 3. točki omeni, da se je to zgodilo, zlasti odkar je Italija odklonila balkanski Lokarno in se zblížala z Romunijo, z Bolgarijo.

V tem dokumentu, ki ga je Mussolini skoraj gotovo napisal v svoji razdraženosti, za katero pa tu ne moremo najti bližjega povoda, je jasno razkril svoj načrt glede Balkana in Jugoslavije. Ne vemo, kaj je Badoglio, ki se je udeležil kot delegat podpisa v Rapallu, Mussoliniju odgovoril. Mussolinijevo pismo je samo akt zunanjega ministra, ne pa vojne. Najbrž pa je dučeju šlo za to, da vojska spozna, kakšna je splošna linija zunanje politike, in mogoče še, da pripravi vse za vsak primer, saj so 30. novembra 1926 podpisali »arbitražni pakt, pakt prijateljstva«

z Albanijo, njeno popolno kapitulacijo in podreditev fašizmu (Documenti I. c. št. 507).

Ta pakt moramo šteti za prelomnico politike do Jugoslavije in s tem se strinja tudi italijanska politična literatura povojne dobe. Beogradu je zastala sapa, italijanski dokumenti govore jasno: Ninčič je bil »presenečen«, pravijo nedolžno, ali pa si je snel diplomatsko masko »presenečenja«, da prikrije vsaj za hip, kar je sledilo: odstopil je kot zunanji minister in priznal polom svoje politike do Italije, ki jo je le hotel držati na liniji prijateljstva, kot jo je začrtal »jadranski pakt«. Jugoslovanska vlada je odstopila.

V čem je bil fašistični udarec, ki je prišel s strani, prek Albanije, da se tako izrazim? Prvič, pozabiti ne smemo, da je Srbija od starih dni gledala na Albanijo, tam je bil Skader, ki ga opevajo srbske narodne pesmi. Drugič, prek tega dela Albanije pelje najkrajša pot, ki veže Srbijo z morjem. Da je vse to res, naj omenim spomine Stojadinovića, ki so izšli pred dobrima dvema letoma v Buenos Airesu, tistega Stojadinovića, ki je bil jugoslovanski ministrski predsednik v letih pred II. svetovno vojno, ko je Italija zopet iskala Jugoslavijo kot protiutež Nemčiji. Ta pripoveduje, kako mu je stari Pašić razlagal, da je bilo po I. svetovni vojni hudo narobe, da se je SHS toliko trudila, da pridobi Reko, ko bi morala iskati, da pride prek Albanije do morja. To da je interes Srbije. Niso nam znane še vse tajnosti arhivov, tudi italijanski diplomatski dokumenti so le izbrani. Ne poznamo še, žal, kolikor je sploh ohranjenih dokumentov stare Jugoslavije. Iz vsega rečenega si pa lahko mislimo, kakšen pretres je povzročil Mussolini v Beogradu, ko je z novo pogodbo z Albanijo kar trdo stopil na albanska tla. In v njegovo opravičilo še povejmo, da je že vsa italijanska politika prejšnjega stoletja in še bolj po I. 1900 gledala na Albanijo kot na svojo interesno sfero, saj so tja že pred vstopom Italije v I. svetovno vojno vkorakale italijanske čete zaradi varnosti Otrantske ožine, ki odpira in zapira pot v Jadransko morje. Tako je bilo s to rečjo.

Iz italijanskih objavljenih dokumentov pa le ugotovimo, da se je beograjska vlada upravičeno razburila. Dokumenti (I. c. n. p. dok. 512 str. 401) le povedo, da bi Italija ne »smela ustvarjati privilegirane in specialne situacije v Albaniji«. — Zdi se, da sta najbrž že ob rapalski pogodbi ali pa pozneje Italija in Jugoslavija sklenili ustno domenjeni ali celo tajno podpisani sporazum, da ostane glede Albanije položaj in odnos do nje: status quo. Mogoče sta se domenili za nekaj 50 : 50, da se izrazim s terminom zadnjih let. Novi fašistični pakt, ki ga je tudi od Albanije, kot smo videli, Mussolini izsilil, je pa to stanje odpravil. Franco Catalano (L'Italia dalla dittatura alla democrazia 1919—1948), ki diplomatskih italijanskih virov ni poznal, še piše, »da se je zdelo, da je pakt naperjen proti Jugoslaviji«. Ocena, ki jo paktu daje A. Guariglia, je ista, dela pa napačne zaključke iz pakta, ko meni, »da je Albanija postala razsodnik« balkanske situacije in bi Italijo lahko pripeljala v vojno proti Jugoslaviji, to pa ne drži. Mussolini je imel Zoguja na vrvi in ne obratno. Drugače pa Guariglia, ki je poznal vsaj deloma situacijo v zunanjem italijanskem ministrstvu, jasno piše: »Akcija v Albaniji je bila enostranska in v popolnem nasprotju s politiko sporazumov, ki smo jo v Jugoslaviji zasledovali.«

Koliko je bilo tu prizadeto slovensko in hrvaško vprašanje, bolje vprašanje manjšin v Julijski krajini, je odgovor težak. Ali je, kot nekeje od daleč nakazujejo publicirani italijanski dokumenti, bila res tista Ninčičeva »želja« po izboljšanju situacije Slovencem ob Jadranu in Hrvatoma v Istri, kar je sprožilo pri Mussoliniju akcijo Albanijo? — Težko je odgovarjati na to.

Laže je odgovoriti o posledicah pakta z Albanijo. Tu ne bom citiral italijanske literature, memoarov tistih fašistov in neofašistov, ki so takrat delali v Albaniji, da bi koga ne užalil. Samo bistveno ugotovimo. To, kar je sosede in svet razburilo, je bilo: začela se je reorganizacija albanske vojske, žandarmerije — pri tej je sodeloval polkovnik, ali kaj je že bil, Gambara, poznejši general in poveljnik XI. a. z. v Ljubljani 1942—1943. Seveda pomeni reorganizacija vojske vedno boljše oborožitev. In proti komu? Po drugi strani pa so začeli Italijani eksploatirati albanske zemeljske zaklade (nafto itd.); še angleški kapital so nekeje izrinili.

Omeniti moramo še neposredno razburjenje po svetu zaradi podpisa pakta. Ni nam treba iskati zunaj diplomatskih dokumentov italijanskega zunanjega ministrstva, ti povedo vse. Napetost v Franciji je bila tolika, da so se ob meji zbirale francoske čete; pozneje, ko se je valovanje umirilo, so izjavili, da je šlo samo za čete, ki so se vrnile iz Maroka in so jih pač morali nekam poslati. Pod jugoslovanskim pritiskom in seveda pod vplivom Francije se je razburila mala antanta.

Mussolini sam daje direktive poslanikom v Prago, Bukarešto, naj preprečijo sklic zasedanja male antante (Documenti I. c. dok. 506 str. 423). December 1926 je bil še napet in napetost se ni polegla niti v januarju 1927.

Prav zadržanje Mussolinija v zimi 1926/27, ko so druge sile poskušale najti kompromis, je zanimivo: ni popustil. Šlo je za to, da bi se tudi Jugoslavija pridružila italijansko-albanski pogodbi, prav to dejstvo nam potrjuje zgornje mnenje o 50:50. Pobude v tej smeri je dala tudi Velika Britanija, ali duče jih odklanja »a limine«, kot pravijo diplomati; noče niti slišati o tem (Documenti I. c. dok. 531, 533, 545 na str. 412—414). Poslaniku v London, kjer so Jugoslovani iskali stike, daje direktive: z Beogradom nikakih razgovorov (Documenti I. c. dok. 572 str. 448). Hkrati pa sporoča v Albanijo, da ta ne more z nobeno državo sklepati podobnih paktov, kot je italijanski, ker to bi ne bilo v skladu s paktom samim (prav tam dok. 574 str. 449).

Italijanska diplomacija je bila zelo agilna zlasti v Budimpešti. Madžari so se prav v tem času pogajali z Jugoslovani, da bi uredili odnose, ki so bili napeti še od I. svetovne vojne. Razumljivo je, da so po podpisu pakta Italija-Albanija svoje zahteve pri pogajanjih pomnožili in svojim koncesijam Jugoslaviji dali višjo ceno. Italijanska diplomacija je takoj posegla vmes, toda... direktiva v Budimpešto in Sofijo je le bila, da je treba delati »brez videza, da Jugoslavijo obkoljujejo«, saj je Romunija celo pomirjevalno vplivala na Jugoslavijo kot njen partner v mali antanti (Documenti I. c. dok. 464 str. 666). Interesi balkanskih držav, pa čeprav so bile zaveznice, niso bili usklajeni, Romunija in Jugoslavija sta bili trdno druga ob drugi le pri vprašanju odnosov do Madžarske, ki je gojila do obeh revanšo in celo grozila z vrnitvijo Habsburžanov. — To je vedel tudi Mussolini. In tu je zastavil svojo akcijo ter dosegel nov uspeh. Aprila (5. aprila 1927) je sklenil z Madžarsko, ki je decembra 1926 »odložila pogajanja z Jugoslavijo«, pogodbo, ki je že nekje podprla madžarski revanšizem (Documenti I. c. dok. 521 in 555 str. 406 in 431). Svoje geslo, da »pakti niso večni«, je Mussolini razglasil sicer šele 1928, toda po diplomatski poti se je začela že tu (glej tudi Salata, Il patto di Mussolini in drugod). Ta pogodba, ki je Jugoslavijo ogrozila tudi s severa, je nujno vznemirila Češkoslovaško in Romunijo, sosedji Madžarske, ki sta od nje po I. svetovni vojni dobili odrešene Slovake in Romune v Banatu in pod Karpati.

Ne bi odpiral polemike, pred seboj imam tržaško Porta Orientale, in sicer januarsko-aprilsko številko 1966, članek, ki ga je Bruno Cocceani posvetil Carlu Galliju; gre za njegovo konferenco, ki jo je imel 29. januarja 1966 v Biblioteca Civica. Ko Cocceani omenja (str. 6) jadranski pakt in nettunske konvencije, ki jih Jugoslavija ni hotela tri leta ratificirati, do 1928, trdi, da je Mussolini »cio nonostante... continuo a praticare una politica di amicizia nei confronti della Jugoslavia«. Samo temu bi oporekal, ker sem prepričan, da Cocceani ali ne pozna gradiva, ki je izšlo pred več leti, Documenti diplomatici italiani, ali, naj mi oprostijo, če mu to pade pred oči, da jih noče poznati. Ti govore jasno, in o tem je že pisal, kot smo videli, tudi Gauriglia (Ricordi), da Mussolinijeva politika med 1925 tja do 1934 ni bila prijateljska. In še ofenzivno politiko proti Jugoslaviji in proti Balkanu je začel duče. — Končal jo je pravzaprav pod pritiskom nacizma, svojega poznejšega zaveznika Hitlerja, ki je s svojim »Ein Reich, ein Volk« ogrozil Avstrijo, pritisnil na Brenner, vrgel pogled na Trst. S tem je ogrozil italijanske pridobitve prve svetovne vojne: Trento-Trieste. — O tem pa mogoče kdaj pozneje nekaj besedi. Gre za vprašanja, ki niso samo zanimiva, temveč tudi aktualna, kot priča Južna Tirolska — zgornje Poadižje in še marsikaj. Sedanjost ima le korenike v preteklosti... Tudi Trst.

LITERATURA

Omenim le najvažnejše vire:

Janko Pleterski, Italija in Jugoslavija 1920—1941 (Študija v rokopisu, deloma priobčena v TT 1958)

Franco Catalano, L'Italia dalla dittatura alla democrazia, Milano 1962

Nino Valeri, D'Annunzio davanti al fascismo, Firenze 1963

Carlo Sforza, Jugoslavia, Rizzoli 1948

Panorama Europeo, Roma 1945

Ugo Ojetti, Tacuini, Firenze 1945

I documenti diplomatici italiani — Ministero degli affari esteri — Serie 7, zlasti 3. in 4. zvezek, Roma

R. Guariglia, Ricordi, Napoli 1950 (Spomini, podkrepljeni s poročili, ki jih je dajal Grandiju, Cianu)

R. Radetić, Istra pod Italijo, Zagreb 1944

F. Salata, Il patto di Mussolini, Mondadori 1933

Di Nolfo, Mussolini e la politica estera 1919—1933

Salvemini Gaetano, Mussolini diplomatico

*Nikolaj Pirnat: Morili so jih in obešali, 1944, linorez iz mape
»Domovi, ječe, gozdovi«*

Dejstva o Vietnamu

»Že dve desetletji se vietnamsko ljudstvo bori za svobodo in neodvisnost, za osnovno pravico, da samo odloča o svojem življenju. Nevarno razširjanje ameriške agresije in čedalje brutalnejše ravnanje s prebivalstvom, ki prerašča v vojno za iztrebljenje naroda, terjata mobilizacijo vseh miroljubnih sil, da odločno zahtevajo prenehanje agresije, umik intervencijskih sil in konec vseh oblik zunanjega vmešavanja. To je prvi pogoj za mirno in demokratično rešitev problema, ki se sklada z zakonitimi pravicami vietnamskega ljudstva in je v korist miru na svetu.«

Približno tako se začena poziv, ki ga je slovenski koordinacijski odbor za pomoč vietnamskemu ljudstvu takoj po svoji ustanovitvi 19. januarja letos naslovil na slovensko prebivalstvo. Slovenski koordinacijski odbor sestavljajo predstavniki Zveze združenj borcev NOV Slovenije, SZDL, Zveze sindikatov, Konference za družbeno aktivnost žensk in drugi; s tem se je obrnil na Slovence, naj se vključijo v posebne krvodajalske akcije ter zbirajo denar in zdravila za pomoč vietnamskemu ljudstvu.

Doslej o naši pomoči Vietnamu nismo veliko govorili, čeprav je del naših občanov, tako moralno kot materialno, npr. prek Zveze združenj borcev, klubov ZN ter drugih družbenopolitičnih organizacij in kolektivov, v okviru zveznega koordinacijskega odbora, ki obstaja že dobro leto dni, pomagal Vietnamcem.

Vojna v Vietnamu se na novo stopnjuje. ZDA niso odgovorile na mnoge mirovne pobude, ki jih je Jugoslavija vedno podpirala. Ameriško letalstvo ni niti najmanj slučajno začelo bombardirati Hanoj in je sploh povečalo bombardiranje prav tedaj, ko so številne svetovne organizacije ob dnevu človekovih pravic in ob obletnici Osvobodilne fronte Južnega Vietnama decembra lani priredile obsežne politične akcije. Spričo vsega tega je potrebno, da dobi akcija za pomoč Vietnamu še bolj organizirano in množično obliko.

Malo je na svetu takih, ki z odobravanjem gledajo na ameriško agresivno vojno v Vietnamu. Celotna naša javnost je ameriško prisotnost v jugovzhodni Aziji vedno odločno obsojala, jugoslovanska stališča so bila jasna: »Ves demokratični in miroljubni svet je globoko prizadet in ogorčen nad tem, kar se dogaja v tej deželi,« je dejal lani predsednik Tito, »nad brezobzirnim teptanjem mednarodnih obveznosti in neprikritim zatekanjem k politiki sile.«

Državni sekretar za zunanje zadeve Marko Nikezić pa je povedal naše mnenje o »umazani vojni« na zadnjem zasedanju Generalne skupščine ZN. »Obsojamo tujo intervencijo kot tudi bombardiranje DR Vietnama, suverene in neodvisne države,« je dejal. »Menimo, da morajo ZDA, katerih vojska je na tujem ozemlju, storiti prvi korak, in sicer da prenehajo bombardirati DR Vietnam in priznajo Fronto nacionalne osvoboditve kot partnerico v pogajanjih. Šele tedaj bi bilo mogoče iskati rešitev na podlagi ženevskih sporazumov. Če bi omogočili vietnamskemu ljudstvu, da prosto odloča o svoji usodi, bi bila vzpostavljena mir in stabilnost na celotnem področju. To bi bilo trajno v prid vsem državam; neodvisnost Vietnama je namreč v interesu celotne mednarodne skupnosti.«

To so besede naših državnikov, ki izražajo stališča Jugoslavije do vojne v Vietnamu. Mnogokrat besede same ne morejo predočiti tistega, kar lahko pozoren opazovalec zbere ob drobnih podatkih in pričevanjih. Zato si oglejmo, kaj ta stališča zagovarjajo in proti čemu protestirajo.

VIETNAM, NAJBOLJ NEVARNO ŽARISCE VOJNE NAPETOSTI

»V Južnem Vietnamu, 15.000 km proč od ZDA, se bojuje 400.000 mož ameriškega ekspedicijskega korpusa, ki jim z ramo ob rami pomaga več kot 40.000 vojakov iz Južne Koreje, Avstralije, Nove Zelandije, Filipinov in Tajske. Ta velikanska vojaška sila s naj sodobnejšo tehniko — s 3400 letali in helikopterji, 2000 težkimi topovi in tisoči oklepnih vozil se je zgrnila v malo azijsko deželo, da bi zadušila želje njenih prebivalcev po svobodi. Medtem ko ta vojaška mašinerija izvaja obsežne vojaške operacije na zemlji, se ameriški bombniki v valovih dvigajo z oporišč v Južnem Vietnamu in na Tajskem, z letalonosilk sedmega ladjevja ter noč in dan stresajo svoj smrtonosni tovor na Severni kot na Južni Vietnam. Nikoli še ni bila agresija velike sile proti kakšni deželici tako brutalna in cinična; nobena vojna ni divjala s takšno krutostjo. Zločini agresorjev v vietnamski vojni spominjajo na Hitlerjeve v drugi svetovni vojni.«

To je v svoje poročilo zapisala Komisija za raziskavo ameriških imperialističnih vojaških zločinov pri vladi DR Vietnama, ki je bilo v celoti objavljeno v hanojskem Vietnam Courieru. Komisija je podatke podkrepila z dokazi.

OGENJ IN ŽELEZO NA VIETNAM

Aprila lani je ameriški obrambni minister McNamara v govoru pred ameriški senatorji izjavil, da bodo v letu 1966 ZDA izdelale milijon ton letalskih bomb, od teh jih bodo 638.000 ton vrgli na Severni in Južni Vietnam. Žal so bile njegove besede resnične in so ameriški letalci »plan« svojega najvišjega predstojnika »celo presegli«. Leta 1965 so na vietnamskem bojišču porabili samo 250.000 ton. Kot je zapisala ameriška časopisna agencija Associated Press, je ameriški obrambni minister pozneje tudi potrdil, da je mesečno povprečje bomb, ki so jih letala stresla na Vietnam v drugi polovici lanskega leta, preseglo količino, ki so jo porabili med drugo svetovno vojno vsak mesec na bojiščih Evrope in Afrike skupaj.

Poleg teh silovitih bombardiranj, ki so povzročila mnogo nedolžnih žrtev in velikansko materialno škodo, velja omeniti, kako trpijo vietnamske vasi pod ognjem težkih, brzometnih topov in artilerije sedmega ladjevja.

Februarja lani je Reuter poročal, da so Američani samo v enem mesecu v južnem Vietnamu izstrelili:

- bilijon nabojev vseh vrst kalibrov;
- 88 milijonov nabojev iz orožja lovskih letal in bombnikov;
- 10 milijonov granat iz minometov;
- 4,8 milijona raket.

Samo v pokrajini Ku Hi, približno 40 km od Saigona, je ameriško topništvo v dveh mesecih izstrelilo 18.000 granat.

Strašen je tudi podatek, da vsaka leteča trdnjava B-52 z zloglasnega oporišča Guam nosi na svoje, tako imenovane bojne polete, dvajset ton bomb za bombardiranje v valovih tistih pokrajin, ki jih je ameriško poveljstvo določilo za totalno uničenje, češ da služijo za oporišča osvobodilnemu gibanju ali podobno. Italijanska agencija UPI je na primer poročala, da so bombniki B-52 lani samo v enem dnevu, to je bilo 14. septembra, opravili pet tisoč rušilnih poletov in odvrgli 100.000 ton bomb.

ZRTVE MED CIVILNIM PREBIVALSTVOM

Vietnamska komisija za raziskavo ameriških vojnih zločinov zatrjuje (kar priznavajo tudi razni zahodni novinarji, ki so se v zadnjih mesecih mudili v Severnem in v Južnem Vietnamu), da ta poplava ognja in železa ne pada samo na določene vojaške objekte, temveč v glavnem na vietnamske vasi. Ameriški letalci se spustijo v akcijo že samo na podlagi drobne informacije (pogostoma lažne) ali pa kontrolne slike izvidniškega letala, na kateri je zaslediti nekaj, komaj opaznega, podobnega objektu ter koordinirano s pomočjo zemeljske artilerije sistematično uničujejo vasi, za katere sumijo, da služijo kot oporišča osvobodilnemu gibanju ali Viet Kongu, kot mu pravijo Američani.

Zahodni dopisniki, kot že omenjeno, v glavnem soglasno priznavajo, da vojna, ki jo vodijo Američani, prinaša največ žalosti in škode civilnemu prebivalstvu. Naj omenim nekaj izvlečkov iz poročil nekaterih zahodnih novinarjev:

Nikogar drugega ni bilo v vasi razen žensk, otrok in starčkov. Danes je od vasi ostalo le kup ruševin, vse je zravnano z zemljo. Videl sem svoje vernike, kako gorijo, polit z napalmom. Videl sem trupla otrok in žensk, ki so jih izkazile bombe. Videl sem...

Tako je novinar pariškega Matcha Larteguy začel zgodbo očeta Curriena, ki je živel med 17.000 katoliškimi begunci blizu Duc Coja, na vietnamski visoki planoti. To je bilo prvo poročilo (2. oktobra 1965), ki je ponovno tragično opozorilo, da Američani v vojni proti civilnemu prebivalstvu uporabljajo tudi najstrašnejša sredstva, kot je napalm. Napalm, ki ubija ljudi, tistim, ki preživijo, pa pušča strašne opekline, v tej vojni prvič uporabljajo v takšnem obsegu.

Mednarodno gibanje za pomoč otrokom je lani na neki svoji tiskovni konferenci v Ženevi prikazalo tudi naslednje pričanje iz Južnega Vietnama.

Bil je deček sedmih let, ves v opeklinah, povsem ožgane kože, čigar oči so, polne trpljenja in strahu, prosile za pomoč. Na njegovem izmučenem telesu ni bilo mesta, da bi ga človek mogel pobožati. Na desetine in desetine takšnih malih Vietnamcev je ležalo po bolnišnicah, ki smo jih obiskali v Južnem Vietnamu.

Ameriška taktika požgane dežele, taktika, ki hkrati pomeni pobijanje, požiganje in uničevanje vseh naselij, na ameriških vojaških zemljevidih, označenih kot uporniška, predvsem prizadeva nedolžne ljudi, ženske in otroke. Da bi se prebivalci rešili strahot, mnogi iščejo rešitve v improviziranih taboriščih za »begunce«. Neki švicarski novinar, ki je obiskal takšno taborišče v delti reke Mekong, je zapisal:

V tem taborišču je bilo pred leti 2000 ljudi, zdaj jih je nad 300.000. To so v glavnem ranjenci, bolniki in tisti, ki so dobili hude opekline pri pogostih ameriških bombnih napadih na južnovietnamska naselja. Za to velikansko množico žensk, otrok in starejših ljudi, ki si sami ne morejo pomagati, ni niti enega zdravnika niti ene bolničarke.

Na mnogih področjih, ki jih kontrolirajo Američani, so z zraka uničili vse, kar je stalo ali se premikalo. Kmetje po takšnem železnem viharju, ki je opustošil njihova polja, nimajo več kaj obdelovati, ne upajo si kuhati, ker dim takoj prikljče letala. Poveljstvo ameriških vojaških sil v Saigonu sicer zelo nerado priznava svojo »požgi, pobij, razruši« politiko, toda včasih je prisiljeno, da preveč viden zločin le nekako opraviči.

Dne 14. septembra lani so marinci uničili dve vasi v Lien Hoiu. Naslednjega dne je ameriško poveljstvo to zanikalo, toda pozneje, ko je vsa stvar prišla na dan (v TV reportaži na ameriški televizijski mreži družbe NBC in v poročilu dopisnika agencije UPI), je le priznalo, da je na tem področju operirala enota I. konjeniške divizije. Toda te »operacije« je poveljstvo takole opravičevalo:

Obe vasi sta pomenili največjo nevarnost za I. konjeniško divizijo. Zato so ju vojaki požgali, da ju ne bi sovražnik uporabil v svojo korist.

Po takšni logiki, pravi vietnamska komisija za raziskavo ameriških vojaških zločinov, je vsaka vas v Južnem Vietnamu nevarna ameriškim napadalcem, ker je njihov sovražnik vietnamsko ljudstvo v celoti.

Ali se lahko civilno prebivalstvo, ki živi na področju pod kontrolo Američanov, zavaruje pred takšno logiko? Njihova edina rešitev je tako rekoč iz dežja pod kap — prisilno se morajo zateči v koncentracijska taborišča, v tako imenovane strateške vasi, ograjene z visoko bodečo ograjo, ki so obstajale že za diktatorja Diema, toda število teh se je zdaj več kot podvojilo. Vsakdo ve, kakšna rešitev je to: življenje za bodečo žico, brez izhoda, pod administracijo, ki je zaplenila vso hrano došlekov in si sama nalaga skrb, da jo v pičlo odmerjenih obrokih deli družinam nazaj. Če takšno »strateško vas« osvobodijo enote osvobodilnega gibanja, se morajo njeni prebivalci prav gotovo preseliti drugam, saj so v nasprotnem primeru izpostavljeni ameriškim povračilnim ukrepom, bombam.

Število žrtev je velikansko: v obdobju od leta 1954 do 1965 je bilo 170.000 ubitih, 800.000 ranjenih ali mučenih, tako da so jim ostale posledice, 400.000 zadržanih v zaporih in kaznilnicah, 5 milijonov ljudi pa je bilo zaprtih v koncentracijska taborišča.

VOJSKOVANJE S KEMIČNIMI SREDSTVI

Od leta 1961 ameriško poveljstvo v Južnem Vietnamu uporablja še eno strašno orožje: razne vrste plinov. Uradno, po trditvah poveljstva, so to samo plini, s katerimi vplivajo na listje dreves, da odpade in tako ogoli najbolj gosto džunglo. Toda že nekaj let nazaj ugotavljajo celo ameriški časopisi, da »kemikalije, ki jih polivajo ameriška letala, spreminjajo riževa polja v rumeno puščavo in uničujejo vso žetev,« (Newsweek, 27. novembra) ter »imajo veliko vlogo pri načrtih, da se komunistom preprečijo vsi viri zalog hrane.« (New York Times, 22. februarja 1962.)

Namen tega je jasen, trdijo Vietnamci. Ko ameriške vojaške sile s svojimi pomagači ne morejo kontrolirati določenega področja, uničijo vso žetev, da bi tako prisilili borce osvobodilnega gibanja in civilno prebivalstvo k vdaji. Cele pokrajine, kot na primer Ben Tre, so letala z ameriških oporišč posula z različnimi škodljivimi kemikalijami, ki niso samo uničile žetev, temveč v mnogih primerih povzročile tudi zastrupljenje prebivalstva. Povsod, kjer preletajo ameriška letala s tem škodljivim tovorom, je vidna enaka slika uničenja: riž dobi rumeno barvo, bananova in drevesa s kokosovimi orehi se posušijo in odmrejo, perutnina in ribe poginejo, ženske, otroci, starci in bolniki pa nenadoma oslabijo, dobijo črevesne krče, dizenterijo, bruhanje in pogosto jim plini ali kemikalije povzročijo tudi nevarne opekline. Ni bilo malo žrtev zaradi tega, posebno med slabotnimi.

Po analizi, ki jo je napravil Vietnamski rdeči križ, uporabljajo Američani naslednje kemikalije: 2. 4. D ali dichlorophenoxyacetičen acid, 2. 4. 5. ali trichlorophenoxyacetičen acid, arsenični anhidrid ali arsenični trioksid, arsenite alcalina in terreoicne kovinske alcaline Na, Ca, arsenate sodiuma, calcija, svinčenega manganija, 2. 4. dinitrophenol DNP, dinitro-ortrochesol DNC, calcijev cianamid.

Površine, ki jih potresajo s temi nevarnimi strupi, se večajo z leta v leto: 1962 — 11.000 hektarov, 1963 — 300.000 hektarov, 1964 — 500.000 hektarov, 1965 — 700.000 hektarov.

To so podatki, ki jih je priobčila vietnamska komisija za raziskavo ameriških vojaških zločinov.

Predlanskim je bilo zaradi prašenja s kemikalijami prizadetih (v različnih stopnjah zastrupljenja) okrog 150.000 ljudi.

New York Times je septembra lani najavil, da so v Vietnam poslali določeno število novih letal C 123, ki imajo namen povečati vojno s kemičnimi sredstvi.

Mnoga med njimi bodo ali pa že potresajo zelo nevaren strup toksični plin. Bivši prvi minister v saigonski vladi, Nguyen Khan, je razodel, da ima saigonska vlada že od začetka leta 1964 takšen plin na razpolago in ga lahko uporablja. (Reuter, 22. marca 1965.)

Prva večja vojaška operacija, v kateri so uporabili strupene pline, je bila januarja 1965 v vasi Phu Las, v pokrajini Yen. Američani in saigonska vojska so vas najprej zasuli z eksplozivnimi in napalm bombami, potem pa so uporabili tudi plinske bombe, da bi pregnale prebivalce iz njihovih podzemeljskih zaklonišč. To jim je popolnoma uspelo, nobeden ni preživel plazu bomb in granat.

Marsikdo se bo spominjal, kakšno ogorčenje je zbudila v svetovni javnosti akcija, v kateri so ameriške vojaške sile septembra 1965 izpraznile 48 plinskih bomb v podzemeljska skrivališča in pri tem ubile 35 ljudi, največ žensk in otrok. Zaradi ogorčenja v svetu je pentagon vso odgovornost za to nehumano vojaško akcijo obesil oficirju Leonu Utterju, ki je poveljeval.

Po nekaterih virih pa lahko sklepamo, da je Washington tajno že konec istega meseca odobril ameriškemu poveljstvu v Saigonu neomejeno uporabo toksičnega plina. Ameriška vlada seveda zanika, da bi bili plini, ki jih uporablja, toksični (toksini so trupeni proizvodi nalezljivih klic, nosilci njihovega uničevalnega delovanja v organizmu človeka in živali. So lahko celo hujši od navadnih kemičnih strupov, kot so arzen, cianid ali od alkaloidov, kot je strihnin. Če pridejo toksini v kri, govorimo o tokseniji, zastrupljenju krvi, povzročijo lahko tudi paralizo) in pravi, da so celo humani. Toda januarja 1966 se je avstralski narednik Robert Botwell onesvestil in takoj zatem umrl, ko je skušal stopiti z masko na licu v podzemeljski rov, v katerega so poprej spustili plin. Šest njegovih kolegov, ki so ga skušali rešiti, je bilo zelo resno zastrupljenih. Vsi Avstralci so nosili plinske maske; ni si težko zamisliti, kako potem deluje toksični plin na ženske in otroke brez mask, ki se skrivajo v takšnih rovih.

Če pride novica o uporabi kemičnih plinov v Vietnamu na svetlo, potem ZDA pohitijo z razlago, da senat leta 1925 ni ratificiral ženevskega protokola, ki je prepovedal uporabo vseh vrst plinov v vojnah.

Pred kratkim je vsakdo lahko na televiziji videl, kako Američani delajo z zalogami hrane, ko pridejo v vietnamsko vas, osumljeno sodelovanja z Viet Kongom. Siti vojaki veselo raztresajo riž, ki so ga vaščani z največjimi težavami pridobili s požganih polj, in ga teptajo s čevlji. Toda to je še najmilejše znašanje nad hrano vietnamskega prebivalstva, ki že tako strada. Američani uporabljajo za uničevanje hrane tudi kemikalije in zastrupljajo celo vodo na področjih, ki jih ne morejo kontrolirati. Pariški Express je takole zapisal, kakšna je taktika ameriških vojaških sil na visoki planoti Južnega Vietnama:

Vodnjaki bodo zastrupljeni, živina pobita, riževa polja požgana z napalm bombami... (10. januarja 1966.)

EKSPERIMENTALNA VOJNA

Vsa moderna oprema, orožje in toksični in drugi plini, ki jih uporabljajo Američani v Vietnamu, služi tudi za poizkuse. Ko se je »posebna vojna« po obisku Lindona Johnsona, takrat še podpredsednika, v Saigonu začela, so takoj poudarili njeno eksperimentalno naravo. Vietnamci trdijo, da je njihova dežela vojaški poligon, na katerem preizkušajo orožje in taktiko, ki bi nekoč služilo tudi drugod po svetu za uničenje nacionalnih osvobodilnih gibanj. Američani so vložili veliko naporov v to,

Nikolaj Pirnat: Reševanje ranjenega partizana, 1944

da bi povečali zmogljivost težkih bombnikov in izdelali najboljši tip amfibijskega tanka. Prav tako preizkušajo učinkovitost hitrih reaktivnih letal, helikopterjev, letalih čolnov (hidrogliserjev), najhitrejših strojnih pušk in fosfornih bomb.

Posebno skrb so Američani posvetili kemičnemu orožju, plinom, ki odstranjujejo listje, in bojnim plinom. The Mobile 406 laboratory for bacteriological and chemical warfare (Giblivi 406 laboratorij za bakteriološko in kemično vojskovanje) je bil prestavljen z Japonske v Južni Vietnam, ameriško poveljstvo pa ima v načrtu, da bi pritegnilo nekaj posebnih oddelkov zahodnonemške armade, da bi izpopolnili produkcijo kemičnega orožja, ki je v uporabi v Vietnamu. Ameriški znanstvenik s harwardske univerze dr. Siddle je zapisal, da je edina možnost, s katero bi napravili najhitreje konec vojni v Vietnamu, povečana uporaba kemičnega orožja.

Vsako orožje za uničevanje ali iztrebljenje po uporabi v ameriških laboratorijih pozorno proučijo in po potrebi izboljšajo ali mu dodajo zaželeno tehnično napravo. Velike, več stokilske bombe, ki jih stresajo letala B-52, sicer razrušijo prebivališča ljudi ali kakršnekoli objekte, toda ne dosežejo podzemeljskih zaklonišč. Tudi napalm ne more doseči skrivališč, skopanih v zemljo. Tu ni problema za ameriško tehniko! Tovarne izdelujejo vse, kar jim naročijo. Tako so tudi preuredile eksplo-

zivne in napalm bombe tako, da eksplozirajo šele potem, ko se zarijejo globoko v zemljo. Po navajanju prič Američani uporabljajo tudi tako imenovane »trik bombe«, ki so napravljene tako, da vrhnji naboj eksplodira takoj, tik nad zemljo, jedro pa se zarije v zemljo in eksplodira šele po 24 urah, ko vsakdo misli, da je nevarnost že odstranjena.

Posebno značilne so »fragmentacijske bombe«. Še leta 1965 so bile to majhne škatle, opremljene s tankimi smernimi krilci, težke okrog 800 gramov. Vsebovale so nekaj sto drobnih jeklenih kroglic, ki jih je eksplozija razpršila v premeru 25 metrov in tako nesrečnim žrtvam povzročila strašne rane, ki jih ni mogel ozdraviti noben kirurški poseg. Lani so v ameriških laboratorijih izpopolnili te bombe tako, da vsebujejo isto število jeklenih drobcev v veliko manjši škatlici (400 gramov). 300 takšnih bomb je združeno v veliko razpršilno bombo, ki po eksploziji z drobnimi letečimi jeklenimi delci prekrije območje 6000 kvadratnih metrov. Takšne bombe so povsem neškodljive za trdno zgrajene vojaške objekte, toda če padejo na vas, trg ali šolo, povzročijo velikanske žrtve. Po tem sodeč, pravijo Vietnamci, so namenjene v glavnem za ubijanje civilnega prebivalstva, med katerim je največ otroških žrtev.

Vietnam je postal poskusni poligon vseh izumov strokovnjakov za uničevanje z orožjem. Namen tega je poskušati morilne izume na živih tarčah, izume, ki jih bodo lastniki lahko pozneje uporabili na drugih področjih zemlje. (Figaro 25. aprila 1966.)

STRAHOTE VIETNAMSKE VOJNE V ŠTEVILKAH

Težko je zbrati kompletne podatke in številke, saj so včasih zelo različne, odvisno pač, iz katerega vira prihajajo. Zato navajam samo nekaj značilnih podatkov, ki sta jih priobčili obe strani — Vietnamci in Američani.

Bombni napadi

V prvem četrtletju lanskega leta je bilo samo v pokrajini Saigon—Holon uničenih 10.000 hiš, prebivališč civilistov. V pokrajini Bing Dinh skoraj 8000, v Fu Jenu je zgorelo 5000 hiš, v pokrajini Ku Hi, 40 km od Saigona, kjer živi 60.000 ljudi, ni ostala nepoškodovana niti ena sama hiša.

V letu 1965 je bilo opravljenih 99.000 zračnih poletov in odvrženih 250.000 bomb (Washington Post, februar 1966). 480.000 bomb je bilo odvrženih na Severni in Južni Vietnam leta 1965 (AFP, Washington, junija 1966). V prvem četrtletju 1966 so ameriška letala odvrгла 50.000 bomb na mesec (AP, junija 1966). 17. januarja 1966 so ameriška letala opravila 404 polete, porušila 539 hiš in jih 300 poškodovala (UPI, januarja 1966).

Kemična vojna

Avgust 1965: letala so razpršila na 32 vasi pokrajine Binh Dinh škodljive kemikalije. Uničenih je bilo 100.000 sadnih dreves, nekaj tisoč hektarov obdelanih površin, zastrupljenih 25.000 ljudi;

September 1965: ameriška letala so razpršila škodljive kemikalije na področju 180 kvadratnih kilometrov pokrajine Kontum;

Od 8. do 19. oktobra 1965: uničenih je bilo 3 milijone dreves v pokrajini Thua Thien;

Od 7. decembra do 30. decembra 1965: uničenih je bilo 20.000 hektarov žetve, 2.000.000 dreves ananasa ter zastrupljenih 46.000 ljudi in 5.000.000 glav živine v pokrajini Ben Tre;

Zadnje dni maja in v začetku junija 1966: zastrupljenih je bilo 6500 ljudi, 100 ljudi ubitih, med njimi največ otrok, žensk in starčkov, v pokrajinah Go Cong in Mi To.

PRIČEVANJE PRIC

Marc Hutten, dopisnik AFP, marca 1966:

Vasi Fuong Dinh, kakih 20 km južno od Hu Laia, ni več na zemljevidu. Poplava topniškega ognja jo je zravnila z zemljo. Podobno je bilo z dvema sosednjima vasema, ki sta bili prav tako tarči operacije Texas ameriških bataljonov marinec... kup ruševin, pokopan pod zmleto vegetacijo. Niti enega drevesa ni brez praske, ki so jo napravili ameriški izstrelki. Desetine razpadajočih trupel leži v nekaj pedit globoki blatni vodi. Niti ene žive duše ni bilo najti v vasi.

Sedeč v jarku, daleč od svojih tovarišev, je z glavo med rokami mrmral marinec: »Dovolj mi je, nič več ne morem prenašati tega!« Čez čas je razburjeno in skrajno potrto dodal: »Ko se bomo umaknili s tega kraja, bodo preživeli vaščani našli samo ruševine. Ne morem si pomagati, da ne bi mislil na to, kaj bi jaz napravil, če bi bil tu doma...«

Dvajset korakov dalje je general Westmoreland, poveljnik ameriških vojaških sil v Vietnamu, ki se nam je popoldne pridružil, čestital generalu Lowellu Englishu: »Operacija je bila uspešna... Ponosen sem na vas... Čestitam slavnim pripadnikom mornariške pehote...«

V ponedeljek, preden je stopila v akcijo mornariška artilerija, so letala bombardirala te tri vasi v dolini skoraj dve uri. V slabo II. bataljona četrtega regimenta mornariške pehote je bilo samo v vasi Fuong Dinh 167 mrtvih...

Dopisnik AP, avgusta 1965:

Marinec je vrgel granato v zemeljski bunker... Trenutek pozneje so izvlekli ven zmečkani telesi dveh otrok, enemu je odneslo pol glave, in ju surovo vrgli na tla kot vreči žita.

May Clos v Figaru, februar 1966:

Vzvišeni pacifistični program, podpisan s tolikim pompom v Honoluluju, trpi zaradi zelo resnih pomanjkljivosti: soočen je z intenzifikacijo najbolj surove oblike vojne, z zračnimi bombnimi napadi. Povprečno opravijo ameriška letala v Južnem Vietnamu na dan 400 bojnih poletov.

Teoretično so to napadi proti Viet Kongu in njegovim objektom, v resnici pa so obsežna področja delte Mekonga, ki jo imajo za najmočnejše oporišče osvobodilnega gibanja, sistematično bombardirana. Resnični namen te taktike, ki pa si ga ne upajo priznati, je prisiliti civilno prebivalstvo k umiku s področij, na katerih saigonski marionetni režim ne more uveljaviti svoje oblasti. Kmetje ne morejo nič več delati na svojih poljih podnevi...

Iz Expressa, avgust 1966:

Južni Korejci so se hitro privadili džungelski vojni v Južnem Vietnamu. V posebni prilogi Timesa smo na primer zasledili tole: eden izmed korejskih častnikov je pred kratkim zagledal žensko in dva otroka, kako obedujejo v svoji koči. Takoj je opazil, kar pripadnik ameriških vojaških sil ne bi bil, da je porcija riža preobilna za tri osebe... Po njegovem »logičnem sklepanju« je bil odvečen riž pripravljen za Viet Kong. Njegovi vojaki so kaj hitro riž zastrupili... Korejci imajo različne ekspedicijske metode: med njimi so tudi takšne, kot na primer: da bi ujetnik spregovoril, ga posadijo na rob skopanega groba ter mu nato za hrbtom sprožijo

slep naboj... Times je prav tako poročal, da so Južni Korejci v vasi, ki je bila osumljena simpatizerstva z Viet Kongom, ujeli pripadnika osvobodilnega gibanja, ga pri živem telesu odrli in ga nato obesili sredi vasi.

Za Avstralce pa velja tole: zanje je sovražnik mrtev še le takrat, ko se je po njegovem telesu sprehodil eden od njih. Da je ranjen, pa priznajo le v primeru, če pušča za seboj vsaj 300 metrov dolgo krvavo sled.

V Vietnamu je bil od junija 1964 do junija 1965 v kanadski sekciji mednarodne nadzorstvene komisije Johnson Powell; ta je februarja 1966 na konferenci v Torontu med drugim povedal tudi tole:

Neki ameriški vojak mi je govoril o vojnih ujetnikih (!), ki so jih zajeli med vojaškimi operacijami. Da jim ne bi pobegnili, so jih ponoči z žebli pribili na drevesa. Vem na primer za dva ujetnika, pripadnika osvobodilnega gibanja, ki so jima zvezali roke in noge ter ju naložili na helikopter. Ujetnika sta mislila, da ju bodo prepeljali v koncentracijsko taborišče. Ne. Nekaj prej, preden se je helikopter že visoko v zraku obrnil v smer oporišča, so oba ujetnika porinili v globino, da sta se ubila.

Američani imajo posebne metode za vojne ujetnike: zvezanih rok in nog jih vlačijo s traktorji in drugimi vojaškimi vozili po riževih poljih. To je poizkus, da bi pripravili ujetnike h govorjenju, seveda pa so potem, ko se traktor ustavi, ujetniki že zdavnaj mrtvi.

VOJNO ČUTIJU NAJBOLJ NAJMLAJŠI

Se in še bi človek lahko našteval razne podatke in zbiral opise in pričevanja tistih, ki so vsaj delček strahot v Vietnamu videli, doživeli ali pa jih zapisali po podatkih drugih. Za konec morda le še tole:

Žrtve, ki jih je do zdaj terjala vietnamska vojna, verjetno ne bodo nikdar točno preštete. Toda najbolj žalostno je to, da v splošnem kaosu in neusmiljenem obračunavanju trpijo tudi najmlajši, ki jim življenje ni še ničesar nudilo.

Računajo, da je več kot 100.000 malih Vietnamcev ostalo brez staršev in da je približno 12.000 dečkov in deklic izgubilo življenje. V zračnih napadih, artilerijskem ognju in od drugega orožja pa je bilo ranjenih skoraj 20.000 otrok, 8000 jih je izgubilo roko ali nogo, nad 1000 pa je slepih. Suhoparna in neusmiljena statistika je pokazala, da od 100 vietnamskih otrok 12 otrok umre še prej, preden izpolnijo 10 let.

Veliko otrok umre tudi zaradi lakote, ki se je v zadnjem času razširila na ves Vietnam. Ta plodna azijska dežela je nekdaj izvažala tri milijone ton riža na leto, danes pa ji primanjkuje najbolj bistvenih živil... Če jim Američani ne uničijo polj in žetve, jim poberejo hrano potem, ko pridelek že spravijo, češ, te zaloge so bile namenjene osvobodilnemu gibanju. Riža ne morejo nadomestiti sladkorčki in žvečilni gumi, ki ga ameriški vojaki radodarno dajejo otrokom, niti ne morejo maloštevilni zdravniki, ki prihajajo z one strani oceana, dosti pomagati tistim, ki so jih njihovi vojaški kolegi polili z napalmom, niti ne more ameriška vlada popraviti uničenja z govoricami o gospodarski pomoči Vietnamu.

Ali je tu sploh potreben komentar, ali more človek kaj drugega, kot da se sramuje nad tistimi, ki vse to povzročajo v času, ko ustnice vseh izgovarjajo besede humanizem, miroljubnost, mir, koeksistenca; zdaj, ko smo stopili že daleč v drugo polovico stoletja napredka in znanosti, na žalost tudi znanosti, ki jo uporabljajo za množično uničevanje.

J. P.

Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Muzej ljudske revolucije v Ljubljani izdajata dokumentarno in reprezentativno edicijo z naslovom Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije; izhaja v dveh delih, prvi ima poseben naslov Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1867—1941, drugi pa Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945. Vsega je izšlo doslej že pet knjig, od teh prinaša vsaka okoli 1000 slik v bakrotisku.

Prvi del zbornika je končan in obsega dve knjigi, od teh je v prvi knjigi, ki je izšla leta 1964, zbrano fotografsko dokumentarno gradivo od začetkov delavskega gibanja pri nas pa vse do tistega časa, ko se je leta 1934 KPJ po udarcih diktature obnovila ter postaja vse bolj odločilen faktor v organiziranju delavskih množic proti naraščajočemu fašizmu in nacizmu.

Druga knjiga je izšla leta 1965 in vsebuje fotografije od prvih začetkov akcijske enotnosti delavstva, ko se je leta 1935 pričela snovati ljudska fronta, pa vse do osnovanja Protiimperialistične fronte leta 1941, ki se je kmalu po napadu fašističnih sil na Jugoslavijo in po okupaciji Slovenije preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda.

Obe knjigi I. dela je pripravil za tisk uredniški odbor, ki je zbral gradivo, izbral slike in jih sistematično razporedil ter napisal k vsaki sliki potreben komentar. Po uvodu uredniškega odbora v prvi knjigi, v katerem je na kratko pojasnjena zamisel celotnega I. dela zbornika in njegov namen, sledi kratek zgodovinski pregled; tega je za obdobje 1867—1934 napisal Franček Sajc, za obdobje 1934—1941 pa Alenka Nedog.

Orisa zgodovinskega razvoja delavskega gibanja pri nas služita tako domačemu kot tujemu bralcu za lažje razumevanje fotografskega gradiva, razporejenega med posameznimi poglavji v

slikovnem delu knjige. Zato sta oba zgodovinska pregleda (in komentarji k slikam) prevedena v angleščino in francoščino.

Vse slikovno gradivo je sistematično razdeljeno v poglavja, od teh vsako prikazuje z mnogimi fotografijami pomembne dogodke ali dejavnost našega delavskega gibanja v določenem obdobju. Zato je uredniški odbor jemal ne samo avtentične fotografije posameznih dogodkov, temveč je mnoga dogajanja dokumentiral s faksimili pomembnih aktov in delavskega tiska, s fotografskimi posnetki krajev in poslopij ter s fotografskimi portreti osebnosti, ki so vidno prispevale k razvoju delavskega gibanja.

Slikovni prikaz sega od ustanovitve prvega izobraževalnega društva za tiskarje v Ljubljani in daje lep pregled prve dobe socialističnega gibanja pri nas za Avstro-Ogrske do prve svetovne vojne. Za to obdobje je v zborniku objavljen tudi bogat in pisan izbor fotografij iz socialističnega gibanja med slovenskimi izseljenci v ZDA; ta se v drugi knjigi, za obdobje 1934—1941, razširi še s slikami naprednega delavskega gibanja med našimi izseljenci v drugih delavskih središčih širom po Evropi, Severni in Južni Ameriki ter Avstraliji.

Za obdobje delavskega gibanja po prvi svetovni vojni, ko se je po zmagi ruske revolucije nezadržno širila revolucionarna misel in je bila že leta 1919 ustanovljena v novi državi jugoslovanskih narodov Komunistična stranka Jugoslavije, so zanimive dokumentarne slike iz bojev delavstva za pravice, ki so izpričani s slikami velikih stavk železniških, rudarskih in drugih delavcev. Vrsta fotografij iz obdobja ilegalnega delovanja Komunistične stranke, ko se je zlasti od uvedbe šestojanuarske diktature pričelo najhujše preiganje in nasilje nad revolucionarnim delavskim gibanjem pri nas, priča o nasilnem ravnanju tedanjih buržoaznih oblasti s političnimi voditelji

in pripadniki Partije v raznih zglasnih ječah in kaznilnicah (Glavnjača, Lepoglav, Sremska Mitrovica, Bileća idr.)

Tako v prvi kot v drugi knjigi I. dela zbornika je v posebnih poglavjih zbrano tudi fotografsko gradivo, ki zgovorno priča o boju ljudstva Julijske krajine proti fašizmu in o nacionalnem zatiranju. Grozljive slike požigov slovenskih narodnih in delavskih domov, nastopi fašističnih skvadrstov proti slovenskemu življu, slike bednega življenja slovenskih protifašistov, konfiniranih na pustih otokih Liparov in Tremitov ter vrsta fotografij o ilegalnih tehnikah, ki so razmnoževale napredni delavski tisk, polni strani zbornika in priča o odločnem in nepopustljivem boju primorskih protifašistov.

Obe knjigi zbornika prinašata tudi vrsto slik iz kulturnega delovanja raznih delavskih društev, vrsto faksimilov legalnih in ilegalnih delavskih listov, brošur, knjig in letakov, ki so nenehno širili in utrjevali misel o enotnosti delavskega gibanja; to je doseglo svoj veliki uspeh v osnovanju Protiimperialistične fronte, ki je bila edina zmožna popeljati jugoslovanske narode ob napadu fašističnih sil na Jugoslavijo v odločen boj proti fašističnim zavojevalcem in v boj za končno narodno in socialno osvoboditev. O tem pa je zbrano fotografsko dokumentarno gradivo v II. delu zbornika.

Od II. dela zbornika so izšle doslej že tri knjige s posebnim naslovom Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945.

Prva knjiga je izšla že leta 1954, pravkar pa spet v ponatisu. V njej je zbrano fotografsko gradivo iz obdobja našega narodnoosvobodilnega boja od marca 1941 do novembra 1942. V uvodu je uredniški odbor obrazložil zasnovo celotnega II. dela zbornika, njegov namen in pomen; med drugim je rečeno tudi to, da je namen zbornika »v vernih fotokopijah podati in ohraniti junaški boj malega naroda sredi zaslužjene Evrope«. Da bi spoznali ta boj tudi drugi svobodoljubni narodi, se je uredniški odbor odločil, da prevede uvodne zgodovinske pregledne in vse komentarje k slikam tudi v angleščino in francoščino.

Za vse tri knjige II. dela je napisal za posamezna obdobja, ki so v knjigah prikazana s fotografijami, kratek zgodovinski pregled narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji univ. prof. dr. Metod Mikuš; v zgoščenem orisu podaja najvažnejše zgodovinske dogodke doma in v

svetu, ki so potrebni za boljše razumevanje zbranega in v kronološkem redu razvrščenega fotografskega gradiva.

Slikovni del prve knjige se pričanja s študentskimi demonstracijami proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu. Sledijo slike s podpisom kapitulacije Jugoslavije in slike iz okupacije Slovenije ter fotografije, ki prikazujejo politične ukrepe italijanskega in nemškega okupatorja za čimprejšnje potujčenje slovenske zemlje. Vrsta slik nasilne selitve Slovencev s Štajerske in Gorenjske ter naselitve nemških Kočevarjev v slovenskih domovih v Posavju priča o krutem ravnanju Nemcev.

V posebnem poglavju so zbrane fotografije o nastanku našega odpora in prvih partizanskih enot ter o njihovih akcijah, na katere je besno reagiral okupator, ko je začel požigati slovenske vasi in streljati talce. Vrsta fotografij iz okupirane in z žico obdane Ljubljane, prizori iz italijanskih racij na ljubljanskih ulicah ter slike skrivnih prostorov in bunkerjev v Ljubljani, kjer se je zadrževalo vodstvo osvobodilnega gibanja oziroma kjer so tiskali osvobodilni tisk v ilegalnih tiskarnah ter, faksimili narodnoosvobodilnega tiska zgovorno pričajo o rasti Osvobodilne fronte, ki je vse bolj in bolj preraščala v organe prve ljudske oblasti.

Pretrsljive so izvirne fotografije iz velike italijanske ofenzive, ko je fašistični okupator požigal, ropal ter bombardiral naše vasi, streljal domače prebivalstvo ali ga gonil v koncentracijska taborišča. Grozote nemškega okupatorja prikazujejo številne slike iz nemške ofenzive poleti 1942 na Gorenjskem, faksimili nemških razglasov o streljanju stotin talcev in zbirka slik iz celjskega »Starega piskra« o streljanju talcev na Štajerskem.

Druga knjiga zbornika (izšla je leta 1961) obsega obdobje od novembra 1942 do septembra 1943, v njej je zbrano fotografsko gradivo, ki prikazuje ustanovitev prvih štirih slovenskih brigad. Slike iz bojev, ko so brigade likvidirale vrsto belogardističnih postojank ter vodile uspešne borbe z okupatorjem na Dolenjskem, kažejo živahno vojaško aktivnost NOV in POS pozimi in spomladi 1943. Zanimive so tudi slike iz življenja in bojev partizanskih enot na Primorskem, ko je Gregorčičeva brigada s svojim pohodom v Beneško Slovenijo ponesla misel oboroženega odpora do naših skrajnih zahodnih meja. Pretresljive pa so slike padlih borcev Pohorskega bataljona, katerega poslednji junaški boj, ko je v taborišču

pri Treh žeblih na Pohorju padlo 66 borcev, so nam ohranili Nemci sami z vrsto fotografij, ki so jih posneli ob napadu na taborišče.

Slike iz Dolomitov, kjer je pozimi 1942/43 bivalo vodstvo osvobodilnega gibanja, ko se je preselilo po italijanski ofenzivi v bližino Ljubljane, prikazujejo kraje in poslopja, kjer sta se zadrževala in delala IOOF in CK KPS vse do srede aprila 1943, ko sta se preselila zopet na Rog; tu je bilo na Pugledu zborovanje političnih aktivistov, na katerem so sprejeli znano »dolomitsko izjavo« o enotnosti OF. Vrsta slik iz življenja političnih aktivistov ter delu narodnoosvobodilnih odborov in o množičnih političnih zborovanjih prikazuje politično razgibanost obdobja pred kapitulacijo Italije.

V poglavju Partizanske bolnišnice se seznanimo s posebnostmi partizanske sanitete. V njem so zbrani posnetki zunanosti in notranosti bolniških postojank v skritih vrtačah roških gozdov ter prizori iz življenja bolnikov in zdravstvenega osebja. S prizori o razoroževanju italijanske vojske v raznih krajih na Dolenjskem in Notranjskem ter s slikami borb partizanov s plavogardisti v Grčaricah in z belogardisti na Turjaku pa s posnetki s sodnega procesa proti vodjem plavogardističnih in belogardističnih skupin v Kočevju se konča druga knjiga.

Tretja knjiga prikazuje obdobje po kapitulaciji Italije od septembra 1943 do zasedanja SNOS februarja 1944, v njej je slikovno gradivo razdeljeno v pet poglavij.

Kapitulacija Italije, splošna mobilizacija, ki jo je razglasil IOOF ter močan priliv novih borcev v partizanske vrste so povzročili, da je Glavni štab NOV in POS formiral nove divizije in korpuse. Vrsta fotografij iz življenja teh enot na Dolenjskem, Notranjskem in na Primorskem kaže polet naše vojske, ki je večkrat napadla nemške obmejne postojanke in posadke ob južni železnici ter porušila Štampetov most.

Zanimive so slike, ki prikazujejo razgibano politično življenje na osvobojenem ozemlju, ko so se vrstila množična zborovanja OF na Primorskem, ter slike z zasedanja Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in z vrste zborovanj množičnih organizacij v raznih krajih osvobojenega ozemlja. Z več fotografijami pa je prikazana tudi slovenska delegacija na poti na II. zasedanje AVNOJ v Jajcu ter na zasedanju samem.

Slikam razgibane politične aktivnosti na osvobojenem ozemlju sledijo fotogra-

fije iz obdobja nemške ofenzive v jeseni 1943, ko so Nemci z bombardiranjem mest in vasi na osvobojenem ozemlju (Novo mesto, Črnomelj, Mokronog itd.) skušali zlomiti odpor slovenskega ljudstva. Slike iz bojov naše vojske za osvoboditev Kočevja ter bojov XV. divizije na Dolenjskem in borcev XVIII. divizije, ki je bila poslana v pomoč hrvaškim partizanskim enotam za likvidacijo ustaških postojank v Gorskem Kotaru, kažejo že ofenzivno moč NOV in POS.

V posebnem poglavju so zbrane fotografije s pohoda XIV. divizije na Štajersko, ki jo spremljamo iz Bele krajine prek Hrvaške pa do prihoda na štajerska tla in skozi vse hude boje z Nemci skoro do konca februarja 1944.

Poleg fotografij iz življenja in borb partizanskih enot in iz političnega življenja na osvobojenem ozemlju so zbrane v tej knjigi še slike o raznih drugih dejavnostih osvobodilnega gibanja. Mnogolikost partizanstva kaže vrsta slik iz življenja gojencev oficirske šole Glavnega štaba in partijske šole pri CK KPS, kažejo slike iz življenja kurirjev in slike iz partizanskih tiskarn na Kočevskem in iz ciklostilnih tehnik na Primorskem.

Obe knjigi I. dela in vse tri knjige II. dela zbornika, ki so doslej izšle, zajemajo trideset let našega delavskega gibanja in skoraj tri leta neprestanih bojov z okupatorji za narodno osvoboditev in bojov z domačo reakcijo za zmago socializma s tisoči fotografij, s faksimili dokumentov in s kopijami izvirnih umetniških slik iz tedanjega časa izčrpno in prepričljivo predstavljajo mnogotera zgodovinska dogajanja iz delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja Slovencev.

Zbornik fotografij priča o dolgotrajnem, potrpežljivem in zagrizenem delu članov obeh uredniških odborov, ki so pripravili obsežno slikovno gradivo za tisk, poiskali številne potrebne podatke in napisali komentarje k slikam iz najrazličnejših priložnosti in najrazličnejšega izvora.

Ko bodo izšle še nadaljnje knjige II. dela (iz obdobja od marca 1944 do osvoboditve), bo s tem zbrano in obdelano vse dosegljivo fotografsko-dokumentarno gradivo iz obdobja narodnoosvobodilnega boja. Oba dela fotografskega zbornika skupaj pa bosta obširen dokumentaren opus, kakršen je le redke tudi pri neprimerno večjih in bogatejših narodnih v zgodovinski dokumentaciji te vrste.

Jože Krall

France Mihelič: Tepka

Anton Ingolič: Vrelec v planini

Novele in črtice. Založila Obzorja, Maribor 1966. Opremil Janez Vidic

S prevzemom sestave kratkega opozorila na novo zbirko novel in črtic Antona Ingoliča s skupnim naslovom *Vrelec v planini* se moramo zavedati, da smo pred nelahko nalogo. Ne gre namreč le za eno samo knjigo, za določen izbor, marveč za osmi zvezek širše začrtane zbirke in za enkratno naključje, ko avtor praznuje šestdesetletnico rojstva. Vrh vsega tega pa gre še za novele in črtice izjemne tematike, iz življenja in trpljenja slovenskih izgnancev v okupirani Srbiji med NOV, za primere v tisti slovenski literarni zvrsti, v kateri moramo prisoditi prvo mesto prav — Antonu Ingoliču.

Anton Ingolič je sin vaškega mizarja iz Spodnje Polskave pri Pragerskem. Rodil se je 5. januarja 1907. Po veliki maturi na mariborski realki in vmesnem študiju romanistike v Parizu je leta 1931 diplomiral na ljubljanski filozofski fakulteti (slavistiki). Znana njegova »usmerjenost preveč v levo« mu je povzročila za daljši čas poklicno brezposelnost. Okupacija ga je zatekla kot profesorja na ptujski gimnaziji, medtem ko je bila njegova žena učiteljica na sosednji Hajdini. Okupator je »tretjemu rajhu nevarna« Adelo in Antona Ingoliča skupno z devetletno hčerko in komaj dveletnim sinom kajpak takoj »rešil svobode«, strpal najprej ženo v zloglasno zbirno taborišče na gradu Borl pri Ptuj, zatem pa izgnal vse štiri s tretjim zaporednim transportom v Srbijo. Tako so se Ingoličevi pridružili že sredi junija 1941 tisočim slovenskim izgnancem v Srbiji, začeni s Paračinom, nato v Zaječaru in končno v Čupriji. Novembra 1944 so Antona Ingoliča takoj pritegnili v osvobojeni Beograd, od tam pa se je 1. julija 1945 vrnil v Slovenijo. Po NOV je bil najprej profesor v Ptuj, potem v Mariboru in Ljubljani, kjer zdaj deluje kot svoboden književnik.

Anton Ingolič je socialni realist, ki si je s svojimi deli že daleč pred NOV pridobil dolge vrste navdušenih bralcev, doma v Sloveniji, pa tudi v Srbiji, Čehoslovaški, (obeh) Nemčijah in drugod. Njegov pisateljski opus še ni končan, narobe, Anton Ingolič znova in znova preseneča z leposlovnimi novitetami, med njimi na primer s prikazovanjem slovenskih izseljencev, s potopisi (Sibirija) itd.

Zavoljo velike iskanosti njegovih del se je mariborska založba Obzorja odlo-

čila za izdajo IZBRANIH SPISOV v desetih zvezkih po delovnem načrtu: 1963 — 1. LUKARJI in 2. MATEVŽ VISOK-NIK; 1964 — 3. NA SPLAVIH in 4. VINSKI VRH; 1965 — 5. TAM GORI ZA HRAMOM in 6. ČLOVEK NA MEJI; 1966 — 7. KJE STE, LAMUTOVI? in 8. VRELEC V PLANINI (ocenjevani zvezek). Za leto 1967 — sta predvidena: 9. NEBO NAD DOMACIJO in 10. JESENSKE DISONANCE. Izbrane spise urejuje z avtorjevim sodelovanjem Mitja Mejak, zelo učinkovito pa opremlja Janez Vidic.

V Vrelcu v planini so ponatisnjene novele in črtice: Enajsterica živih, Kruh, Saj je samo cigan!, Sto za enega, Na skupnem grobu, Vrnitev, Srečanje, Skozi ofenzivo, Senca čez obraz in Sončna reber.

Prvih osem novel opisuje dogajanja v okupirani Srbiji in Bosni v prvih letih NOV, v Senci čez obraz je predmet leposlovnega oblikovanja partizanstvo na Dolenjskem, v Sončno reber pa je pisatelj poskusil ujeti vrnitev in tragično usodo ene tistih številnih kmečkih družin, ki jih je okupator izselil z Bizeljskega v Nemčijo, da bi z izročitvijo njihovih domačij tujcem — predvsem »Kočevarjem« — menda »napravil Spodnjo Štajersko zopet nemško«, kakor se je glasil ukaz blazneža Adolfa Hitlerja ob prvem njegovem obisku Maribora spomladi 1941.

Kot vmesno pripombo velja poudariti, da je *Vrelec v planini* druga (zapovrstna) zbirka novel in črtic Antona Ingoliča v IZBRANIH SPISIH. Prva, *Tam gori za hramom*, je izšla leta 1965, medtem ko je tretjo založba planirala — kot deseti in zadnji zvezek te zbirke — za leto (1967) z naslovom *Jesenske disonance*.

To so trije zvezki izbranih novel in črtic, drugih sedem zvezkov pa obsega Ingoličeve večje tekste.

Prvi izbor (*Tam gori za hramom*) sodi v predvojno, drugi (*Vrelec v planini*) v NOV — ne glede na njihov časovni nastanek! — tretji izbor novel in črtic (*Jesenske disonance*) pa obravnava povojno tematiko.

Naj utemeljimo uvodno trditev, da pritiče Antonu Ingoliču prvo častno mesto med oblikovalci leposlovnih del s tematiko iz življenja in trpljenja slovenskih izgnancev v okupirani Srbiji med NOV! Predvsem, večji del slovenskih izgnancev priča, da je bil Anton Ingolič

tista živa zveza med njimi v Pomoravju, ki jih je povezovala po večjih centrih, Paraćinu, Zaječaru, Čupriji in Jagodini — sedanjem Svetozarevu, hkrati pa z že (v predvojni praksi) prekaljeno pisateljsko prizadetostjo ne le zbirala gradivo o grozljivosti tistega časa, ampak tudi že snovala o vsem tem prve zapise o življenjskih usodah, okupatorjem nasilju in o splošnem razvoju — za leposlovno povojno izročilo prihodnjim rodovom. (O teh učinkovitih in izredno dragocenih misijah Antona Ingoliča med slovenskimi izgnanci v Srbiji bo še izrečena beseda na drugem mestu.)

Anton Ingolič je prvi — že jeseni 1945 — izdal zbirko novel in črtic Pred sončnim vzhodom v založbi Slovenskega knjižnega zavoda in v nakladi *devet tisoč* izvodov. Da, berite znova: *naklada devet tisoč!* O, zlati časi! Zbirko so takoj razprodali in že pol leta pozneje, spomladi 1946, ponatisnili — v tri tisoč izvodih. Večji del (dvanajst od petnajstih) novel in črtic v tej zbirki je A. Ingolič napisal

med okupacijo — 1943 in 1944. Še prej, konec 1941, je Ingolič zasnoval tudi znano »pravljico iz naših velikih dni« **UDARNO BRIGADO**. Pripovedoval jo je svojemu dveletnemu sinku, pozimi nato pa še zaupal papirju. Prvo izdajo Udarne brigade, izšla 1946, je opremil akademski slikar France Mihelič s številnimi stilno ustreznimi ilustracijami. Med Ingoličeve najbolj originalne književne stvaritve s tematiko NOV štejemo Enajsterico živih, ki so jo prevedli že tudi v srbohrvaščino in izdali v založbi Svjetlost, Sarajevo 1965. Enajsterica živih je prikaz dramatične odločitve mladine v okupiranem mestu — na zmago nad sovražnikovo enajsterico (nogometni klub), ki pa pomeni hkrati njihovo smrt.

Ob tej kratki informaciji o knjižni noviteti Vrelec v planini uporabimo priložnost, da jubilanu — šestdesetletniku Antonu Ingoliču — zaželimo še mnogo sreče in polno novih delovnih uspehov v življenju!

Jaka Slokan

Črtomir Šinkovec: Uporni svet pod Snežnikom

(Kronika) Nova Gorica 1966

Treba je mimo pesnika Črtomira Šinkovca, pesnika, ki se zna živjeti v otroške duše in poje z njimi, tudi o NOB; prenekatera njegova pesmica je uglasbena, znamenje, da je zadel v živo, saj jo otroški zbori pridno pojejo. Pač pa poznamo Šinkovca po prenekateri črtici-spominu iz dobe NOB. V letih 1952—59 je pisal zlasti za Tovariša ali tudi za Borca, saj je trgal iz svojih spominov, iz svojih doživetij, ko je kot aktivist OF delal na področju Idrije. V svoje besede pa je zajel ves slovenski zahod, bolest in veselje, zanos in ponižanje, trpljenje bojev in naporov. Beseda mu zlasti tudi tu zapoje, ko piše o svoji zemlji med Vipavo in Idrijo in čez, ko se povzpne s planote Trnovskega gozda, ko se prevrne v grapo, nato dvigne v njegovo visoko Vojško, v najvišje naselje onih krajev, kar 1078 metrov nad morjem, v tisti prostor, kjer se je IX. korpus tolikokrat bil in bojeval svojo zadnjo najhujšo bitko prve dni aprila 1945.

V Upornem svetu pod Snežnikom — tudi tega se je že mimogrede lotil — se

je Šinkovec razpisal kar na dolgo in široko v knjigi, ki ima skoraj štiristo strani. Kar priznajmo, zna se živjeti še drugam, ni nizek njegov polet. Beseda išče izraze za svet podsnežniške gmote, za obdajajoče jo Brkine, Pivko, kraško dolino Reke. Ne gre več za spomine, gre za davna in bližnja dogajanja, ne samo iz NOB, podaja dobo fašizma, prve svetovne vojne in še in še gre nazaj... Knjigi je dal podnaslov Kronika in s tem se je zavaroval pred strogim kritičnim zgodovinarjem. Delo je celo več kot kronika, saj že v prvem poglavju Med Vremščico, Učko in Snežnikom razgrne pred naše oči kar lep opis 26 strani (str. 9—35) geografske narave z vsemi možnimi statističnimi podatki.

V Potovanju po davnini, ko omenja prve znane prebivalce te zemlje iz prazgodovine, Ilire in Kelte, oriše geološki sestav z besedami učitelja Štefana, ki vodi učence na Snežnik. V Stoletjih pod fevdalnim jarmom (str. 49—64) pripoveduje »stari, suhljati Andrej Palčič...«, ljubitelj zgodovine«, kot smo jih mi, starejši, poznali toliko, prihod Slovanov v alpski

svet sploh in pod Snežnik posebej. Ne zamerimo temu brkinskemu modremu avtodidaktu, če tu in tam (npr. str. 52—54), kot se meni zdi, le premalo ostro postavlja besedo, govori samo o »zasuženju«, »tlaki«; preslišal pa je zgodovinarja, ki v presoji fevdalizma, zlasti prvih obdobj, ugotovi še nekaj, to, kar je Sperans-Kardelj povzel (Razvoj slovenskega narodnega vprašanja 1939) in povedal, da se je podjarmljenim Slovanom »odpirala... pot k višji kulturi«. »...Slovenske dežele so postale branik evropske kulture najprej proti Obrom in kasneje proti Madžarom.« Črtomir Šinkovec je hotel ostati zvest Prešernovemu Črtomirju uporniku, ki se je bil za »vero staršev«, v prepričanju, da »največ sveta otrokom sliši Slave...«

Tudi v Plesu ob Soči (str. 89—113) podaja dogodke, zlasti izbruh vojne med Italijo in Avstrijo, v malo preveč anti-italijanskem akcentu. Da se razumemo, bila je imperialistična italijanska pest, ki je grabila po naši zemlji, zato ni čuda, da so se »slovenski in hrvaški polki bojevali z vso zagrizenostjo« na Soški fronti, ali... proletarski Prežihov Voranc-Kuhar je raje sam prešel v italijansko ujetništvo in njegov Doberdob ne govori o »zagrizenosti« vojakov. Bili so taki in drugačni v onih tragičnih dneh. Res tragičnih, kar je izkusil Ljudevit Pivko in z njim prenekateri tudi od Pivke in izpod Snežnika, ki so prešli v boj proti Avstriji na strani Italije, ki vsaj »pogodbe z Dunajem... ni požrla«, ko je šla proti monarhiji, saj bi jo ta po pogodbi morala 1914 obvestiti, ko je napadla malo Srbijo. Po pogodbi bi Italiji morala nuditi rekonpenzacijo, sicer je tudi sama pogodba bila zopet v duhu imperializma, ali... Tudi po kobariškem zlomu ni bil Foch (str. 99), ki je s svojimi francosko-angleškimi divizijami »rešil vso Italijo«. Ob Piavi se je italijanski vojak zavedel, česar ni čutil ob Soči: za našo zemljo gre, in se je bojeval. Tudi trditev, da se je Italija »odrekla london-skemu sporazumu« — bolje bi bilo reči paktu — drži le deloma, za levo meščanske kroge Salveminija, za socialne demokrate Bisolattija, ki so delali za sporazum z jugoslovanskimi narodi, ne drži pa za uradno Italijo, za vlado: zunanji minister Sonnino ni popuščal niti pikice od pakta; še monarhijo bi raje videl kot pa kakšno novo državo Jugoslovanov.

Tako so prav Slovenci na zahodu, Goriške in Trsta in tisti pod Snežnikom, doživeli Razočaranje na razvalinah (str. 114—143). Tu bi za naše potrebe pripomnil, da Goriške Straže le ne bi ime-

noval časopisa »klerikalnega tabora« (str. 101), saj jo Šinkovec sam z odobravanjem citira in tudi stranke (str. 118) ne bi krstil za »klerikalno« pač pa za »katoliško«. Saj je bil njen poslanec dr. E. Besednjak od leta 1924 ne samo izrazit krščanski socialist, pač pa celo med ustanovitelji krščanskega socializma in je z dr. Gosarjem izdal glasilo Socialna misel. Skratka, sodim, da je bil katoliški sedež v Gorici. Zlasti po letu 1915 pa ne morejo imeti kakih klerikalnih aspiracij, saj si niso mogli obetati uspeha, Vatikan manjšini ni bil naklonjen. Ko je zavladal fašizem, so pa vsi slovenski ljudje, brez razlike strank, začutili: za obstoj nam gre.

Razočaranje na razvalinah dobe 1920 do 1940 govori zlasti o dveh silah, ki sta pod Snežnikom imeli trdna tla in neke tudi revolucionarna načela in taktiko; gre za skupine komunistov in skupine TIGR. Nekje so se »od spodaj«, od vsega začetka znašli na skupni antifašistični liniji. Nastop in divjanje fašizma je tu kar zadostno podan. Iz teh dveh skupin so izšli prvi znanilci, da ne rečem še aktivisti OF leta 1941.

Tu je velika važnost Šinkovčeve Kronike. Začutil je, dasi tega ne pove izrecno, da se novo izvija iz neder staroga v živi konkretnosti kot malo, ki raste, se razvija v svojem okolju in nosi vse posebnosti tega okolja. Podснеžniškega okolja, ozkega, ako že hočemo, širšega primorskega, tržaškega in goriškega in nato slovenskega, jugoslovanskega. Sodim, da je Šinkovec zadel žebelj na glavo. Pivšká četa je bila prva primorska četa, prvi aktivisti so tu imeli svojo prvo začetno šolo. In bila je težja, ali raje zapišem drugačna kot pa tista, ki so jo imeli aktivisti KPS in OF kje v Ljubljani, po Gorenjskem, Štajerskem, saj je tu fašizem gospodoval od svojega začetka in ne samo od l. 1941.

Ko začne Šinkovec pisati o komunistih, tigrovcih, zadene na vprašanje, ki se ga še vedno premalo zavedamo: vprašanje ilegalnih organizacij, bolje v našem primeru gibanj, ki so bila vezana na strogo konspiracijo. O takih gibanjih obstaja zelo malo pisanih virov, ti, ki obstajajo, zadevajo večinoma načelna vprašanja, izjave, resolucije, sklepe, vodila itd., medtem ko manjka prav tega, kar obravnava pričujoča knjiga, kronika poročil o mreži oseb, ki so delale, poročil o delu in stanju samem. Razumljivo, da mora pisec take kronike snovati na spominskih virih; Šinkovec navaja ob koncu knjige: lastne zapiske,

ustne vire, podatke krajevnih kronik, te so zopet osnovane večinoma na sporočilih ljudi, in še govori o »prispevkih, objavljenih v revijah in časopisih v letih 1920—1960«. Seveda je uporabljal vse dostopne pisane vire! Kaj sledi iz tega?

Da bo marsikateri bralec tu in tam imel svojo sodbo, svoje pripombe, zlasti ko gre za drobne dogodke, za posamezne osebe, za tiste stvari, ki so se dogodile po posameznih vaseh, naseljih in zadevajo predvsem nje same... Zavedajmo se, da nobena kronika ne more podati vseh podrobnosti, omeniti vseh oseb, dotakniti se vseh različnih dogodkov. Zgodovina, če ne gre za specifično krajevno, se celo omeji na glavne vodilne sile, cilje in na glavne vodilne osebnosti in dogajanja, saj bi drugače ne videli več gozda, če bi obstali ob vsakem drevesu in grmu; gora bi izginila, če bi pregledovali vsako skalo in kamen.

O tigrovcih na ozemlju Podsněžnika daje Sinkovec dragocene podatke. Da so sestavljali »šesto srenjo«, da jo je vodil Jože Vadnjal, da je pa njegova desna roka bil padli Bazovičan Alojz Valenčič. Sinkovec sledi liniji, da tigrovce obdeluje kot enotno organizacijo, kakor smo bili navajeni gledati nanjo ves čas od njenega začetka, kakor jo je v preneka-terem članku prikazal eden njenih ustanoviteljev Zorko Jelinčič. Zadnje čase je Špangerjeva knjiga Bazoviški spomenik, ki prinaša dragocene prispevke k zgodovini tega gibanja, močno poudarjala in začrtovala avtonomnost gibanja tržaške skupine, ki smo jo gledali kot tigrovsko, je pa bila organizirana pod imenom Borba. Vodilna duhova in akterja sta bila padla Bazovičana Bidovec in Marušič. Vendar pa Španger sam priznava veže s tigrovsko skupino Gorice, in ne- kje tudi z Valenčičem. — Sodim, da je treba počakati še na nadaljnja razkritja in pričevanja. Ne zanikavam obstoja Borbe, ki je dokumentirana. Vendar pa, in to je glavno, če gledamo na načelna, programska vprašanja, na linijo in cilj, na sredstva boja, na taktiko, priznamo sicer, da je tržaška Borba imela ostrejšo, radikalnejšo linijo in taktiko, v ce- loti pa je po programu in taktiki boja le bila v liniji TIGR, kot smo navajeni že leta to gibanje poimenovati. Tako ga prikazuje tudi Črtomir Sinkovec, ki po Jelinčiču postavlja Nanos in zborovanje l. 1927 kot ustanovitev TIGR (str. 131). Prav je, da je Sinkovec pogumno posku- šal postaviti podsněžniško skupino v pravo luč in zavrgel le predolgo trajajo- čo konspiracijo o TIGR, saj smo ven- dar dolžni, da spregovorimo in sprego-

vorijo še živi, da bo spomin bazoviških žrtev prišel v pravo luč. Pojasnjevanje o Borbi je pa toliko lažje, ker Španger sam priznava, da je po I. tržaškem pro- cesu nehala obstajati, medtem ko je TIGR zopet zaživel.

Zaživel zlasti pod Snežnikom, ali tu- di po Krasu, v gorah Tolminske. In čla- ni tega so jasno in odločno prešli na antifašistično linijo in po liniji ljudske fronte tudi na sodelovanje s komunisti. To toliko laže, kar pokaže Sinkovčeva knjiga, ko je prišlo do izjave treh par- tij o samoodločbi slovenskega naroda 1934 in do akcijskega pakta med Itali- jansko komunistično partijo in TIGR (glej str. 139—140 in str. 141—142).

Tako je zorela setev, ki so jo sejali ljudje, ki so pripadali različnim giba- njem, in začela rasti v novem gibanju slovenske NOB pod Snežnikom, po Kra- su, po Goriški.

Poglavja, ki slede, pet jih je, vsake- mu letu je posvečeno eno, je treba brati: 1941 — Prvi glasniki velike odločitve. 1942 — Neuklonljivo ljudstvo. 1943 — Zlomljena os. In še 1944 — Razbojniki s kljukastim križem, ko naslov za 1945 že zveni v veselejših akordih, dasi je bilo še zelo težko: Leto velikega maja. Zelo primerno je Sinkovec v svoj tekst vključil tu in tam kar dolge odstavke iz raznih zapisanih spominov: Magajna, Guček, Hace in še toliki drugi pridejo do besede. Zelo posrečeno. V živo me je zadel odstavek iz Haceta in bo še koga drugega, ki pripoveduje o partizanskem pesniku Kajuhu-Karlu Destovniku, ki je kot borec Šerčerjeve tudi prišel na Kras: »Kraški borovci so žalostno mo- leli kratke veje. Iz grmovja smo prepo- dili štiri zajčke. Kurirji so se zapodili in enega ujeli. Bil je velik in star... Ka- juh je pristopil bliže in dejal: 'Daj no, Ludvik, pusti zajčka živeti, pusti ga skakati po gmajnah'« (str. 259).

Tu in tam se danes slišijo glasovi: »Nehajte pisati o bojih, o pokolih, o po- žigih, o smrti...!« Dostikrat gre za gla- sove, žal, pomehkuženih, ki ne vedo, da je vse življenje boj, trud, napor. Gre za glasove, ki žive »tjavendank«. Življenje pa gre iz leta v leto in vsak naš človek, ki je doživel zadnja desetletja, da ne rečem zadnjih petdeset let, vsak naš pravi borec, ki je zagrabil za puško, bo pač mirno tem glasovom lahko odgo- voril: »Ali mislite, da smo šli v boj iz veselja? Sila je bila, ki nas je gnala...« Sila, da smo mi ostali živi. — In tudi tisti, ki danes nočejo slišati o bojih... Ali to pa je res potrebno, da tisti, ki

govori in piše o teh težkih časih NOB, zna še povedati: Tudi ko smo bili najhujše boje, smo se hoteli življenja veseliti. Veseli smo bili vsega lepega, velikega...

Sinkovec končuje svojo Kroniko z dvema poglavjema: eno je še pogled v preteklost: Studenci večne lepote; to govori o duhovnem življenju podsněžniških ljudi. V etnografijo poseže... Govori o kulturi in prosveti, o šolah in društvih; omeni vse najvažnejše može, ki so izšli iz te zemlje in dali svoj prispevek v zakladnico krajevine in splošne slovenske kulture: Vilhar, Kette, Ivo Grahor, da omenim le največje.

Zadnje poglavje je pogled v sedanost in prihodnost. Pred oči nam razgrne sliko gospodarstva ilirskobistriške občine. Kronika s tem sklene krog, ki ga je začela s prvim poglavjem.

Ste kdaj metali kamenčke v stoječo vodo? Kamenček udari v vodo, po površini vode se pa širijo krogi. Ozki, širši, vedno večji... Pred leti sem doživel v gorah zunaj naše domovine, kako se je v višini utrgala skala, nato gmota velikega obsega in treščila v malo gorsko jezerce pod mano. Tu ni šlo za male, večje kroge iz srede proti obrežju. Udarili so valovi iz srede proti obrežju in od tu so zopet udarjali nazaj proti sredi. Dolgo se ni pomirila jezerska površina... Nato so pa le hiteli krogi iz srede proti bregu in zopet nazaj.

Zdi se mi, da je z našim narodno-osvobodilnim bojem bilo tudi tako... Črtomir Sinkovec je skušal prikazati, kako je udarjala preteklost v sedanost in kako udarja sedanost v preteklost — tam med Snežnikom, Učko in Vremščico.

Ivo Juvančič

Z očmi, zazrtimi v svobodo

Založil Zavod BOREC v Ljubljani 1966.
Oprema: Tone Lazar. 392 strani kvart
formata

Knjiga Z očmi, zazrtimi v svobodo je zbornik slovenskega leposlovja s tematiko koncentracijskega taborišča, ki ga je izbral in uredil književnik France Filipič, likovna dopolnila pa priložil akademski slikar Vladimir Lakovič.

France Filipič je ta izbor slovenskih literarnih oblikovanj motiva koncentracijskega taborišča med drugo svetovno vojno tehnično razdelil na uvod, v katerem razlaga motiv koncentracijskega taborišča v slovenski literaturi, ter na šest ožjih izborov, ki jih je naslovil z gesli: Na pragu, Dan življenja, Uporni rod, Umetnikova usoda, V senci smrti in Onkraj pekla so ljudje.

Za katere književnike se je urednik odločil?

Igo Gruden sodeluje s sedmimi, Erna Muser in Lojze Krakar sta predstavljena vsak s štirimi, Cene Vipotnik in France Filipič pa s tremi pesmimi. (Vrstni red smo povzeli po zborniku.) S tremi deli je urednik uvrstil Borisa Pahorja, medtem ko sta po dva odlomka vzeta v ožji izbor iz del Frana Albrehta, Ludvika Mrzela, Ivana Bratka in Prežihovega Voranca. Po en literarni prispevek pripada književnikom, ki jih naštevamo prav tako po vrstnem redu v knjigi: Veri

Albrehtovi, Branki Jurčevi, Ivanu Potrču, Jušu Kozaku, Alojzu Gradniku, Miriam Steinerjevi, Lojzu Kraigherju, Vladimiru Kralju in Ivanu Vouku.

Skupno je zajel zbornik devetnajst avtorjev z enainštiridesetimi stvaritvami.

Iz katerega obdobja so objavljena dela?

Na to vprašanje odgovarja urednik zbornika sam z uvodnim Motivom koncentracijskega taborišča v slovenski literaturi, ki je pravzaprav neke vrste kronološki prerez leposlovnega oblikovanja tematike ali pa vsaj motiva koncentracijskega taborišča. Zanj pravi, da zavzema v delu slovenskega pisatelja pomembno poglavje, ki da je v svojem vrhu tudi problemsko široko zasnovano. Hkrati pa pripominja, da je to poglavje na relaciji do vsega, kar je bilo v letih med vojno in po njej napisano na motiv osvobodilnega boja, zelo zoženo, celo tako nesorazmerno zoženo, da se človek upravičeno vprašuje, zakaj tako? Ali je temu vzrok res tista groza, ki se še ni razkadila in ki duši človekova čustva, da se ustavlja jo besede, neizgovorjene v grlu?

France Filipič meni, da je »posredi še na kupe drugih vzrokov«! In o teh »kupih drugih vzrokov« piše urednik za tem na osemtridesetih straneh, glede na čas pa se je odločil za tri »povsem različna obdobja«.

Prvo obdobje obsega vojne dni in se konča leta 1950 z Vorančevimi objavami. Kakor meni France Filipič, doseže to obdobje vrh in razcvet v prvih treh letih po osvoboditvi, po letu 1948 pa je opaziti že naglo upadanje, ki privede — v drugo obdobje.

Zanimivo pri tej časovni razdelitvi je med drugim zlasti to, da Filipič postavlja na čelo prvemu obdobju Apihovo »Bilečanko«, ki »bi jo lahko postavili kot zaključek in mejnik slovenske socialne lirike med obema vojnama«!

Drugo obdobje obsega leta od 1950 do 1958, za katera pa urednik trdi, da so »za slovensko literaturo s kacetsko tematiko izredno sušna«, za mejnik na koncu teh let pa postavlja roman Borisa Pahorja *Onkraj pekla* so ljudje.

Kot tretje velja šteti obdobje od vključno 1958 do dandanašnjih dni.

Ne glede na to, da nam že narava informacije o knjižni novosti ne dovoljuje, da bi nadrobno ocenjevali vzroke, ki jih navaja urednik, za absolutno in relativno neustrezno slovensko leposlovno oblikovanje kacetske tematike oziroma ocenjevanje njegovih poskusov kritične analize posameznih književnih del, nas od tega odvrača tudi že preveliko število prispevkov v tem izboru, saj jih je enainštirideset — avtorjev pa tudi devetnajst.

Morda pa le pripomnimo, da smo na primer po orisu »nesrečnega Franceta Balantiča«, ki mu je urednik posvetil tolikšen prostor v uvodu, pričakovali, da bomo brali tudi njegove (Balantičeve) pesmi, toda — nič! V ožjem izboru Franceta Balantiča — ni! Le zakaj?

Zakaj, če je v drugem primeru, v primeru usode »lagerskih novel« Vladimir Kralja, ki jih je le-ta baje 1949 že pripravil za natis v knjigi, rokopis celo predal založbi, a »se je takoj nato za rokopisom izgubila sleherna sled«?

Zakaj sploh »predsodki«?

Zdi se, da teh nekaj opustitev le v določeni meri zmanjšuje sicer veliko vrednost uvodnika Motiv koncentracijskega taborišča v slovenski literaturi oziroma — tako vsaj menimo — te opustitve še povečujejo tisto »preobilje groze«, o katerem pravi sam urednik zbornika, da ga je zaslutil že Stanko Cajncar, ko je o njem zapisal v SLOVENSKI ZBORNIK 1945, češ, da čaka na — umetnika, ki »se je prebil mimo krematorijskih peči do svobode«, kakor na drugem mestu tudi slikovito piše v istem uvodniku.

Vzlic temu pa naj le velja splošna ocena, da je zbornik Z očmi, zazrtimi v svobodo nadvse priporočljiv priročnik, ki ga na policah šolskih in drugih javnih knjižnic ne bi smeli pogrešati. J. S.

Armand Lanoux: Poveljnik Watrin

Roman sodobnega francoskega pisatelja Armanda Lanouxa *POVELJNIK WATRIN* (izdala založba Obzorja v Mariboru, prevedel Severin Šali, opremil Bronislav Fajon) je vreden, da smo ga dobili tudi v slovenščini. Po romanu Ko se umakne morje, tekstu istega pisatelja o zavezniški invaziji in sedanjih razmerah na invazijskem območju, je roman o bataljonskem poveljniku Watrinu v kratkem že drugi v slovenščino preveden tekst tega pisatelja, nagrajenega z Goncourtovo nagrado. In mislim, da je bilo slovensko »odkritje« tega francoskega pisatelja koristno, ker sta oba Lanouxova romana odlični deli. Ne bi sicer hoteli primerjati, katero je boljše. Toda ker imamo sedaj na trgu Poveljnika Watrina, lahko napišemo o tej knjigi kaj laiskavo oceno. Kajti to je vendarle dober tekst o vojni, porazu, okupaciji in ujetništvu, o njih vplivih na prizadete ljudi,

pa o mnogih problemih, ki so s tem v zvezi. In čeprav v današnjem času naši ljudje nimajo posebno radi tekstov, ki govore o vojni, češ čemu bi se spominjali najhujših dni, ko je že življenje samo dovolj težko, sem prepričan, da bodo ljudje ta roman radi brali. In da bodo morda našli v njem tudi kak odgovor na nekatera vprašanja, ki so v zvezi z vojno, vojaki, odporom, smrtjo. Seveda smo mi ta roman dobili z desetletno zamudo. Čeprav je roman v originalu izšel v času, ko je bilo v svetu zanimanje za tovrstna dela največje, bo vendar tudi danes ta tekst za mnoge naše bralce več kot privlačen. Tako za tiste, ki jih zanimajo predvsem napeto pripovedovana dogajanja, kot tudi za tiste, ki si od literarnega dela žele kaj več. Roman je namreč zanimivo branje o francoski vojski v usodnih dneh spomladi leta 1940 in o usodah njenih vo-

jakov v vojni in ujetništvu. Gre torej za prikaz vojne in dogodkov v njej, toda tudi za prikaz moralnih problemov, ki se rode z vojno, porazom, okupacijo in ujetništvom. Prav zaradi odkritega sočlenja z nekaterimi moralnimi problemi bo roman Poveljnik Watrin zanimiv tudi za zahtevnejše bralce. In za te morda še bolj.

Poveljnik Watrin je krajši roman, vendar vseeno tako dolg, da najdemo v njem dovolj užitka ob prebiranju vseh treh delov. Pisatelj pripoveduje o oficirjih francoskega bataljona na nemški fronti v severni Franciji maja in junija leta 1940. Pripoveduje nam predvsem o poveljniku bataljona Watrinu, konservativnem poklicnem oficirju, ki je bil v mirnem času strah in trepet svojih podrejenih, ki je bil ob začetku vojne sicer še vedno strog pristaš vojaške discipline, toda v vojnih dogodkih se je vendarle začel spreminjati. Kljub temu je vztrajal na doslednem spoštovanju nadrejenih povelj, čeprav se je francoska armada že rušila in je postajal formalizem ob splošnem neredu že odveč. Toda vse bolj ko se bliža konec francoske vojske, vse bolj postaja Watrin človek. Watrinu stoji nasproti docela drugačen človek. To je poročnik Soubeyrac, po poklicu profesor, napredno usmerjen in zato v vojaških zapisih označen kot sumljiv element, človek, ki je sicer pacifist in nasprotnik vojne, vendar pa v zadnjih dneh dobi odlikovanje zaradi uspešne akcije. Zaradi diametralnih nasprotij med obema glavnima predstavnikoma in nosilcema celotnega dogajanja, pride med njima do spopadov, toda ti s porazom in kasnejšim življenjem v ujetništvu vse bolj slabe, dokler slednjič skupno ne pobegneta iz ujetniškega taborišča.

Tako se torej v prvem delu srečamo z dogajanjem v bataljonu neposredno za frontno črto. Toda bolj kot za prikaz zunanjih dogodkov, gre pisatelju za prikaz moralnih in idejnih nasprotij med vojaki oziroma oficirji v bataljonu francoske vojske. Pisatelju je uspela odlična karakterizacija posameznih likov in njih plastični prikaz. Med njimi seveda izstopata lika Soubeyraca in Watrina. Na videz mirno pisateljevo pripovedovanje je polno situacij, ki so do kraja notranje napete. Toda kljub temu da je prikaz zunanjih dogodkov skop, je to odličen prikaz razmer in ozračja v usodnih majskih dneh leta 1940 neposredno pred nemškim dokončnim napadom in zlomom francoske armade. In čeprav je zunanje dogajanje omejeno, nas pisateljeva pripoved vseeno zgrabi. Res pa je, da

lik majorja Watrina v prvem delu romana še ni docela izdelan, ni docela jasen in da ga povsem spoznamo šele na koncu knjige. Smo pa na začetku njegove notranje preobrazbe. V tem delu je med odličnimi prizori zlasti tisti pred usmrtnitvijo na smrt obsojenega, a nedolžnega vojaka. Toda ozadje te usmrtnitve je poseben problem, ki se ga pisatelj loteva kasneje.

V nasprotju s prvim delom je v drugem delu romana poudarek bolj na zunanjih dogajanjih. Gre za opis dogodkov, v katerih se znajde Watrinov bataljon, in le obrobno za opis stisk, v katere zaidejo vojaki tega bataljona, preden jih Nemci zajamejo. Lik poveljnika Watrina postaja tu že vse jasnejši. »Živim dvajset let preveč« pravi svojemu podrejenemu Soubeyracu, katerega pa vseeno ceni in spoštuje, čeprav je njegov poglavitni nasprotnik. Čeprav se sicer dosledno drži brzojavnega naročila vrhovnega poveljnika o vztrajanju do konca, se vendar odloči za umik, potem ko dramatično zažge zadnje povelje. Ko se vojaki znajdejo z očmi v oči z nasprotniki, pa je prav njih komandant tisti, ki prime za puško prvega vojaka in obrne cev navzdol, da bi rešil svoje ljudi pred brezsmiselnim uničenjem. »In bilo je videti, kot da je on sam obrnil vse orožje v tla,« pravi pisatelj.

Tretji del romana se dogaja v ujetniškem taborišču v severni Nemčiji. Tu je pripoved o zunanjih dogodkih spet močno skopa, saj je teh sorazmerno malo. Pisatelj ostaja pri opisovanju vsakodnevniških drobnih dogajanj v taborišču, le od časa do časa dopolni svojo pripoved o nemških grozodejstvih z Rusi, ki so v sosednjem taborišču. V okviru pripovedi o taboriščnem življenju načenja pisatelj vrsto moralnih problemov. Zdaj se dokončno pojasni značaj Watrina, katerega sprva novica o sinovi smrti skorajda podre. Potem pa se ta stari oficir spet opomore in po tajnem rovu pobegne na čelu skupine, pri tem pa pade pod streljo Nemcev, ki pričakujejo begunce v zasedi, medtem ko se Soubeyracu pobeg na Švedsko posreči.

V romanu Poveljnik Watrin gre torej za samo po sebi zanimivo snov, ki bi bila vredna mojstrskega pisatelja, čeprav dogodki, ki jih pisatelj opisuje, sami po sebi niso nič posebnega. Roman vsekakor daje podobo francoske armade v usodnih dneh leta 1940 in o nje porazu. Zato je v tem pogledu toliko bolj zanimiv, ker smo iz raznih drugih tekstov spoznali tudi usode drugih armad, zapletenih v zadnjo vojno. Toda bolj kot za

prikaz vojnih dogodkov je šlo pisatelju za prikaz moralnih in idejnih problemov, zato so dogodki bolj zunanji okvir kot pa jedro romana. Pisateljev poglavitni namen je bil torej soočiti idejne in moralne probleme, s katerimi so se francoski vojaki srečavali v drugi svetovni vojni. Teh problemov, ki jih pisatelj načenja, pa je cel kup, morda več kot v kateremkoli podobnem delu.

Tako na primer pisatelj zastavlja vprašanje, ali je poveljnik dolžan slepo se držati povelj in vztrajati do konca ali pa sme v odločilnih trenutkih ukrepati po svoji presoji in zdravi pameti. Poveljnik Watrin se v brezupni situaciji, obkoljen od sovražnikov, odloči za predajo in prepreči brezsmiselni spopad. Pisatelj pri tem simbolično poudarja sežig pismenega povelja o boju do konca, ki ga je poslal vrhovni komandant. In pri tem se isti Watrin dve leti kasneje odloči za beg iz nemškega ujetništva, čeprav je bila uradna francoska Petainova linija pokornosti okupatorjem spet drugačna. S tem v zvezi je vprašanje obrambe ob napadu. Soubeyrac je pacifist, toda ko mu poklicni vojak Watrin predoči nujnost obrambe ob napadu, Soubeyrac to prizna; tolmači pa to kot rezultat človeških protislovij. In vprašanje, kdo je sploh sovražnik? Nemec, ki ga Soubeyrac sploh ni videl in do svojega prihoda v ujetništvo z njim sploh ni prišel v stik? »Ne, zame je sovražnik tisti,« pravi isti oficir, »ki ponižuje človeka. Tisti, ki meče gole ljudi kot pse v pesek, je morda le začasni sovražnik. Jutri utegne biti to

kdo drug, saj sovražnik ne more biti deden.« Spet posebej se pisatelj loteva vprašanja moralne krivde oficirja poveljnika. »Sovražim vojno. Raje bi videl, da me ubijejo, kot da bi ubijal. Celo lov se mi gabi. Revolverja nisem nosil, ker nisem maral ubijati.« Tako pravi pacifist Soubeyrac. Vojak Watrin pa mu odgovarja: »Pa vendar ste bili dober oficir. Povehjevali ste odlično. Torej se vam je zdelo normalno, da ubijate z orožjem drugih?« In Soubeyrac mu mora dati prav. Pisatelj ne štedi s kritiko vojaškega pravosodja, saj se izkaže, da so samo zaradi prestiža nekega poveljnika obsodili na smrt nedolžnega človeka, katerega pred ustrelitvijo niso sporočili niti sodbe niti mu dali kakršnekoli možnosti za pomilostitev.

In tako naprej se zvrste problemi, ki jih v svojem romanu načenja pisatelj v pogovorih med predstavnikoma dveh nasprotnih stališč, ki se počasi zblížujeta, in ki dajejo knjigi pravi smisel ter dvigajo ta roman nad samo zanimivost literarnega dela. Seveda pri tem ne smemo prezreti, da je Lanoux vendarle mojster v svojem pripovedništvu. Značaji njegovih ljudi so jasni in nadvse plastični, čeprav mu smemo očitati, da so včasih narejeni prav zato, da pisatelj skozi njih izpoveduje svoje ideje, ne pa da bi njihove ideje vodile njih ravnanje. Pozabiti tudi ne smemo na nekatere čustvene in lepe opise narave kot pravo nasprotje kruti vojni. Sicer pa je treba ta roman prebrati, za kar gotovo nikomur ne bo žal.

Slavko Rupel

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, ki jih že šest let izdaja Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, so nekoliko (vsaj po vsebini) nadaljevanje Letopisa Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani. Muzejski delavci so namreč 1957. leta začeli izdajati posebno glasilo, ki naj bi povezovalo vse muzeje narodne osvoboditve ali ljudske revolucije. V njem naj bi muzejski in tudi drugi delavci objavljali zgodovinske, muzeološke in druge razprave ter članke, poročali o svojem delu, problemih itd. Toda izšla sta le dva letnika (1957 in 1958), potem se je muzej vključil v takrat ustanovljeni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Ta je 1960. leta

začel izdajati skupno glasilo Prispevki za zgodovino delavskega gibanja.

Se neizbrušeni pogledi na mnoga vprašanja v proučevanju zgodovine delavskega gibanja, različne zamisli o nalogah inštituta in optimizem glede kroga sodelavcev in finančnih sredstev so zapeljali uredniški odbor Prispevkov oziroma tedanje vodstvo inštituta, da je obljubilo za vsako leto po štiri številke. Te obljube pa niso mogli uresničiti. Pokazalo se je, da notranji sodelavci inštituta ne zmorejo napisati toliko razprav in člankov, pa tudi od drugih, spričo vrste osrednjih in lokalnih revij (npr. Zgodovinski časopis, Kronika, Loški razgledi, Celjski zbornik, Kamniški zbor-

nik, Dolenjski zbornik itd.) ni mogoče dobiti dovolj vsebinsko tehničnih in metodološko dobro zasnovanih prispevkov.

Zato je tudi sestav revije oziroma pravzaprav zbornika nekoliko nenavaden za publikacijo znanstvene ustanove, saj v nji skorajda prevladuje gradivo, ne pa razprave. Vendar pomenijo že razprave in članki tehten prispevek k zgodovini našega delavskega gibanja in ljudske revolucije. Med obsežnejšimi je treba omeniti razprave in članke o zatonu slovenske socialnodemokratske stranke (France Klopčič), o komunistični stranki v Sloveniji po obznani (France Klopčič), o izidu volitev v konstituanto leta 1920 (Vasilij Melik), o parlamentarnih volitvah in političnih razmerah v Juljski krajini 1921—1924 (Milica Kacin), o množičnih plebiscitnih akcijah Osvobodilne fronte v letih 1941—1942 (Dare Jeršek), o nekaterih značilnostih osvobodilnega boja v Sloveniji leta 1941, o nastanku in vlogi Narodne zaščite (Dušan Bravničar), o narodnoosvobodilni borbi v Saleški dolini (Milan Zevart), o revirski četi leta 1941 (Lojze Požun), o razvoju KPS in OF v Slovenskem primorju od decembra 1942 do septembra 1943 (Tone Ferenc), o narodnoosvobodilnem svetu za primorsko Slovenijo (Tone Ferenc), o tržaški mladini v narodnoosvobodilnem boju (Milica Kacin), o partizanskih akcijah na železnici Zalog—Rakek pod italijansko okupacijo (Marija Oblak), o prvi belokranjski četi (Janko Jarc), o partizanski zastavi v letu 1941 (Milan Brezovar), o zunanjih znakih partizanstva (Miroslav Luštek), o partizanski tiskarni Triglav na Goteniškem Snežniku (Jože Krall), o partizanskih tiskarnah Donas, Trilof in Julija na Gorenjskem (Jože Krall), o partizanskem šolstvu na Štajerskem (Stane Terčak), o zaledni vojaški oblasti v zahodnih predelih Slovenskega primorja (Lojze Požun) itd. Med prispevki, ki obravnavajo vprašanja okupacijskih sistemov v Sloveniji, naj omenim razprave in članke o italijanskem okupatorju v Ljubljani 1941—1943 (Ivo Juvančič), o sodelovanju vermašfta v boju proti NOV na slovenskem Štajerskem (Tone Ferenc), o političnih in državljskih kategorijah prebivalstva na slovenskem Štajerskem pod nemško okupacijo (Tone Ferenc) itd. Iz zgodovine mednarodnega delavskega gibanja je le ena, toda obsežna razprava o koncepciji prve internacionale glede vojnega, kolonialnega in nacionalnega vprašanja

Že po naslovih teh razprav in člankov lahko ugotovimo, da povečini obravna-

vajo razdobje narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije, manj pa obdobje delavskega gibanja do 1941. leta, medtem ko za razdobje socialistične graditve po 1945. letu ni v Prispevkih niti ene same razprave ali članka. Vzrok za to je pač v dejstvu, da so se sodelavci inštituta, ki so prišli iz Muzeja narodne osvoboditve, povečini ukvarjali z raziskovanjem zgodovine narodnoosvobodilne borbe, tako seveda tudi tovariši iz muzejev narodne osvoboditve ali ljudske revolucije (npr. v Mariboru, Celju, Brežicah itd.) in celo kadri, ki so prihajali z univerze ali od drugod v inštitut. Na to je nekoliko vplivala in še vpliva tudi nedostopnost mnogih arhivskih fondov iz razdobja stare Jugoslavije.

Perspektivno za zgodovinopisje o delavskem gibanju in ljudski revoluciji je, da so večino člankov in razprav, na temelju dobro proučenega gradiva, zlasti arhivskega, napisali mladi zgodovinarji. Nekateri so v Letopisu ali v Prispevkih priobčili svoje prvo obsežnejše delo. Zato je tudi ena od temeljnih pomanjkljivosti večine člankov ta, da jim manjka širši koncept.

Med gradivom, ki zavzema večji del revije, je tudi nekaj sestavkov v nadaljevanjih. Že v Letopisu je začel izhajati pregled najpomembnejših dogodkov iz narodnoosvobodilnega boja, najprej za Ljubljano za 1941. in 1942. leto, nato pa za vso Slovenijo za 1941., 1942. in 1943. leto in v zadnjem letniku za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem od 1918. do 1929. leta. Avtorji teh kronoloških pregledov so imeli namen pomagati udeležencem delavskega gibanja in narodnoosvobodilne borbe pri pisanju spominov, raznim skupinam in posameznikom pri pisanju krajevnih in drugih kronik, radiu in časopisom pri sestavljanju radijskega in drugih koledarjev itd. Žal, opažamo, da malo uporabljajo ta pripomoček, pa tudi v radijskem koledarju slišimo včasih še vedno netočne podatke o raznih dogodkih iz delavskega gibanja in narodnoosvobodilne borbe.

Enak namen so imeli avtorji pregleda partizanskih vojaških enot in njihovega poveljniškega kadra. Na poseben način so prikazali razvoj slovenske partizanske oziroma narodnoosvobodilne vojske od začetkov do ustanovitve prvih dveh slovenskih divizij julija 1943. leta. Tudi ta pregled popravlja vrsto napačnih podatkov, ki so se doslej javljali v člankih, koristen pa bo tudi pri pisanju kronik partizanskih vojaških enot za prvi dve leti narodnoosvobodilne borbe, pa tudi muzejem ob pripravljanju raznih temat-

skih razstav o partizanski oziroma narodnoosvobodilni vojski Slovenije.

V Prispevkih za 1962. leto sta začela Jože Munda in France Škerl objavljati bibliografiji: prvi bibliografijo delavskega tiska socialnodemokratskega obdobja (1868 — do 11. IV. 1920), drugi pa bibliografijo o narodnoosvobodilnem boju Slovencev, ki jo je bil delno 1962. leta že objavil v posebni knjigi Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959. Tudi to gradivo je dobrodošlo in potrebno ne samo zgodovinarju-raziskovalcu, temveč tudi publicistu, novinarju, profesorju v srednji šoli in celo učitelju, saj se bo lahko orientiral, kaj je kdo o tem ali drugem problemu ali dogodku že napisal in kje bo našel gradivo, ki ga zanima. Ker pa so se nekateri članki ali pa odlomki iz njih že večkrat pojavili v tisku in ni treba, da bi jih vnovič in vnovič registrirali, če ne prinašajo ničesar novega, bo morala postati Škerlova bibliografija vse bolj selektivna, tj. registrirati bo morala le še tiste članke, razprave itd., ki prinašajo nove podatke, dognanja ali nove poglede.

Tako Letopis kakor tudi Prispevki so objavljali razne odlomke spominov neka-

terih udeležencev delavskega gibanja in narodnoosvobodilne borbe. Namen tega objavljanja je bil, da bi tudi druge udeležence spodbudili k pisanju spominov, zlasti še za tista razdobja ali dogodke, o katerih imamo le malo ali nič pisanih virov. Ugotavljamo namreč, da je doslej napisanih le malo dobrih spominov, da je vrsta ljudi, ki bi glede na svojo bogato revolucionarno pot imeli kaj povedati, pa tega še niso storili, je pa tudi že vrsta tvorcev zgodovine, ki so mnogo, premnogo odnesli s seboj v prerani grob (npr. Boris Kidrič, Boris Kraigher itd.).

Precejšnjo pozornost so Prispevki posvečali poročilom o knjigah, ki obravnavajo zgodovino delavskega gibanja in ljudske revolucije, in prinesli so tudi nekaj obsežnejših recenzij.

Ta sestavek seveda nima namena, da bi podrobneje opisoval vse letnike Letopisa Muzeja narodne osvoboditve in Prispevke za zgodovino delavskega gibanja, niti se ne more globlje spuščati v razpravljanje o reviji. Želi jo le predstaviti bralcem, saj bodo v njej našli marsikaj poučnega, tistim pa, ki se ukvarjajo s proučevanjem naše bližnje preteklosti, bo prav gotovo rabila kot neogiben pripomoček pri delu.

T. F.

MED REVIJAMI

AFRIKA IN SOCIALIZEM

Italijanski tednik Rinascita prinaša v decembrskih številkah (48. in 50.) članek enega izmed najboljših poznavalcev afriških problemov Yvesa Benota. Avtor obravnava afriški razvoj z aspekta formiranja in razvoja ideološke orientacije vodilnega jedra, ki ga sestavlja maloštevilna, toda pomembna afriška inteligenca.

Zadnji članek Kvama Nkrumaha, pravi Yves Benot, se dobro uvršča v okvir ideološke diskusije, ki ustreza sedanji stopnji razvoja Afrike. Nkrumah poudarja, da je nesmiselna vsakršna »posebna« teorija afriškega socializma; zavrača toge ideološke oklepe in idealizacijo stvarnosti, ki so značilni za preteklost, ter poziva h konkretnemu proučevanju afriške družbe, da bi se mogla na afriških tleh aplicirati načela marksizma.

Zaradi večje jasnosti definira Yves Benot termin »ideologija« v njegovem dvojnem pomenu: kot miselno mistifikacijo

stvarnosti, ki zakriva ali celo zanika resnične probleme, in kot težnjo po izoblikovanju takšnih načel, ki bi vodila družbo k napredku. V afriški praksi sta se ta dva aspekta neprestano prepletala. Kolonialna oblast je onemogočala vsakršno sociološko raziskovanje in s tem tudi razvoj teorije na znanstveni osnovi. Po drugi strani je konsolidacija mladih držav v izredno zastalih razmerah nujno zahtevala uporabo dovolj »optimističnih ideologij«; razkrivanje dejanske situacije bi učinkovalo vse prej kot spodbudno.

Diskusija o afriškem socializmu se je začela šele v novejšem obdobju. Prejšnja prizadevanja so bila usmerjena h kritiki kolonializma in so pobijala tendence resignacije in defetizma. Cilji so bili tedaj jasni in razumljivi ter niso mogli povzročati teoretičnih zmešnjav.

Kritika je bila različna glede na dominacijo, proti kateri je bila usmerjena. V francoskem delu Afrike je zveza med RDA

(Ressemblement Démocratique Africain) in francosko KP dajala afriški socialistični misli večjo strogost in skladnost. Najvažnejše pa je, da je z marksizmom preniknil v Afriko Leninov pogled na kolonialno vprašanje, misel, da kolonialna oblast zavrača in zakriva razredno razslojitev podložnega prebivalstva. Ni slučajno, če so ob osvoboditvi Gvineje l. 1958 nekateri voditelji trdili, da v Afriki ni razredov. Po »zaslugi« francoske oblasti dežela ni imela niti zametka domačega meščanstva (medtem ko najdemo drugačne razmere v Sierra Leone, Gani in Nigeriji). Vendar se kaže v tej trditvi tudi določeno izkrivljanje (poenostavljanje) Leninove misli. Hkrati je bila angleška zahodna Afrika močno pod vplivom Georga Padmoreja, bivšega komunista, ki si je prisvojil vlogo teoretika in mentorja afriškega osvobodilnega gibanja. Po njegovem mišljenju je Afriki komunizem prav tako nevaren kot kolonializem. Prepričeval je imperialiste, da imajo zaradi »komunistične nevarnosti«, ki jo poraja stiska, sami interes do afriške neodvisnosti; z zagovarjanjem metode pogajanja je — hoté ali ne — odpiral vrata neokolonializmu. Socialno problematiko je njegov program reševal v smislu reformatorstva socialnodemokratskega tipa.

Tretja miselna struja je bila nejasna teorija »črnostva«, ki jo je zastopal Senghur. Ta je poveljeval »privilegij« afriške družbe, da lahko ignorira in more tudi v prihodnje ignorirati razredne razlike. Idealizacija takšnega »privilegija«, ki je izviral dejansko iz zaostalosti, je v končni konsekvenci vodila k njegovi ohranitvi. Vpliv te teorije ni bil velik. Mnogo večjo pozornost je zbudila jasna formulacija Malijemonta Diopa o nujnosti politične svobode; postala je jedro burnih razgovorov in privedla l. 1957 do ustanovitve prve stranke marksistične smeri.

Po l. 1958 je bila diskusija usmerjena predvsem k vprašanju razredov. S tem so bile povezane tudi praktične politične rešitve. Šlo je za dilemo, ali je bolje nadaljevati pot nacionalnih front, ki so nastale v osvobodilnem boju, in sprejeti sistem ene same stranke, ki bi združevala ljudi vseh slojev, ali ubrati pot diferenciacije, ki bi zahtevala tudi ustanovitev delavske stranke in to za vsako ceno, če naj bi bila še tako neznatna. V gospodarstvu so taisto dilemo postavljali takole: ali podpirati privatno pobudo, ali ubrati pot državnega kapitalizma oziroma socializma, ki bi postavljala vse produktivne elemente na skupni imenovalec.

Spopad med tema konceptcijama se je začel l. 1955 na ustanovnem kongresu UGTAN (Union General des travailleurs

d'Afrique Noire). Branitelji teze o obstoju razredov so bili potisnjeni v ozadje. Zaključki so bili vendarle kompromisni. Poučarjali so, da je osnovno še vedno nasprotje med afriškim črnskim ljudstvom in imperialismom. Kot dejstvo drugotnega pomena so priznavali obstoj razredov (deloma le v smislu profesionalnih skupin). Kompromis je bil sad političnih potreb. Teoretično problem še vedno ni bil rešen. Na stališče levičarskih voditeljev, »zagovornikov« razredov, ki so v tem spopadu popustili, je vplivalo tudi to, da so se formalirali v letih hladne vojne, ko je bil socialistični svet še vedno pod vplivom stalinizma. Naklonjeni so bili sistemu ene same stranke tudi ne glede na splošno smer razvoja. XX. kongres VKP (b) na afriške socialiste ni odločilno vplival. Značilen je Nkrumahov nagib, da stalinistične deformacije sicer obsoja, razumljivi pa so mu — na osnovi domačih izkušenj — njih vzroki. Teza, da afriško črnsko prebivalstvo ni razdeljeno na razrede, je privedla do svojstvenih ugotovitev. Afrika naj bi vmesne stopnje »prekočila« in brez razrednih pretresov — na osnovi plemenskih združb — osnovala socializem modernega tipa (stališče Seku Touréja in prvotno tudi Nkrumaha). Posredno je ideja o »posebnosti« afriške družbe vodila tudi k precenjevanju vloge voditeljev — v bistvu plemenskih poglavarjev modernega tipa. Skrajni primer je v tem pogledu Gana.

Kljub teoretski zmedbi pa so se morale afriške države po svoji osamosvojitvi lotiti praktičnih načrtov in odločitev. Te odločitve — večinoma delo tujcev — so imele nekoliko empirično naravo, ki je povsem manjkala ideološkim diskusijam. Tudi trditve, da je afriška družba vendarle razredna, je bila v bistvu presaditev mnogokrat zelo poenostavljenih marksističnih shem na črni kontinent. Afriški marksisti so se prizadevali, da bi za vsako ceno odkrili v zgodovini svoje dežele klasično zaporedje velikih družbenoekonomskih formacij, kot jih je formuliral zgodovinski materializem. Enako so iskali tudi klasično nacionalno buržoazijo. Toda takšna buržoazija npr. v Gvineji ni in ni mogla nastati, pač pa je v Gani in Nigeriji; to bi moralo svariti teoretike pred prehitrimi posplošitvami. Tudi kmečki sloj ima v Afriki svoje posebnosti in preprosta delitev le-tega na bogate, srednje in revne kmete, kakršna je obveljala v SZ, afriškim razmeram ni ustrezala.

Nezrelost afriške socialistične misli je posledica situacije, ki ni mogla biti premagana od danes do jutri. Upoštevati moramo, da predstavlja afriško inteligenco le peščica ljudi, neskončno skromna v primeri z velikimi in neštetimi težavami, s katerimi se

je morala spopasti. V tem položaju lahko povsem razumemo vpliv ideologije kot mitifikacije stvarnosti. Bolje je bilo oklepati se načel, ki tedaj niso bila uresničljiva, kot izgubiti smer, ki jo je narekovala zgodovina.

Toda prve izkušnje, ki so prinesle marsikatero razočaranje, in tudi prepričanje, ki se zadnje čase v svetovnem delavskem gibanju vedno bolj uveljavlja, da je treba prilagoditi socialistični razvoj posebnim razmeram posamezne dežele, so odprle afriški politični misli nove poti in jo usmerile predvsem v konkretne raziskave.

A. Š.

JEUNE AFRIQUE 5. 2. 1967

Kot vsi drugi časopisi in revije, tudi pričujoča ne more mimo nekaterih, nam že znanih svetovnih novic, kot: Parlament je prepovedal predsedniku Freyu obisk v ZDA. Pot in vzroki predsednika Wilsona v Francijo. Seveda pa še številne afriške novice, ki so za nas še posebej zanimive, ker jih le redko zasledimo v drugih revijah. Tako o pomiritvi med Alžirijo in Marokom zaradi meje, kjer so še pred kratkim padale žrtve. Zakaj ne more Španka in Ekvatorialna Gvineja postati neodvisna. Med kulturnimi sestavki pa je najzanimivejši prav gotovo o mladem, a svetovno znanem alžirskem literatu Katebu Yacinu, ki je s svojim dramskim recitalom nastopil v pariškem gledališču TNP in ga je vsa prefinjena publika z navdušenjem sprejela.

O Španski Gvineji in njenih ljudeh malokdaj slišimo, zato bomo navedli nekaj podatkov iz članka. Zgodovina tega koščka Afrike, ki šteje 299.000 prebivalcev, živečih na 28.051 kv. kilometra, ni zavidanja vredna. Leta 1469. jo je odkril portugalski pomorščak Fernando Poo. Vse do leta 1778. je ostala pod Portugalcji, od tedaj dalje pa so jo prevzeli Španci. Prvi in drugi so samo odpeljevali sužnje in grabili bogastva zase. Od druge svetovne vojne dalje pa je peščica domačinov vedno glasneje zahtevala pravice za izkoriščano ljudstvo. Toda španska ušesa so za vse njihove predloge povsem gluha. Končno jim je leta 1963. le uspelo izsiliti referendum, ki pa jim je dal, žal, le eno možnost: ali ostanejo še naprej kolonija ali pa se zadovoljijo z »interno avtonomijo«, ki bi ji v doglednem času sledila samostojnost. Postavili so jim neke vrste ekonomski plan razvoja, sestavljen iz dveh obdobj, vsako po štiri leta, potem pa bi bila mogoče dežela že zrela za neodvisnost. Vse odtlej si skupščina prizadeva, da bi dobila čim več pravic, toda rezultat

je bil le-ta, da so generalnega komisarja, imenovanega iz Madrida, zamenjali.

V juniju lanskega leta so gvinejski nacionalisti, ki v glavnem žive v izgnanstvu v drugih afriških državah, zahtevali od Komiteja za dekolonizacijo ZN neodvisnost. Predlog so osvojili in odločili, da mora dobiti dežela popolno neodvisnost pred junijem 1968. leta.

Španska vlada je takoj dovolila, da se vodja MONALIGE (Nacionalno gibanje za osvoboditev Španske Gvineje) Ndongo vrne po 15 letih v domovino. Podpisala je tudi dekret za sestavo ustavne konference, ki naj bi pripravila vse potrebno za osamosvojitve. Toda od tu dalje je vse ostalo pri starem. Neodvisnosti ni in ni! ZAKAJ!

Dežela je izredno bogata s pridelkom kave in kakava. Pridelke prodajajo lahko pridelovalci saino v Španijo, ki naj bi jih ščitila. Toda ves odkup, prevoz in trgovina so v rokah peščice trustov. Proti njim pa so domači kmetovalci brez moči, kajti kje naj drugje oddajo svoje pridelke, kdo jih bo odpeljal, kdo uskladiščil, kdo dal ladje za prevoz. Statistike kažejo, naj bi imela Gvineja vsako leto od tega 400 milijonov pesetas dobička. V resnici pa se ta denar nikoli ne vrne v Gvinejo, pač pa polni žepi krogu španskih finančnikov, tem je seveda zelo veliko do tega, da ostane Gvineja takšna, kakršna je, še več, prizadevajo si, da bi z raznimi mahinacijami sprli posamezne pokrajine med seboj in tako zavlekli neodvisnost v nedogled, kajti še predobro se zavedajo, da jim bo samostojnost dežele odtegnila vse sedanje mastne dobičke.

THE WORLD TODAY 1-67.

prinaša zanimive sestavke. Podrobno razčlenjene politične in ekonomske učinke sankcij do Rodezije, nato začena zelo aktualno vprašanje, s katerim se vsak dan srečujemo v naših časopisih: Velika Britanija in evropska gospodarska skupnost, nezaposlenost v razvitih državah, kjer našteva zelo objektivne vzroke, zakaj nastaja prav v sedanjem času ta kriza. Podaja gospodarsko podobo Španije ter ekonomske dileme Kube.

Mogoče bi si podrobneje ogledali eno najbolj zanimivih tem: francoska politika do Evrope.

Dokler je na čelu Francije general de Gaulle, moramo dopustiti, da bo francoska zunanja politika v glavnem njegova osebna domena. Dve ugotovitvi poudarjata njegov osebni vpliv. Prvič, zastavil si je zelo široke cilje, svojim ministrom pa dopušča veliko svobodo manevriranja. Drugič pa se samo

delno angažira na enem problemu, v glavnem pa preskakuje s problema na problem.

De Gaulle ima misteriozen koncept svoje vloge, ker sebe istoveti s Francijo, ta položaj si je pridobil že leta 1940. Drži pa se nekaterih svojih preprostih načel, namreč: mednarodni odnosi so svobodna igra med največjimi državami, ki so predvsem močne, ne pa moralne. Ideologije in vlade so prehodne, narod pa je večen. V ideologijah vidi le pretvezo za nacionalne in osebne ambicije. Po njegovem ima Francija zaradi svoje omike in kulture prav posebno mesto. Na splošno jo vsi ljubijo in obožujejo. Njeno mesto v Evropi in v zgodovini, v kateri je pomenilo obdobje od leta 1940 do 1958 le prehodno, daje Franciji veliko prednost in pravico statusa veselile. Zato je bil njegov glavni cilj: ponovna pridobitev mesta med vesilami. Da bi država to lahko dosegla, mora biti ekonomsko, finančno in vojaško močna ter neodvisna. Zato mu taka notranja politika služi za stopnjevanje francoske moči in vpliva v svetu. De Gaullove poglede danes definirajo takole: generalov pogled je vedno uprt daleč nazaj ali daleč naprej, nikoli pa ne v sedanost. Zelo težko je dojeti njegove osnovne koncepte, še težje pa predvideti taktične manevre. Le njegov taktični genij je v zadnjih letih postavil na glavo večino mednarodnih odnosov. Francoski predsednik uporablja v zunanji politiki vojaške nazore in vojaško taktiko. Zavzet je z večnimi manevri ter vedno pripravljen, da izrabi nasprotnikovo slabost in ga zadene v bok.

Prepričan je, da bo Evropa vodila Francija. Da bi to dosegla, mora znova pridobiti popolno neodvisnost v odločanju, zato pa se mora znebiti ameriške dominacije, ki se je v glavnem infiltrirala prek NATO. Nato pa mora Francija preprečiti sovjetsko-ameriško vsiljevanje odločitev Evropi, predvsem zaradi nemškega vprašanja. O tem naj odločajo evropske države, ki so pri tem najbolj prizadete, to pa seveda vključuje tudi ZR Nemčijo.

Boj proti ameriški dominaciji se je odigral na različnih področjih. Tako v NATO, Aziji in v posameznih državah, ki so jih krivile notranje težave in so iskale pomoči od zunaj. Končno so bili tudi izleti v Latinsko Ameriko, Daljnji vzhod, priznanje LR Kitajske in politika do Vietnama pravi koraki za doseg francoske neodvisnosti.

Iskanje evropskih odločitev za rešitev nemškega vprašanja je potekalo po dveh tirih. Prvo je poskus prisiliti ZR Nemčijo, da izbira med Francijo in ZDA. Višek je pomenila francosko-nemška pogodba o sodelovanju 22. 1. 1963. Nakazala je sicer njune stike, sodelovanje pa je ostalo zelo me-

gleno. Kajti de Gaulle je pozneje ravnal z Nemci prav tako indiferentno kot z Američani, ker je bil prepričan, da bodo francoske nuklearne sile nadomestile izpodrinjene ameriške ter brezpogojno zaščitile Evropo. V tem prepričanju je živel vse do tlej, dokler niso prišli Nemci na dan z drugačnimi zahtevami: »Ni Evrope brez Francije, ni evropske varnosti brez ZDA.«

Zmotno bi bilo domnevati, da se bo z odhodom de Gaulle bistveno menjala francoska zunanja politika, kajti od druge svetovne vojne dalje se francoska zunanja politika kljub pogostim spremembam vlade ni bistveno spreminjala. Vsi francoski politiki so veliki nacionalisti. Njihova in de Gaullova politika se pokriva prav gotovo v eni točki: razširiti francoski vpliv v Evropi. Lahko bi se po de Gaullovem odhodu degolizem kot enotno gibanje razbil ter bi se usidral na oblast večpartijski sistem. S tem bi lahko prišlo do manj odločnih, bolj kompromisnih in manj pretresljivih odločitev, vendar se bo politika neodvisne linije nadaljevala.

Izbira za NATO je mogoče res v dezintegraciji ali reorganizaciji. De Gaulle predvideva, da bi bila prva možna. Toda drugi partnerji niso istega mnenja. Zato je vprašanje reorganizacije odvisno od tega, če bo možno nadaljevati sedanjo strukturo brez Francije, a še vedno ohraniti politični in vojaški vpliv, ali pa naj bi napravili bistvene revizije v kompleksu pogodb iz leta 1954.—55. z namenom, da bi dosegli združitve vse Evrope, ta pa bi prisilila SZ k sodelovanju.

Ključni za razrešitev nemškega vprašanja leže v Bonnu in Moskvi. Zato je velik del reakcij tako nemške kot sovjetske vlade odvisen od degolizacijskih iniciativ. Mogoče bo SZ kolikor mogoče ohrabrila de Gaulle, da bo do skrajnosti oslabil NATO, tako da bo SZ diktirala razrešitev nemškega vprašanja po svoje. Lahko pa bi bili francoski manevri na Zahodu za Vzhodno Evropo le neljube reperkusije, tako da dezintegracija NATO sploh ne bi bila sprejemljiva.

Francozi so bili, kot že rečeno, vajeni, da so stoletja nosili primat na kontinentu. Po letu 1945. so sprejeli ameriško pomoč in varstvo zaradi Nemčije in SZ. In ne nazadnje za ekonomsko okrepitev dežele. Zdaj, ko je videti, da se je nevarnost s strani SZ popolnoma umaknila, ko Nemčija zavzema vedno bolj politično in vojaško inferiornost, ko se je francosko gospodarstvo okrepilo v integraciji s SET, je povsem logično, da se je ponovno razbohotilo vprašanje primata v Evropi in prvi pogoj za doseg tega cilja je odstranitev ameriške dominacije na tem področju.

BIBLIOGRAFIJA KNJIG

LEPOSLOVJE

BOŠKOVIČ, Jovan: Solunski atentatorji. Prevedel: Veno Taufer. Ilustriral: Vladimir Lakovič. Opremil: Marjan Rombo. Urednik: Ivan Minatti. Mladinska knjiga. Ljubljana. 1966. 166 + (III) str.

CANKAR, Ivan: Podobe iz sanj. Opremil: Uroš Vagaja. Zbirka Kiosk 59. Urednik: Vital Klabus. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1966. 133 + (III) str.

CRONIN, Archibald Josef: Zdravnikove dogodivščine. (The Adventures of a Black Bag.) Roman. Prevedel: Bruno Hartman. Svet v knjigi 32. Založba Obzorja. Maribor 1966. 242 + (II) str.

DESTOVNIK, Karel-Kajuh: Zbrano delo. Pesmi. Zbral, uredil, uvodno študijo in opombe napisal Emil Cesar. Založba »Borec«. Ljubljana 1966. 315 + (IV) str.

FLAUBERT, Gustave: Tri povesti. (Trois contes.) Prevedel: Janko Moder. Opremil: Uroš Vagaja. Zbirka Kiosk 63. Urednik: Vital Klabus. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1966. 117 + (III) str.

HIENG, Andrej: Gozd in pečina. Roman. Spominu prijateljev Jakoba Savinška in Herberta Grüna. Opremil: Janez Bernik. Slovenska matica. Ljubljana 1966. 432 + (II) strani.

INGOLIČ, Anton: Vrelec v planini. Novele in črtice. Opremil: Janez Vidic. Izbrani spisi 8. Založba Obzorja. Maribor 1966. 366 + (II) str.

JARC, Miran: Novo mesto. Opremil: Uroš Vagaja. Zbirka Kiosk 61. Urednik: Vital Klabus. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1966. 164 + (III) str.

LANOUX, Armand: Poveljnik Watrin. (Le commandant Watrin.) Roman. Prevedel: Severin Sali. Opremil: Bronislav Fajon. Knjižna zbirka Nova obzorja 53. Založba Obzorja. Maribor 1966. 322 + (V) str.

POTRČ, Ivan: Onkraj zarje. Novele. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1966. 279 + (IV) str.

REIC, Lovro: Tifusarji. Oprema: Milivoj Dominko. Zavod »Borec«. Ljubljana 1966. 406 + (II) str.

SHUTE, Nevil: Zlomljeni val. (Requiem for a Wren.) Prevedla: Vera Boštjančič-Turkova. Ljudska knjižnica 80/81. Prešernova družba. V Ljubljani 1966. 266 + (II) strani.

TOLSTOJ, Lev N.: Ana Karenina. I, II. Prevedla Gitica Jakopinova. Opremil: Uroš Osredkar. Mladinska knjiga. V Ljubljani

1966. Prva knjiga: 442 + (II) str. Druga knjiga: 388 + (I) str.

Z OČMI, zazrtimi v svobodo. Zbornik slovenskega leposlovja s tematiko koncentracijskega taborišča, izbral in uredil France Filipič. Likovne priloge izbral Vladimir Lakovič. Opremil: Tone Lazar. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1966. 389 + (III) str. + 16 str. slik.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

MARINIČ, Stane: Mesto in vloga delovne organizacije v uresničevanju gospodarske reforme. — Vinko Trinkaus: Delitev po delu v pogojih reforme. — Jože Valentinčič: Metodični napotki uporabnikom knjižice. 1. del. Pogovori 66. »Delavska enotnost«. Ljubljana 1966. 103 + (I) str.

VATOVEC, Franc: Cankarjeva publicistika in Trst. Ob 90-letnici Cankarjevega rojstva. Založništvo tržaškega tiska. Trst 1966. 40. str. Ponatis iz »Primorskega dnevnika«.

VODOPIVEC, Vlado: Notranja zakonodaja delovnih organizacij. — Dr. Ivan Kristan: Samoupravljanje v delovni organizaciji. — Jože Valentinčič: Metodični napotki uporabnikom knjižice. 2. del. Pogovori 66. »Delavska enotnost«. Ljubljana 1966. 108 str.

ZGODOVINA

FAJFAR, Tone: Odločitev. Spomini in partizanski dnevnik. Oprema: Tone Lapajne. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1966. 572 + (III) str.

GOLOUH, Rudolf: Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojov slovenskega naroda. Opremila: ing. arh. Barbka Furlan. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1966. 420 + (IV) str.

KRAGUJEVACKI oktober. Urednici: Vera Popović, Milan Djokić. Predgovor: Velibor Gligorić. Spomen park — Kultura. Beograd 1966. 10 knjig. (1. Kragujevac 21. oktober 1941. 2. Jakovljević, S.: Zemlja u plamenu, I. 3. Jakovljević, S.: Zemlja u plamenu, II. 4. Milojković, M.: Jedna mladost u Srbiji. 5. Manojlović, L.: Na času istorije. 6. Milutinović, M.: Do vidjenja, svi moji grobovi. 7. Božović, B.: Poruke streljanog grada. 8. Dug rasutim otkosima. 9. Krvava bajka. Zbirka pesama. 10. Petrović, D. M.: Preživeli optužuju.)

MATICIČ, Ivan: Skozi plamene prve svetovne vojne. Po neskončni poti s slovenskim planinskim polkom. Zbirka Dokazi. Ureja Mile Smolinsky. Opremil: Ernest Krnaić. Zavod »Borec«. Ljubljana 1966. 398 + (II) strani.